Simgesel Düşüncenin Doğuşu

Alan Barnard

2. Baskı

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Simgesel Düşüncenin Doğuşu

Alan Barnard

SİMGESEL DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU

Mehmet Doğan 1976 Bursa doğumlu. ODTÜ Biyoloji mezunu. NYU Biyoloji'de master yaptı. Serbest çevirmenlik yapıyor. Başlıca çevirileri: *Genom*, (Matt Ridley) 2007; *Gen Çeviktir*, (Matt Ridley) 2009; *Haklı Savaş Haksız Savaş* (Michael Walzer), 2010; *Neo-Liberal Genetik* (Susan McKinnon), 2010; *Boş Sayfa* (Steven Pinker) 2010; *Çift Görmek* (Peter Pesic) 2010; *Kent Paryaları* (Loïc Wacquant), 2012; *Foucault ve İran Devrimi* (Janet Afary-Kevin B. Anderson), 2012; *Âdem'in Dili* (Derek Bickerton), 2012; *Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum* (Mary Lindemann), 2013; *Akılcı İyimser* (Matt Ridley) 2013; *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (Alan Barnard) 2013. e-posta: memeddogan@gmail.com

SİMGESEL DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU

Alan Barnard

Çeviren: Mehmet Doğan

BOĞAZİÇİ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Alan Barnard
Genesis of Symbolic Thought

Simgesel Düşüncenin Doğuşu

ISBN 978-605-4787-23-4

Bütek Boğaziçi Eğitim Turizm Teknopark Uygulama
ve Dan. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Rumeli Hisarı Mahallesi, Boğaziçi Üniversitesi
Güney Kampüs No: 11/2 Sarıyer/İstanbul
Telefon: (0212) 287 03 12-13

Yönetim Yeri:
Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Uçaksavar Kampüsü
Garanti Kültür Merkezi, Arka Giriş
Etiler/İstanbul

bupress@boun.edu.tr
www.bupress.org
Telefon ve faks: (0212) 257 87 27
Sertifika No: 10821

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Gülsoy
Yönetici Editör: Ergun Kocabıyık
Kapak Tasarımı: Kerem Yeğin
Baskı: Acar Basım ve Cilt Sanayi Ticaret A.Ş.
Beysan San. Sitesi Birlik Cad., No: 26
Acar Binası, Haramidere, Beylikdüzü, İstanbul
Telefon: (0212) 422 18 00
Sertifika No: 11957

Birinci Baskı: Ocak 2014 (1.000 adet)
İkinci Baskı: Mayıs 2016 (1.000 adet)

Sosyoloji, simgesel düşüncenin doğuşunu açıklayamaz; bunun insanda varlığını sorgusuz sualsiz kabul etmek zorundadır.

C. Lévi-Strauss

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekiller

Tablolar

ÖNSÖZ

Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni adlı kitabımı bitirince, insanın kökeni çalışmalarının bir alanını daha derinlemesine irdelemek istedim. Önceki kitap büyük ölçüde primatları, insansı (*hominin*) fosillerini ve dil, sanat, simgecilik ya da din ortaya çıkmadan uzun süre önce yaşamış insanların arkeolojisini ele alıyordu. Daha yakın tarihli gelişmeler olan bu unsurlara da değiniyordu ama elinizdeki kitabın konusu olan simgesel düşüncenin doğuşu, her şeyden çok sosyal antropolojiyle meşgul olmayı gerektirir. Bu konu, başka disiplinler gibi bizim de disiplinimizin bir parçası ve konuyu araştırmak sadece arkeolojiye değil, bizzat sosyal antropolojiye de fayda getirir. Üstelik simgesel düşüncenin doğuşu daima geçmişle ilgili değil: Kişi simgelerle düşündüğü her an simgesel düşünce yaratılmış olur. Gerçi bu kitapta, öncelikle, insanın kökeni araştırmalarındaki yeni gelişmelerle ilgileniyorum. Söyleyeceklerimin birçoğu, hem insanın bugününü hem de antropolojinin görkemli geçmişini yansıtıyor.

İlk-insanların, gündelik hayata dair meseleleri çözmeye yarayan, bir anlamda incelikli iletişim becerileri kesinlikle vardı. Toplu davranışlarda bulunuyorlardı: Toplum kurmuşlardı. Aynı zamanda "kültür"leri de vardı, ama simgesel düşünmüyorlardı. Simgesel düşüncenin kökeni, sosyal antropolojinin görkemli sorularından biridir, aslında aynısı arkeoloji için de geçerli. Bununla birlikte, aşağı yukarı son yüzyıldır sosyal antropolojinin ana damarı bu meseleyle yüzleşmedi. Bu konuyu son kez ele aldığımızda, hem sosyal hem biyolojik antropoloji ve arkeoloji, bugünkü hallerinden çok ama çok farklıydı. Zekâ çapölçerlerle ölçülüyordu ve bize, eksik halkanın, uzun süre önce Sussex Downs'da yaşayıp kriket oynamış olan *Eoanthropus dawsoni* adlı, büyük kafalı ve maymun çeneli, güçlü kuvvetli genç bir İngiliz olduğu söylenmişti. Elinizdeki kitap, son 200.000 yılın, daha da önemlisi insanların simgelerle düşünmeye başladığı (tahminimce) son 130.000 yılın, yirmi birinci yüzyılda kaleme alınmış bir tarihçesidir.

İzninizle terminoloji hakkında kısa bir yorum yapayım. Tercih yapmanın mümkün olduğu durumlarda, genelde konuşma diline yakın terimleri yeğledim ve uygun olan yerlerde geleneksel isimleri kullandım ama günümüzün yer isimlerini belirttim. Kendi dilimde ya-

zarken, geleneksel Neanderthal ismini, Almanca telaffuz Neandertal'e tercih ediyorum. Ancak Linnaeus sistemine göre tek doğru Latince ismi var: *Homo neanderthalensis.* "Rodezya İnsanı" artık miadını doldurdu ve tırnak içinde belirtiliyor ama *Homo rhodesiensis,* Linneaus Latincesine göre doğru hali. Fosilin bulunmuş olduğu Kuzey Rodezya sömürgesinin günümüzdeki adı Zambiya'yı devreye sokup ismi değiştirmek de mümkün değil. Bununla birlikte, fosilin bulunduğu yer için sömürge döneminden kalma ismi Broken Hill yerine günümüzdeki adı olan Kabwe'yi kullanıyorum. En karmaşık sorun, güney Afrika'nın avcı-toplayıcılarına nasıl hitap edileceği meselesidir. Hem Buşman (benim kullanımımda toplumsal cinsiyet bakımından nötr) hem San (doğru kullanıldığında, toplumsal cinsiyet açısından çoğuldur) İngilizce kullanımda yaygındır; ben de bunları birbirleri yerine ve bağlama göre kullanıyorum. Gerçi "doğru" bir terim yok. Türediği dil olan Knikoigowab dilinde San (aslında Saan), Buşman kadar aşağılayıcı bir kelime olabilir ve pek çok Buşman, San diye çağrılmaya itiraz eder. Koi, Ju/'hoan, Kua, vesaire gibi seçenekler İngilizcede iş göremez, çünkü bunların hepsi özgül etnik anlamlar ve genel anlamlar barındırabilir. Geçmişte zaman zaman ben de N/oakoi ya da Ncoakoi (Naro dilinde "kırmızı kişi" anlamında) ya da Basarwa (etimolojik olarak, Setswana'da olağan bir terimdir: çoğul öneki (insanlar için isim sınıfı) –San– küçültme eki) kelimelerini kullandım, fakat bu terimlerin kullanımı benzer sorunlar yaratır, en azından Naro ya da Setswana dışında kullanıldıkları her dilde bu sorunlara sebep olurlar.

Çeşitli yollarla yardımları dokunmuş, (genelde farkında olmasalar da) omuzlarının üstünde durduğum pek çok bireyin *hepsini* tek tek sayacak değilim, fakat hepsine müteşekkirim. İnsanın kökeninin sosyal antropolojisi, simgesel düşüncenin doğuşu çalışmalarıyla ilintili bile olsa, başka disiplinlerdeki araştırmalara bütünüyle bel bağlıyor: genetikten dilbilime, arkeolojiden sanat tarihine, sinirbilimden karşılaştırmalı anatomiye, halkbilimden din çalışmalarına varana dek. Fakat elbette, etnografiye ve antropoloji kuramına da bel bağlar, hem de sırf bugünkü halleriyle değil, sosyal antropolojinin tarihi üzerinden de. Dolayısıyla, zaman zaman işbirliği yapıp birlikte çalıştığım kimi isimleri, bazı öğretmenlerimi, fikrî öncüllerimi ve fikirlerimin gelişimini düşündüklerinden daha fazla etkilemiş olan kimi tanıdıklarımı izninizle anayım. Birkaçını seçmek gerekirse, Fred Coolidge'e, Robin Dunbar'a, Tecumseh Fitch'e, Chris Henshilwood'a, Jean-Marie Hombert'a, Jim Hurford'a, Tim Ingold'a, Wendy James'e, Chris Knight'a, Adam Kuper'a, David Lewis-Williams'a, Dan Sperber'a, Tom

Wynn'e, bana ilham verdikleri ve bazı durumlarda doğru zamanda doğru yerde oldukları için müteşekkirim. Bununla birlikte hiçbirinin, bu kitapta yazdıklarım üzerinde doğrudan tesiri yok ve birçoğu, buradaki savlarımla hemfikir olmayacaktır; ama umuyorum ki çok fazlası değil.

Burada değinilen meseleler hakkında konuştuğum konferanslara ve seminerlere özellikle Bern'de, Edinburgh'da, Halle'de, Londra'da, Montreal'de, Oxford'da, Stellenbosch'da, Utrecht'te katılmış meslektaşlarıma, hem erken simgesel düşünce hakkında fikirlerimi sunma fırsatı tanıdıkları hem de daha kendime özgü fikirlerime geri bildirim temin ettikleri için teşekkürler. Ayrıca, bulgu elde etmek ne kadar zor olursa olsun, aşırı uç kuramsal fikirlerimi sağduyuyla ve her aşamada bulgu talep etmesiyle ılımlı hale getirmeyi hedeflediği için eşim Joy'a da (arkeoloji ve hukuk eğitimi almıştır) teşekkür ederim.

1 SUNUŞ

Jack London, *Adem'den Önce* adlı romanında, anlatıcının "ırksal belleğindeki" anıları sunar:

> Fiil çekimi diye bir şey yoktu. Geçmişten mi, yoksa gelecekten mi söz ettiğimiz, ancak cümlenin genel anlamından çıkarılabilirdi. Konuşmalarımız hep somut şeyler üstüneydi, çünkü hep somut şeyler düşünürdük. Pantomim de geniş bir yer tutuyordu konuşmalarımızda. En basit bir soyutlama bile bizim düşünce yeteneğimizin ötesindeydi denilebilir; ayrıca, herhangi bir soyutlamaya erişebilen biri çıktığında, bunu türdeşlerine anlatmakta binbir güçlük çekerdi. Düşündüğünü söyleyecek söz dağarcığına sahip değildi çünkü. (Londra 1908: 34-5.) [Türkçesi: *Ademden Önce*, çeviren: Pınar Kür, Can Yayınevi, sayfa 36.]

El kol işaretlerinin mi yoksa konuşmanın mı önce doğduğu tartışmaya açık bir konu, gerçi baskın görüş, el kol işaretlerinin, yani birebir pantomimden ziyade kısmen pantomimden baş vermiş olan el kol işaretlerinin tarafını tutuyormuş gibi görünüyor (bkz. Corballis 2002, Arbis 2005). Fakat ilk *Homo sapiens*'ler el kol işaretleriyle ya da konuşmayla ne yapıyordu? Diyelim ki eski *H. sapiens*'in zamanında konuşma evrimleşmişti, peki o durumda insanlar birbirlerine ne söylüyordu? Peki, zorlu cümlelerin, somut ayrıntıların ve soyut düşüncelerin işe dahil olduğu daha incelikli usullerle iletişim kurmaya ne zaman başladılar? Benliğin ötesini düşünebilmenin, acil ihtiyaçların ötesine kafa yormanın ya da sanatın ve dinin kökeni bu mudur? Hayatta kalmış avcı-toplayıcı toplumların, gıda üreten toplumlara nazaran işle ilgili etkinliklere daha az zaman harcadığını biliyoruz (bkz. Sahlins 1974: 1-39). Aynısı, onların ve bizim atamız *H. sapiens* için de geçerli değil miydi yoksa?

Kitaptaki bu ilk bölüm, simgesel düşüncenin doğuşu konusuna fon olarak hizmet edebilecek kimi felsefi, dilbilimsel ve antropolojik meseleleri ele alıyor. İleriki bölümler bu meselelere incelik kazandırıp sosyal antropolojiden ve pek çok başka disiplinden gelen veri-

lere değinecek, özellikle de arkeolojinin ve genetiğin kimi yeni bulgularına. Daha önceki kitabım *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (Barnard 2011) kabaca, insanın ve şempanzenin ortak atası sayılan *Sahelanthropus tchandensis*'den (yaklaşık 7.400.000 milyon yıl öncesinden itibaren) simgesel kültürün ilk günlerine kadar olan zamanı kapsıyordu. Bu "ilk günler"in zamanı tartışılıyor olsa da, tahminde bulunanların çoğunluğuna göre 200.000 yıl öncesine uzanıyor. Bu kitap, öbürünün bıraktığı yerden konuyu devralıyor. Daha yakın zamanların hikâyesini daha fazla ayrıntıyla sunuyor ve tam insan olmanın anlamını ön plana çıkarıyor. Ayrıca, umuyorum ki insan yaşamının pek çok yüzünü takdim ediyor, bilhassa, en geniş anlamıyla *insan modernliğinin* doğuşundan bu yana, manevi olanın maddi olan üzerinde kurduğu hâkimiyeti anlatıyor.

Simge, akıl ve insan düşüncesi

Dilin ve kültürün karmaşıklığının kökenine ilişkin konulara büyük ilgi duyuyorum. Kanımca bunlar birbiriyle ilintili. Peki, nedir bu kültürel karmaşıklık? Kimi antropologlara göre kültürel karmaşıklığa dair düşünceler, toplumsal karmaşıklığa, hatta siyasi karmaşıklığa dair kanaatleri andırıyor. Bu, bilhassa ilgilendiğim bir konu değil, en azından bu kitapta. Her dilbilimci, "ilkel komünist" bir yapıda yaşayan avcı-toplayıcıların, astronotlar ya da nükleer fizikçiler kadar zengin ve karmaşık bir dil konuşabileceğini bilir. Her antropolog, avcı-toplayıcıların, astronotlarla ve nükleer fizikçilerle aynı kültürel dışavurum melekelerini barındırdığını bilmeli. İnsan olmanın anlamı, demir, buhar, elektronik çağlarındaki toplumsal yaşam kadar avcı-toplayıcıların toplumsal yaşamında da saklı. Belki daha da fazla. Günümüzde avcı-toplayıcılar, dünya nüfusunun sadece çok küçük bir yüzdesini teşkil ediyor olabilir, fakat avlanmak ve toplamak, türümüzün "doğal" geçim vasıtalarıdır ve simgesel düşüncenin doğuşunda da mevcuttular. *Homo sapiens sapiens*'in avcı-toplayıcı yaşamını kendi yaşamımdan daha az incelikli saymıyorum, bilakis bana göre bu yaşam tarzı, insanlık durumunun, günümüzde avcı-toplayıcı olmayan türdeşlerimin durumundan daha gerçek bir dışavurumudur. Richard Lee ve Irven DeVore (1968a: ix), ünlü beyanlarında bunu kabul ederler: "İnsanlık durumunun, başka insan toplumu türlerine kıyasla en berrak haliyle avcı toplumlarda resmedildiği hissinden ötürü, pek çoğumuzun avcılar arasında yaşayıp çalışmaya yöneleceği şüphesinden kaçamıyoruz".

Kültürel dışavurumun niteliğine ya da zenginliğine ne Lévi-Straussçu "ehlileşmemiş düşünce tarzı" ne de Lucien Lévy-Bruhl'ün "mistik düşünce" kavramı kısıtlama getirir ve bu iki kavram da her anlamda "ilkel halklarla" sınırlandırılmış değil. Bilakis, bu antropolojik soyutlamalar, genel olarak insanlığın geniş anlamda özelliğidir. Çok iftiraya maruz kalmış Fransız felsefi antropoloğunun kelimeleriyle söylemek gerekirse: "mistik düşünce... her insan zihninde mevcuttur" (Lévy-Bruhl 1975 [1949]: 101). Elinizdeki kitap, bu düşünce biçiminin kökenine ve simge marifetiyle iletişimin başlangıcına (doğayla, dünya ruhuyla ve insanlarla iletişim) göz atma girişimidir. Pek çok canlı türü iletişim kurar ama sadece insanlarda dil var ve yalnızca insanlar simgeler aracılığıyla iletişim kuruyor. Simgecilikten faydalanmak, insan özelliğidir. Dolayısıyla simgelerle düşünmek de insan özelliği. Her ne kadar şempanzeler "düşünebilse" de, Australopitecuslar ve ilk *Homo*'lar "düşünmüş" olsa da, hatta ne kadar yaratıcı olsalar da, bunlar iletişim amaçlı mecaz yapma, simgecilik ya da sanat becerisi barındırmıyor ya da barındırmıyordu. Ayrıca üzerine kafa yorulacak ya da başkalarıyla paylaşılacak mistik fikirleri de akıllarına getiremezler. Bu gibi şeyler, şempanzeleri insanlardan farklı kılmakla kalmaz, *Homo erectus* misali eski insanları da bizden farklı kılar. Hatta bir adımcık daha ileri gideceğim: Ekin yetiştirip çiftlik hayvanı besleyen, şehirlerde yaşayıp yazılar kaleme alan biz insanlar, başka bir deyişle Neolitik döneme ya da Neolitik sonrasına mensup olan bizler, bazı bakımlardan "insanlığımızı" kısmen kaybettik. Genel olarak avcı-toplayıcılar, insanlığın daha simgesel veçhelerini barındırabilir ve çoğunlukla barındırır da: Bunlar, bizi hakiki insan kılan şeylerdir.

Bu konuyu deşecek değilim, fakat bu kitapta, simgeciliğin başlangıcını ve bundan sonra olan bitenleri araştırmanın mümkün olduğunu ileri sürüyorum. Bu tür bir araştırma aynı zamanda hem sosyal antropoloji hem de antropolojinin kabul edilmiş dört alanı için de verimlidir: sosyal antropoloji (kültürel antropoloji), biyolojik antropoloji, tarihöncesi arkeolojisi, antropolojik dilbilim. Bunlar, Kuzey Amerika'da çoğu üniversite bölümünde, hatta Britanya'da benim bölümümde ve pek çok başka yerde çalışılan geniş tabanlı antropolojinin dört alanıdır. Bu kitabı sosyal antropoloji bakış açısıyla kaleme alıyorum, fakat sosyal antropolojinin katkısı, kardeş altdisiplinlerle birlikte yerini bulur. "Sosyal antropoloji" tabirini "kültürel antropoloji" kelimesine yeğliyorum, fakat bunlar esasen eşanlamlıdır. Asıl konumuz simgecilik, yani sosyal antropolojinin konusu. Sanatın ant-

ropolojisine, dinin antropolojisine ve benzer konulara da değineceğiz. Veri elde etmek ve anlayışımızı güçlendirmek için elbette arkeolojinin, genetiğin, sinirbilimin, dilbilimin vesaire desteğine yaslanmalıyız: gelgelelim, resmi tamamlamak sosyal antropolojinin elinde.

Eğer simgeler aracılığıyla düşünmek insanlara özgü diyorsak, bunun bazı içerimlerine göz atalım. *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* kitabında, zihin kuramını ve bunun da ötesinde amaçlılık düzeylerini ele almaktan kaçındım. İzninizle bu konulara burada kısaca değinelim. Gerçi Robin Dunbar bu kavramları ustalıkla ele almıştır (2004: 41-76) ve bu kavramlar, insanların öteki zeki hayvanlardan genelde neden farklı olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca çocuk gelişimini anlamamıza da yardımcı olurlar, çünkü insan çocukları ancak dört buçuk yaş civarında zihin kuramı edinir. Simgesel düşünce bunun birkaç aşama ötesidir ve ortak inanç temelli toplu eylem içeren yapı olarak tanımlanmış din muhtemelen bunun da ötesindedir (2004: 184-6). Zihin kuramı, başkalarının farklı düşündüğünü kişinin anlaması demektir. Şempanzeler bu özelliği barındırabilir ve beş yaşındaki insanlarda normalde zihin kuramı vardır. Fakat dört yaşındayken işler farklıdır. Psikologlar, birtakım zihin kuramı testleri uyguluyor. Örneğin "Sally-Ann" testi, Sally ve Ann adlı iki oyuncak bebek ile bir oyuncak top içeriyor. Psikolog, çocuğun huzurunda bir müsamere sergiler: Sally adlı bebek, topu yastığın altına koyup odadan çıkar. Sally odada değilken Ann topu yerinden alıp odanın öte tarafındaki oyuncak kutusunun içine koyar. Ardından Sally odaya döner. Dört yaşındaki çocuğa sorulur: "Sence Sally topun nerede olduğunu sanıyor?" Dört yaşındaki çocukların istisnasız hepsine göre, Sally, topun oyuncak kutusunda olduğunu zanneder. Fakat elbette Sally topun kutuda olduğunu bilemez, çünkü Ann topu kutuya yerleştirdiğinde Sally odanın dışındaydı. Fakat beş yaşındaki çocuk doğru yanıtı verir: Beş yaşındaki çocuk, psikoloğun, çocuğun ve Ann adlı bebeğin paylaştığı bilgiden Sally'nin mahrum olduğunu bilir.

Zihin kuramı, amaçlılığın ikinci seviyesidir. Birinci seviye amaçlılık, bir şeye inanmayı içerir ve ikinci seviye ise, başka birinin belli bir şeye inandığına inanmaktır. Şempanzelerle yapılan deneyler onlarda bu özelliğin bulunduğunu gösteriyor (örneğin Towner 2010). Dunbar (2004: 190-2), fosil insansıların olası en yüksek amaçlılık seviyelerinin grafiğini çizerken kranyum kapasitelerinden faydalanmıştı. Sadeleştirmek gerekirse, Australopitecuslar, tıpkı şempanzeler gibi, ikinci seviye amaçlılık edinmiştir; *Homo erectus* üçüncü seviyede; ve Dunbar'ın "arkaik" diye sınıflandırmayı yeğlediği, yaklaşık

500.000 yıl öncesine ait *Homo sapiens* (*Homo heidelbergensis*) dördüncü seviyededir. Beşinci seviye amaçlılık, "anatomik bakımdan modern" insanlara mahsustur ve Dunbar'a göre bu seviye en fazla 200.000 yıl önce ortaya çıkmıştır. Üçüncü seviye amaçlılık, üçüncü bir kişinin ne istediği ya da düşündüğü hakkında ikinci bir kişinin ne düşündüğünü akıldan geçirmektir. Mesela, Fred, Jane'in, Jim'in kendisinden hoşlandığına inandığını düşünüyor. Dördüncü ve beşinci seviyelerde işler yavaş yavaş dallanıp budaklanır. Örneğin, Fred, Jim'in kendisinden hoşlandığına Jane'in inandığını ama Jim'i kendine iyice düşkün hale getirmek için mahcup rolü oynama niyetinde olduğunu düşünür.

Simgesel düşünce, bir estetik bilinci gerektirir. Aynı zamanda bunu, herhalde başkasına iletme ve böylece o kişinin algılarını etkileme isteğini de gerektirir. Din ise tüm bunları, ilaveten de öte dünya bilinci varsayımını içerir; en azından bazı dinler. Yukarıda belirttiğim gibi, aynı zamanda din, inananlar arasında bir ortaklık olduğunu varsayar ve ruhani bir varlığa duyulan ortak inancı hepsinin kabul ettiğini, dolayısıyla birbirlerinin ne düşündüğünü bildiklerini farz eder. Dunbar (2007: 44-5), dinin var olması için, beşinci seviyeden amaçlılığın şart olduğunu ve bu seviyeden düşük bir seviyenin, tam dine ulaşmayan bir yapı olduğunu anlatır. Bu katmanlar artık kendini boş yere tekrarlıyor gibi görünmediğinde, o zaman gerçekten bir nevi "teoloji" gelişmiş demektir. Beşinci seviye amaçlılığın, vücut bulmak için aslında bir nevi dine *gereksinimi* var mı sorusu, yanıt bulmuş değil. Beşinci seviyede dilin geliştiği ise kesin ve bana göre *tam teşekküllü dil*, aslen bunun için var: mit aracılığıyla ya da en azından mitolojik ifadeleri doğuran anlatılar aracılığıyla karmaşık düşüncenin ifade edilmesi. Beşinci bölümde bunu derinlemesine irdeliyorum.

Doğuş ve lisan

Claude Lévi-Strauss (1945: 518), sosyolojinin ve dolayısıyla sosyal antropolojinin de, simgesel düşüncenin doğuşunu açıklayamayacağı yorumunda bulunmuştur. Onun bu yorumu, Émile Dukheim'ın evrimci görüşlerine getirdiği eleştiride boy göstermişti.

Durkheim, *Incest: The Nature and Origin of The Taboo* (1963 [1898]) [Ensest: Tabunun Doğası ve Kökeni] ve *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* (1915 [1912]) adlı kitaplarında, dinin, toplumu yansıttığını ileri sürmüştü (özellikle Avustralya Yerlilerine atfen). Asıl tartışmada muhalifi Sir James Frazer'dı. *Totemism and Exogamy* (1910) [Totem-

cilik ve Dışevlilik] adlı kitabında Frazer bunun tersini savunuyordu: Toplumsal düzen, dinî inanç üzerine kurulmuştur. Benim savım ise, üçünün de yani Durkheim'ın, Frazer'ın ve Lévi-Strauss'un yanılmış olduğudur. Ne din ne toplum önce gelmiştir, ne de simgesel düşüncenin doğuşunu "sorgusuz sualsiz kabul etmeliyiz". Simgesel düşünce, beyindeki, toplumdaki ve iletişimdeki değişikliklerin yanı sıra doğdu. Simgesel düşünce, iletişimle ilgili ve ilgisiz veçheleri dahil, dili yansıtır. İletişimle ilgisiz veçheler derken, kendi başına sanat biçimi olarak var olan veçheleri kastediyorum, mesela mitoloji ve başka anlatı türleri, ayrıca şiir ve şarkı da. Elbette bunlar da malumat aktarır, fakat taş alet tekniklerini, av hayvanlarının ve besleyici köklerin nerede bulunacağını anlatmaktan oldukça farklıdırlar.

Karmaşık ya da tam dil, sıradan iletişime kıyasla her anlamda çok daha zengindir. Karmaşık biçimbilim ve sözdizimi, yazıdan ve insanların hayvanları evcilleştirmeyi, toprağı sürmeyi öğrenmesinden çok daha önce ortaya çıktı. Bunu en azından, avcı-toplayıcıların konuştuğu dilin her parçasının, öteki toplumların konuştuğu diller kadar karmaşık olmasından biliyoruz. Etnografya saha araştırmalarında öncelikle incelediğim dil olan Naro (Botsvana'daki avcı-toplayıcılar konuşur), en az seksen altı adet şahıs-cinsiyet-sayı belirteci içeriyor ve bu bakımdan dünyanın en karmaşık dillerinden biridir, üstelik Sanların ya da Buşmanların konuştuğu başka diller ise ses bilgisi açısından en karmaşık dillerdir. Muhtemelen bu alanda !Xóõ birinci gelir, çünkü 126 ünsüz sesbirim var (Traill 1994:13), Ju/'hoan ise çok geride değil. İnuit dili ve pek çok Amerikan yerlisi dili, dilbilgilerinin zenginliğiyle biliniyor: İnuit lehçelerinde ortalama takı sayısı 450 civarındadır (Dorrais 1990: 219).

Peki, neden diller bu kadar karmaşık olmak zorunda? Bunun sırf "kültür"den değil aslında genlerimizden kaynaklandığını söylemek kısa bir yanıt olur. Öte yandan, bir Buşmanın ya da İnuit avcı-toplayıcısının Avrupalı, Avrupa kökenli Amerikalı ya da Japon çiftçilerden ya da bilgisayar dehalarından daha kültürsüz olduğunun ileri sürülmesi için, okuma yazma, tarım ve teknoloji açısından "ileri" kişilerin önyargıları dışında hiç sebep yok. Bir keresinde Lévi-Strauss (1968: 351), 200.000 yıl önce de (daha doğrusu "iki ya da üç yüz bin yılı aşkın süre önce") Platon ya da Einstein kadar zeki insanların var olduğunu, ama bunların uzmanlık bilgisinin felsefe ya da fizik değil, muhtemelen akrabalık olduğunu söylemiştir. Ben buna dilbilgisini ve dilbilgisi gerektiren insan bilgisi biçimlerini de katacağım, özellikle mitolojiyi. Öte yandan, öteki uçta da aşırılıklar var. Mandarin Çin-

cesi karmaşık değildir. Güney Amerika Yerlilerinin dili Pirahã'nın, dünyanın en basit dili olmak gibi kötü bir ünü var. Bu dili araştırmaya yıllarını vermiş olan Daniel Everett'e göre (2005), bu dilde rakam ve herhangi bir nicelleme kavramı yok. Renk adları bulunmuyor, bilinen en basit adıl sistemini barındırıyor ve yineleme de yok, yani dilbilgisi öğeleri birbirlerinin içine giremiyor. Pirahã'nın, kültürel açıdan bilinen en basit akrabalık sistemine ve en basit maddi kültüre sahip olduğu, bireysel belleklerinin sadece iki nesil geçmişe uzandığı, resimden ya da başka sanat türlerinden tamamen mahrum olduğu söylenir. Yine Everett'e göre (eskiden misyonerdi), yaratılış mitleri ve kurmaca öyküleri hiç yok ve çevrelerinde çok daha karmaşık diller konuşan Amerikan yerlileriyle 200 yıldır temas etmelerine rağmen Pirahã halkı bu dilleri öğrenmiyor. Fakat tüm bu konularda Pirahã'nın istisna olduğunu, bu vakanın büsbütün aşırı uç olduğunu o da kabul eder, tabii Everett'in bu aktardıkları doğruysa. Beşinci bölümde başka bir aşırı ucu, güney San dili /Xam'ı irdeleyeceğiz; bu dil, bilinen en zengin mitolojilerden birini ve aşırıya kaçan yineleme örneklerini barındırır, bu da hem olgusal anlatıda hem kurmacada, amaçlılık seviyelerinin son derece karmaşık bir zihinsel mekanizması olduğunu ima ediyor.

Dilin ilk evreleri hakkında epey kalem oynatılmıştır. Bu evreler hiç şüphesiz primat iletişimiyle ilintilidir. Aynı zamanda primatların yaptığı tımarla da (vücut tüylerinden bit ayıklamak) ilintilidir ki tımar, primatların birincil iletişim vasıtasıdır. Benzer bir tımar çeşidi insanlarda da var, fakat çoğu toplumda yakın akrabalarla ya da sıkı fıkı olunan kişilerle sınırlıdır (bkz. Dunbar 2004: 126-8). Burada kesişen bir evrim seyri mevcut ve şu şekilde özetleyebiliriz: *tımardan* (örneğin Dunbar 1996) *el kol işaretleriyle iletişime* (örneğin Corballis 2002 ve 2003), *müziğe* (örneğin Mithen 2005) ve *konuşma diline.* Elbette tımarlama sona ermedi, modern işaret dili el kol işaretleri iletişimiyle doğrudan ilintili değil ve müzik hâlâ iletişime yarıyor. Fakat dilin kökenini sadece bunlarda aramak, dilin simgesel düşünceyle ilişkisinde bulunan, nispeten yakın tarihli kökenlerini ıskalamak anlamına gelir. Burada ilk-dilden ya da ilkel dilden bahsetmiyorum, karmaşık dilbilgisi potansiyeli ve muazzam kelime haznesi barındıran tam teşekküllü ya da hakiki dili kastediyorum (Barnard 2009). *Homo erectus* kesinlikle bilgi aktarıyordu, fakat bu türün üyeleri, bildiğimiz haliyle lisana sahip değildi.

Dunbar, beynin ve dördüncü seviye amaçlılığın gelişimini temel alarak, bir nevi "lisanın" doğuş tarihi olarak kabaca 500.000 yıl ön-

cesini belirlemiştir. Bu senaryoda *H. antecessor* ya da *H. heidelbergensis*, bir tür ilkel dile sahip olabilir ama ben daha ötesine göz atacağım. Kendi dilinizde yoksa bile dilbilgisi öğrenme yetisi anlamında karmaşık dilbilgisinin tam gelişmesi, *H. sapiens sapiens*'e mahsustur. Bunun, mitte ve muhtemelen anlatıda karmaşık dil kullanımıyla ilişkisi genelde öyle güçlüdür ki tam teşekküllü dilin kökenlerine dair ipuçlarını simgelerin ve dışavurumsal, simgesel iletişimin ilk kullanıcıları arasında, ayrıca mitoloji sistemlerinin gelişiminde arayacağım. Açıktır ki mit, karmaşık dil gerektirir. Karmaşık dilin mite gereksinim duyup duymadığını belirlemek daha güç, fakat Lévi-Strauss'un, 200.000 yıl geriye gitsek Platon'lara, Einstein'lara rastlardık tahmini çok da isabetsiz görünmüyor. Benim tahminime göre, bu gelişme biraz daha yakın tarihli olabilir, en azından onlarla benzer özellikler barındırıyoruz.

Simge ve mecaz

İnsanlar dil edindikten sonra, uzak mesafelere bilgi aktarma becerisi kazandı. Elbette bu, sadece günümüzün insanları için önemli değil, atalarımız için de önemliydi: Hem Afrika'da kalıp kıtayı ehlileştirenler hem de Asya'ya, Avrupa'ya, ötesine göç edenler bakımından mühimdi. Fakat yukarıda belirttiğim gibi gerçek dil, yalın iletişimin nispeten fazlasıdır. Karmaşık dilbilgisi sayesinde, örneğin mitoloji gibi simge sistemlerimiz içindeki anlamları keşfedebiliriz. Daha açık olmak gerekirse, karmaşık dilbilgisi, mitolojiler kurup bunları akılda "hayata geçirme" hususunda bize yardımcı olur. Mit, dinî düşünce ve ritüel birbirleriyle ilişkilidir.

Fakat bunun bir adım ötesine geçelim. Simgeler bir anlamda mecazidir. Tıpkı mecazi kelimeler gibi anlamı kurcalamamızı, benzetmelerden faydalanmamızı, yaratıcı olmamızı mümkün kılarlar. Bu tür bir yaratıcılık, müziğin ya da görsel sanatların mümkün kıldığı yaratıcılığın bir adım ötesinde. Bilhassa müzik, biyolojik yapımızın derinlerine gömülü olabilir. Müzikle ilgili yaratıcılık, toplumsal ve kültürel süreçleri ima ediyor, fakat aynı zamanda bilişsel olanla fizyolojik olanın bir harmanıdır (Blacking 1976: 7). Simgecilik aracılığıyla ve dil aracılığıyla yaratıcılık, bunun ötesinde bilinçli bir adımdır. Daha fazla düşünmeyi gerektirir, aynı zamanda herhangi bir görsel sanatın değerini takdir etmeye yarayan ve kesinlikle müzikte de var olan duyguları da gerektirebilir.

Kelimeler aracılığıyla mecaz, simgeciliğin ötesine atılmış başka

bir adımdır. George Lakoff ve Mark Johnson, çığır açan kitapları *Metaforlar*'da (1980) mecazın, gündelik dilin parçası olduğunu anlatırlar. Mecaz şairlere mahsus değildir. Örneğin İngilizcedeki "fikirler bitkidir" mecazını ele alıp bu mecazın birkaç ifadesini sayalım: "Kimyayı, fizikten *sürgün vermiş* bir alan olarak görüyor. Matematiğin pek çok *dalı* var. Onun büyük fikirlerinin *tohumları*, zihnine gençliğinde *ekilmiş*. O kadının *verimli* bir hayalgücü var" (1980: 47). Muhtemelen bizzat dil daima mecazidir? Nispeten farklı antropoloji düşünürleri bunun çok benzerini çok farklı şekillerde simgecilik için söylemiştir, örneğin Fransız bilişsel antropolog Dan Sperber (1975) ve Amerikalı simge antropoloğu Roy Wagner (1986).

Simgeler, başka simgelere gönderme yapılarak bilgi aktarır ve simgesel olmayan (fiziksel ya da başka türlü) nesnelere illa doğrudan atıfta bulunulmaz. Saussure'ün üslubuyla söylemek gerekirse, işaretler hakikaten keyfidir. İşaretin anlamı sadece başka simgelerin bağlamında var olur (bkz. Saussure 1974 [1916]: 65-78; Barnard 2000: 121-4). Bu köktenci Saussurecü görüşü ille savunuyor değilim, fakat kelimeler ile simgeler ve simgeler ile başka simgeler arasındaki ilişkilere kafa yormanın faydalı bir yolu olabilir.

Topluma, kültüre ve doğaya dair kuramlar

Tim Ingold (1999), avcı-toplayıcılarda toplumsallığın var olduğunu ama en azından bir anlamda bunların toplum olmadığını ileri sürmüştür. Gerçi tam da bu kelimelerin belirsiz, anlamlarının ise değişken olduğunu akıldan çıkarmamak gerek. Ingold'un değindiği nokta kısmen bu, fakat avcı-toplayıcılar ile başkaları arasındaki farkı, avcı-toplayıcıların toplumsal ilişkilerinin dolaysızlığı (yani uzun vadeli bağlılıklar kurmamaları), kişisel özerklikleri, paylaşım ideolojileri ve uygulamaları bağlamında vurgular. Bana gelince, "avcı-toplayıcı toplumsallığı" ya da "avcı-toplayıcı toplumu" gibi bir kavramın bile sorgusuz sualsiz kabul edilmemesi gerektiğini düşünüyorum. Bunlar temelde iktisat kavramlarıdır, dolayısıyla toplum, iktisat bağlamında tanımlanmadan pek de anlamları yoktur, ki iktisadi tanımlama bilhassa on sekizinci yüzyılın İskoç menşeili metinlerinde belirmeye başlamıştır (Barnard 2004). On yedinci yüzyıl İngilteresinde toplum, iktisadi değil siyasi bağlamda tanımlanırdı. Bu sebeple Thomas Hobbes'un gözünde (örneğin 1991 [1651]) avcı-toplayıcı toplumu, hatta avcı-toplayıcı toplumsallığı diye bir şey var olamazdı, çünkü: (1) Hobbes'un düşüncesine göre avcı-toplayıcılar ancak vahşi insanlar

olabilirdi ve (2) toplumun bir toplum sözleşmesiyle kurulması şarttı, bu sözleşmeyi de Hobbes devletle eş tutuyordu. Elbette avcı-toplayıcılar devlet kurmaz.

On yedinci yüzyılda toplumsallık [*sociality*] kelimesi mevcuttu ama İngilizcede değil. Bilhassa, Samuel Pufendorf'un (1927 [1682]) Latince metinlerinde, *socialitas* biçiminde boy göstermiştir. Bu kelime İngilizcede hep "toplumsallaşabilme" [*sociability*] olarak çevrilmiştir, yani toplumsal olabilme yetisi. Bunun aksine Hobbes, İngilizce "toplum" [*society*] kelimesini kullanır, ama bunu tekil isim olarak değil, bir soyutlama olarak kullanır; belgisiz bir tanımlığı yoktur. Hobbes'un kullanımında insanlar "toplumda" yaşar ama "toplumlarda" yaşamazlar. Başka bir deyişle, Hobbes'un "toplum" kavramı, Ingold'un ya da Pufendorf'un "toplumsallığına" ya da *socialitas*'ına en azından kabaca denktir. Bizim toplumlar dediğimiz şeye, Hobbes, "millet toplulukları" ya da daha doğrusu "milletler topluluğu" der. Biyologlar, "toplumsallık" terimini yirminci yüzyılda baştan icat etti ve Ingold'un toplumsallık görüşü bundan türemiştir.

Bana göre avcı-toplayıcılar sadece toplumda değil, toplumlarda yaşar. Tüm insan topluluklarını değil de bir kısmını "toplumlar" saymak, bence savunulması zor bir görüş. Demokratik olmayan hiçbir toplum, Hobbes'un hakiki "milletler topluluğu" olarak algıladığı anlamda toplumsal olamaz ve avcı-toplayıcılar, bir demokrasi biçimini temsil *ediyor.* Kararlar görüş birliğiyle alınır ve toprak sahibi birimlere aidiyet duyulur. Bu birimler, takım olabilir ya da etnografya yazınına göre "sürü" olarak tanımlanır (özellikle de Avustralya Yerlilerine atfen), fakat çoğunlukla, toprak sahibi birim, akrabalık, dil ve en önemlisi bizzat toprak ortaklığı bağları üzerinden ilişkili takımların bir yığınıdır. Toplum ve toprak sahibi birim, aynı şey olabilir (Barnard 2002: 13-18).

Kültürü tanımlamak daha zor. Bence, tekil isim olarak kavranması da güç bir kavramdır. Eski çalışmalarımın çoğunda ben de böyle kavramakta zorlanıyordum ama Adam Kuper'in (1999) bu görüşe karşıt savları beni, "kültürler" diye bir şey olmadığına ikna etti, her ne kadar bazen bu varmış gibi hareket etsek de. Bu kavram gereğinden fazla statik. Radcliffe-Brown'ın (1952: 3-5) "kültürel gelenekler" kavramı bu sorunu bir yere kadar aşıyor, ama kültürlerin sayılabiliyor olması yine de bizi nispeten karışık bir durum içine sokuyor. Katışıksız "kültürler" ya da "kültürel gelenekler" var olamaz; tüm kültürler ya da kültürel gelenekler karmadır. Fakat bu, taş alet geleneklerine atfen "kültür" kelimesini kullanmaktan bizi alıkoymaz, başka bir de-

yişle bilhassa Amerikan "kültürel antropoloji"sinde tipik olan anlamından daha dar anlamlı bir "kültür"dür bu. Bu durum bizi kelimeyi sıfat biçiminde kullanmaktan da alıkoymaz, hatta kültürel farklılığa gönderme yapsak da, örneğin bizzat "kültürel farklılık" tabiriyle ya da "kültürel antropoloji" tabiriyle. Gerçi kelimenin en düzgün kullanımı, insan "kültürüne" gönderme yapmaktır; bu da insan yapısının o veçhelerinin yaygın olduğunu ama doğuştan gelmediğini, evrensel olduğunu ama biyolojik olmadığını söylemek anlamına gelir. Bruno Latour (1993: 103-9), acaba "kültürler" var mı sorusuna daha karmaşık yanıt verir, gerçi Latour'un, insanları doğadan ayrı "kültürler" yerine, "doğa-kültürleri" barındırıyor saymanın her zaman mümkün olduğu değerlendirmesi, farz edilen "kültürler" arasındaki çeşitlilik sorununu muğlaklaştırmaktan öteye geçmez. Bununla birlikte, tüm "doğa-kültürlerinin" insanı, insan olmayanı ve ilahiyi (1993: 106) tanımladığını ve her "doğa-kültürü"nün kendi simge sistemiyle tanımlandığını söylerken haklıdır.

Latour, özgün bir düşünürdür. Fakat tıpkı hepimiz gibi, doğa ile kültür arasındaki ayrılık, ya da ayrım olmayışı gibi meselelerde çözümleme anlayışına yardımcı olsun diye etnografyaya başvurur. Bilhassa, Güney Amerika etnografyasına başvuruyormuş gibi görünüyor ya da en azından Latour'un kuramı, doğa, kültür ve toplum arasındaki dolaşık ilişkilere dair Amazon imgelerinden ya da Batılı olmayan açıklamalardan faydalanıyor (Karş. Descola 1994 ve 2005). 1980'lerin ilk yarısında doğa/kültür bölünmesi hakkında bir dizi seminer tertiplemeye uğraşırken, pek çok sosyal antropoloğa yazıp konuşma yapmalarını istedim. Oxford'un saygın antropoloğu Rodney Needham konuşmak istemediği yanıtını vermişti, çünkü doğa ve kültür ayrımının, "çürük temelli, hatta sırf sözde bir karşıtlık" olduğunu düşünüyordu (Needham'la şahsi iletişim). Konuşma yapmaya gelmedi, daha derinlikli bir açıklama da yapmadı, fakat onun bu yorumunun doğru olduğu anlaşılmıştır. Latour ve pek çokları da bu kanaate varmıştır. Toplum, kültür, doğa görüşlerine ve elbette simgeye, mecaza, düşünceye ve lisana ileride yine değineceğim.

İnsan devrimi

1964'te Charles Hockett (hayvan iletişimiyle de ilgilenen yapısal dilbilimci) ve Robert Ascher (arkeolog), erken tarihli bir "insan devrimini" savunuyorlardı (Hockett ve Ascher 1964). Makalelerini pekâlâ hatırlıyorum: Lisans öğrencisi olarak okuduğum ilk makaleydi muh-

temelen, ve büyük ilgi ve tartışma doğurmuştu. Bu durum sadece o zaman geçerli olmakla kalmadı, çok daha sonra 1990'lardan itibaren tekrar dilin olası kökenlerini araştıranlar arasında da büyük heyecan ve tartışma yaratacaktı; Hockett ve Ascher'ın başlıca ilgi alanlarından biriydi dilin kökeni. Kimileri, onların ilk tezinin belli veçhelerini irdeledi, mesela insanların "kuyruksuz maymunlardan" ayrılması, hayvan iletişimi ile insan iletişimi arasındaki farklılıklar, benzerlikler. Bununla birlikte günümüzde hâkim görüş, daha geç bir "devrim"i öne çıkarıyormuş ya da ele alıyormuş gibi görünüyor. Bazıları bu geç devrime "simge devrimi" der ve son 100.000 yıl içinde ya da buna yakın bir tarihte gerçekleştiğini söyler. Bu yazarlara göre "dil", bugün bildiğimiz haliyle dildir; sanatın, dinin, vesairenin filizlenmesiyle ilintilidir. Kendimi bu ikinci gruba dahil görüyorum ve elinizdeki kitap, bu davayı, sosyal antropoloji bakış açısıyla savunuyor.

Aslında kendi görüşüm biraz daha karmaşık: insanın kültürel ve dilsel evriminde birkaç devrimci ilerleme yaşanmıştır. Hockett ve Ascher, pek çok ilerleme arasından belli bir tanesine gözünü dikmişti (7.000.000 ila 5.000.000 yıl öncesine uzanıyor), ben ise, belki 130.000 yıl belki 120.000 yıl önce, belki de çoğunluğa göre daha yakın tarihte gerçekleşmiş başka bir devrime ilgi duyuyorum. Pek çokları bunun 50.000 yıl önce yaşandığını söyler, ama daha yakın tarih verenler de var. Adam Brumm ve Mark Moore (2005: 157), 50.000 ila 40.000 yıl önce gerçekleşmiş bir simge devrimine dair "klişe" varsayıma atıfta bulunur ve ilk bakışta bu, Avustralya'daki kültürel evrimi açıklama isteğiyle öne sürdükleri görüşün başına dert açıyor gibi görünür. Bu devrim, kıtaya ilk kez yerleşildikten sonra 50.000 ila 40.000 yıl içinde meydana gelmiş ve o zamandan beri dünyanın geri kalanından fazla bir yenilik girmemiş. Kişisel süslerin (BÖ 32.000), resim sanatının (BÖ 17.000) yaygın kullanımını vesaire içeren simgesel davranış o zamandan bu yana gelişmiş görünüyor, maddi kültür ise, geçmiş on binlerce yıllık süre zarfında Afrika'nın ve Avrupa'nın kültürüyle koşut olarak Alt Paleolitik dönemden Üst Paleolitik döneme kadar evrimleşmiş.

Bu kitap, ikinci devrimi, yani simge devrimini ele alıyor (Hockett ile Ascher'ın bahsettikleri "insan devriminin" aksine); bu devrimde simgecilik palazlandı ve dil, basit bir iletişim sistemi olmanın ötesine geçti (ya da tedricen bu hale kavuştu). Hockett ile Ascher'ın bahsettiği devrimden farkını ortaya koymak için buna simge devrimi diyeceğim. Bu terminolojinin üzerinde tam olarak fikir birliğine varılmış değil, gerçi ne kadar yavaş ya da hızlı gerçekleştiği meselesi hep tartışı-

lagelmiştir. Kanımca, bu değişimin devrimci tabiatı, hızından daha önemli, bu sebeple de simgelerle düşünme için daha eski bir tarihi, eğer mümkünse *tam teşekküllü dil* ve yanında getirdikleri için daha yakın bir tarihi yeğliyorum. Son yirmi yılda bu tarihlerin o kadar çok değiştirildiğini gördüm ki tam köken için belli bir tarih vermekten kaçınıyorum. Çoğunlukla, yeni keşiflerle ve ilave sınırlamalarla birlikte (örneğin genetik bulgular, Endonezya'daki Toba yanardağının püskürme tarihi, Avustralya'ya ya da Amerika'ya insan yerleşimi veya arkeolojik keşifler), bu tarihler biraz öne çekilmiştir. Dolayısıyla, simge devriminin tarihi için BÖ 130.000 ila 120.000 önerim, bilgiye dayalı bir tahmin olarak kabul edilebilir. Devrim, Toba püskürmesinden (yaklaşık 74.000 yıl önce ya da püskürmeden sonra beş yıl içinde) ya da Güney Afrika'daki Blombos mağarasından önce yaşanmış olmalı; bunların ikisinin de simgesel düşünceden, hatta belki dilden sonra geldiği hemen hemen kesin. Aslında en azından, simge kültürünü 130.000 ila 120.000 yıl öncesinden itibaren *aramayı* savunabiliriz; bu tarihler, Emiyen buzularası katın ve Geç Pleyistosen jeoloji çağının yaklaşık başlangıçlarına denk geliyor. Bu tarihler düpedüz tesadüfi, sınırlar da oldukça keyfi olabilir, fakat görüntü berraktır: Geç Pleyistosen, "modern" insanlığın ve simgelerle düşünmenin çağıdır. Yedinci bölümde göreceğimiz üzere, Holosen (10.000 yıl öncesinden bugüne) bir anlamda bir tür "postmodernlik" çağıdır: Neolitiği ve ardından olan bitenleri kapsar.

Arkeolog Paul Mellars ile paleo-anatomici Chris Stringer'ın hazırladıkları (1989) yetkin bir konferans derlemesinin adı *The Human Revolution*'dır [İnsan Devrimi]. Kitabın 800 sayfasının çoğu, benim de ilgi alanlarımı kapsıyor, Hockett ile Ascher'ın "insan devrimi"nden ziyade "simge devrimi"nin zaman çerçevesini ele alıyor. Bu kitap, başka konuların yanı sıra *Homo sapiens sapiens*'in ortaya çıkışını, insan evrimine ve coğrafi kökenine dair bölgesellik kuramına karşı Afrika'dan Çıkış kuramını, Neandertallerin yok oluşunu, Üst Paleolitikle ilgili bulguların ima ettiği davranış değişikliklerini, Avustralya kıtasına ilk kez insan yerleşmesini işliyor. Bunu müteakip, daha da harika bir konferans derlemesi, *Rethinking The Human Revolution* (Mellars ve diğ. 2007) [İnsan Devrimine Kafa Yormak], genetikte, demografide, sinirbilim ve dilbilim dahil bilişsel bilimlerde, özellikle de arkeolojide bir dizi meseleyi inceliyor. Aynı zamanda daha geç bir devrimi de irdeliyor. Makalelerde göndermede bulunan kişiler arasında pek çoğumuz öne çıksa da maalesef bu konferansa katılmış, katkı vermiş yetmiş dört kişi arasında hiç sosyal antropolog yok. Bu sosyal

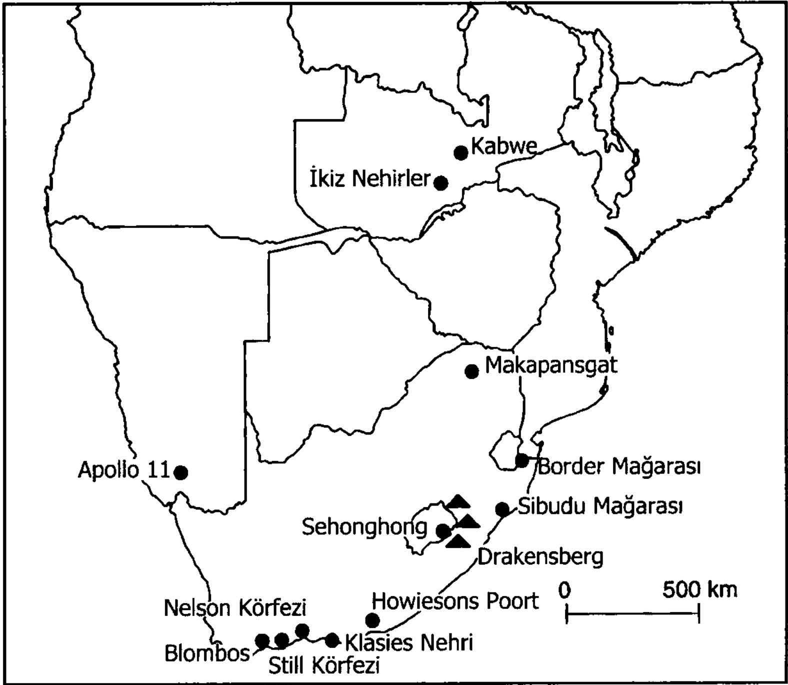
antropologların çoğu, mevcut avcı-toplayıcıları inceleyen etnograflardır ve umuyorum ki bu kitap kısmen, arkeolojik verilere sosyal antropolojik bir bakış açısı getirerek, ayrıca sosyal antropolojiden ve dilbilimden gelen verileri ve görüşleri daha geniş kesimlere tanıtarak bir denge tutturur.

Adına ne dersek diyelim geç tarihli bu devrim hiç şüphesiz harika bir devrimdi. Simgesel düşünceyi, daha önemlisi simge kültürünü bu devrim yaratmıştır, ki insanlığın en üstün nişanı budur.

2 TAŞLAR, KEMİKLER, TOPRAK BOYASI VE BONCUKLAR

Erken dönem simgesel düşünce hakkında en fazla sözü olan disiplin arkeolojidir. Yine de arkeoloji, elde ettiği maddi bulguları kendi içinde yorumlama vasıtalarından mahrum. Kanaatlere, etnografya kıyaslamalarına ve sosyal antropolojiden en azından örtük biçimde alınmış kuramlara yaslanır. Eğer simgesel düşüncenin doğuşunu sosyal antropoloji (Lévi-Strauss'un nazarında sosyoloji) açıklayamazsa, o zaman kim açıklayabilir?

Bu bölüm, yakın tarihli arkeolojik keşifleri ana hatlarıyla sıralayıp, hem kendi açıklamalarımı hem de bizzat arkeologların açıklamalarını sunuyor. Önemli buluntular arasında, Güney Afrika'nın Hint Okyanusu kıyısına yaklaşık 100 metre uzaklıktaki Blombos mağarasından gelen kırmızı toprak boyası işlemeler ve yine Blombos'ta bulunmuş deniz kabuğundan yapılma boncuk işleri var. İki buluntu da 77.000 ila 75.000 yıl öncesine uzanıyor (örneğin bkz. Henshilwood 2009). Güney Namibya'da Apollo 11 mağarasında bulunmuş ve 83.000 yıllık olduğu belirlenmiş gravürlü devekuşu yumurtaları da mevcut (Miller ve diğ. 1999). *Homo sapiens*'e ait değil diye yorumlanmış buluntular bile muhtemelen onunla ilintilidir: Örneğin, Slovenya'da bulunmuş, Mousterien dönemine ait delikli ayı uyluk kemiği "Neanderthal flütü" olarak betimlenmiştir ama bu betimleme tartışmalıdır (örneğin bkz. d'Errico ve diğ. 2003: 36-9). Ayrıca Blombos'tan çok daha önce toprak boyası kullanıldığı iddiaları var, mesela 270.000 ila 170.000 yıl önce Zambiya'da İkiz Nehirler'de (Barham 2002), yaklaşık 320.000 yıl önce İspanya'da muhtemelen *H. heidelbergensis* tarafından defin merasimi amaçlı (Bermudez de Castro ve diğ. 2004); üstelik Afrika Orta Taş Çağının başında taş teknolojisinde gerçekleşmiş çeşitli değişiklikler, simgesel düşünceyi andıran yaratıcılığa işaret ediyor olabilir. 290.000, hatta 700.000 yıllık olabilecek "kaya sanatı" bulunduğu iddiaları bile kol geziyor, bilhassa Hindistan'da Madya Pradeş'te Bimbetka'nın Auditorium mağarasında bulunan kadehçiklerle ilgili olarak (örneğin bkz. Bednarik 1996). Bunlar, 1990'ların başında keşfedildi, fakat

Şekil 2.1 Güney Afrika'da erken dönem simgesel kültür barındıran arkeolojik kazı alanları

kökenleri hakkında bunun ötesinde bir şey söylenemez. Aynı bölgede bulunmuş güzelim kaya resimleri çok daha yakın tarihlidir. Robert Bednarik tüm meskûn kıtalardan pek çok eski "sanat" biçimine dair bulgular hakkında kapsamlı yayımlar yapmış, kaya sanatı ve sanat nesneleri bakımından Asya'nın, dünyanın en eski eserlerini barındırdığı hükmünü belirtmiştir (örneğin Bednarik 2003). Kimileri bundan farklı düşünür ve çeşitli sebeplerden ötürü Güney Afrika, kaya sanatının en çok göze çarptığı altkıta olmayı sürdürüyor.

Resim 2.1, güney Afrika'da simgesel kültürün ilk örneklerinin bulunduğu ya da bildirildiği mevkileri gösteriyor. Öyleyse soru şu: Bir şeyi sanat sayarken ne kadar ileri gitmeliyiz? Kimi arkeologlar çok ama çok ileri gitmiştir. Örneğin, insan yüzüne benzeyen, jasp bir çakıl taşı bulunmuştur. Bu, ilan edilen en eski "sanat nesnesidir", bir insansı, muhtemelen *Australopithecus africanus* tarafından Güney Afrika'da Makapansgat'ta toplanmıştır. Geçmişi yaklaşık 2.300.000 hatta muhtemelen 3.000.000 yıl öncesine uzanıyor (Bednarik 1998) ve bu çakıl taşı, doğal kaynağından epey uzağa sürüklenmiş. Ancak bana göre bu, kantarın topuzunu kaçırmak anlamına geliyor. Her

halükârda, herhangi bir maddi kültür, bir tür anlam barındırabilir, başka bir şeye benzeyebilir, estetik değer taşıyabilir, en azından modern gözlere göre. Bu tarz şeyleri, hakiki simgesel kültürden ayırmamız gerekiyor, gerçi "simgesel"e fazlasıyla özgül bir anlam yüklemeye gönülsüzüm. Üç kültür düzeyi bağlamında fikir yürütmek daha iyi olabilir: *maddi kültür* (yontulmuş yapay nesneler), *estetik kültür* (yontulmuş olsun ya da olmasın, kültürel anlam yüklenmiş nesneleri içerir) ve *simgesel kültür* (anlamı hem kültüreldir hem de daha derindir). Maddi kültür barizdir. Estetik kültür ise, bırakın yorumlanmayı, çoğu zaman şifresinin çözülmesi bile güç. Her ne kadar anlamları bakımından daha derin olsa da simgesel kültür, hem daha barizdir hem de müthiş ilginçtir. Elinizdeki kitabın ana konusudur simgesel kültür.

İnsansı fosil kayıtları

Erken dönem simgesel düşünceyi anlamak için, önce insansı fosil kaydını ve insan evrimine eşlik eden teknolojik ilerlemeleri anlamamız şart. Kimi teknolojik gelişmeler sayesinde insanlar planlamaya, oyun oynamaya, sanatla meşgul olmaya daha fazla zaman ayırabilmiştir. Bu ilerlemeler arasında ok ve yayı, Avustralya'da bumerangı, Güney Amerika'da mızrak fırlatıcısını (*atlatl*) sayabiliriz. Mızraklara taş uçlar takmanın mazisi doğu Afrika'da 285.000 yıl öncesine uzanıyor ve güney Afrika'da son yüz bin yıldır sürekli kullanımda. Ok ve yay teknolojisinin geçmişi, Güney Afrika'da Sibudu mağarasında 64.000 yıllıktır, gerçi bu tarihlendirme tartışmalı (Lombard ve Phillipson 2010). Hiç şüphesiz, taş, kemik, boynuz, deri ve ahşap alet yapma becerilerindeki daha eski ilerlemeler de avlanmada ve "çalışmakla" ilintili başka etkinliklerde büyük verim elde edilmesini sağlamıştır. Bu tarz maddi ilerlemelerin pek çoğunun estetik içerimleri de var. Ancak bu kitapta, simgesel kültürün öncüleri hariç, bunların hiçbiriyle ilgilenmiyorum. Dolayısıyla, fon bilgisi olarak insan tarihöncesinin kısa bir özetini sunayım. Daha fazla temel bilgi elbette pek çok kaynakta mevcut, kendi kitabım *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni*'nin üçüncü bölümü dahil (Barnard 2011: 33-52).

İnsansı fosil kaydı, nasıl saydığımıza bağlı olarak, yirmi ya da daha fazla türden meydana geliyor (örneğin bkz. Sarmiento 2007). Kimi kilit türler Tablo 2.1'de sıralanmıştır. Her ne kadar teknik olarak insansılar (Linneaeusçu terminolojide Hominini oymağı), Hominina altoymağının üyelerinin yanı sıra şempanzeleri ve bonoboları

Tablo 2.1. İnsansı fosil türleri

Türler	Zaman	Yer	Kranyum kapasitesi	Keşfedilişi (betimlenişi)
Eski türler				
Sahelanthropus tchadensis	7 my	Çad	360-70 cc	2001 (2002)
Orrorin tugenensis	6,1-5,7 my	Kenya	bilinmiyor	1974 (1975)
Ardipithecus kadaba	5,7-5,2 my	Etiyopya	bilinmiyor	1997 (2001)
Ardipithecus ramidus	4,4-3,9 my	Etiyopya	bilinmiyor	1992 (1994)
Australopitecuslar				
Australopithecus anamensis	4,2-3,9 my	Kenya, Etiyopya	bilinmiyor	1965 (1967)
Australopithecus afarensis	3,9-2,9 my	Etiyopya, Kenya	380-550 cc	1935/1973 (1974)
Australopithecus bahrelghazali	3,6 my	Çad	bilinmiyor	1993 (1995)
Kenyapithecus platyops	3,5-3,2 my	Kenya	<400 cc	1999 (2001)
Australopithecus africanus	2,8-2 my	Güney Afrika	400-500 cc	1924 (1925)
Paranthropus aethiopicus	2,7-2,5 my	Etiyopya	410 cc	1985 (1985)
Paranthropus boisei	2,6-1,2 my	Tanzanya, Kenya	500-50 cc	1959 (1959)
Australopithecus garhi	2,5 my	Etiyopya	450 cc	1996 (1999)
Paranthropus robustus	2-1,2 my	Güney Afrika	410-530 cc	1938 (1938)
Australopithecus sediba	2-1,8 my	Güney Afrika	420-50 cc	2008 (2010)
Erken *Homo* biçimleri				
Homo habilis	2,3-1,4 my	Tanzanya, Kenya, Etiyopya	590-687 cc	1959 (1962)
Homo gautengensis	2 my-600 by	Güney Afrika	bilinmiyor	1977 (2010)
Homo erectus	2 my-300 by (ya da 50 byök)	Endonezya, Çin, Afrika vs.	850-1.100 cc	1891 (1892)
Homo rudolfensis	1,9 my	Kenya	yaklaşık 700 cc	1972 (1986)
Homo ergaster	1,9-1,4 my	Kenya, Güney Afrika	502-909 cc	1971 (1972)
Homo georgicus	1,8 my	Gürcistan	610-775 cc	1991/1999 (2002)
Homo floresiensis	74-13 by	Endonezya	380-417 cc	1965/2003 (2004)
Daha modern türler				
Homo antecessor	1,2 my – 800 by	İspanya, İngiltere, Cezayir	1.000- 150 cc	1995 (1997)
Homo heidelbergensis	880-250 by	Avrupa, Afrika	1.100-400 cc	1907 (1908)
Homo neanderthalensis	600-30 bin yıl	Avrupa, Afrika	1.200-740 cc	1829/1856 (1856)
Homo rhodesiensis	300-125 bin yıl	Zambiya	1.100 cc	1921 (1921)
Homo sapiens sapiens	200 bin yıl	Dünya çapında	ortalama 1.450 cc	— (1758)
Homo sapiens idaltu	160 bin yıl	Etiyopya	1.450 cc	1997 (2003)

my: milyon yıl, by: bin yıl, byök: bin yıl öncesine kadar

içerse de, burada sadece Hominina altoymağı dahil edilmiştir. Çad'da bulunmuş olan *Sahelanthropus*'un, şempanzeler ile insanların son ortak atası olduğu söylenir. Kenya'da bulunmuş olan *Orrorin*, kesinlikle şempanzelerin atası falan değildi, ama biz insanların türemiş olduğu soya daha yakındır. Etiyopya menşeili fosil *Ardipithecus* da olası bir insan atasıdır, fakat büyük oranda iki ayak üzerinde yürüse de ormanda yaşıyordu. Yıllar içinde pek çok sınıflandırma değişti ve hep böyle süregidiyor. İsimlendirmeyle ilgili kurallar ayrıntılı ve tekniktir (bkz. Ride ve diğ. 2000). Burada iki kuraldan bahsetmek yerinde olacak: (1) tür yeniden sınıflandırıldığında, eski isim, yeni isim karşısında öncelik kazanır ve (2) cins ismi kısaltılabilir ama alttür ismiyle tanımlanmadıkça tür ismi kısaltılamaz. Örneğin Neandertalleri (başka) insanlarla birlikte sınıflandırırsak, bunlar *Homo sapiens*'tir ya da daha doğrusu *H. sapiens neanderthalensis* ya da *H. neanderthalensis*'tir (bizlerin türü ise *H. sapiens sapiens* ya da *H. sapiens*). Bu metinde, uygun yerlerde *Homo* şeklinde kısaltılmıştır ama *sapiens* asla kısaltılmaz. Örneğin, keza, her ne kadar insanlar "kuyruklu maymun" olsa da, insanlar ve şempanzeler aynı cinse girecek olsa, şempanzelerin adı (*Pan troglodytes*) *Homo troglodytes* olurdu. İnsanlar *Pan sapiens* olmaz. Bunun sebebi, *Homo* sınıflandırmasının daha eski olması ve kurallara göre öncelik hakkı kazanmasıdır.

Australopitecuslarda, cinsiyetler arasında kayda değer biçim farklılığı (cinsî çiftyapılılık) vardı. Dolayısıyla toplumsal örgütlenmeleri muhtemelen insandan çok kuyruksuz maymununkine benzer: Aileler çok eşli yaşar, baskın erkeğin birden fazla dişi eşi olur. Belki de bu *A. afarensis*'ten çok *Australopithecus africanus* için geçerlidir; bu meselede *A. afarensis* hakkında bir tartışma süregidiyor. Australopitecuslarda da bulunan, insanlarda leğen kemiğiyle ilgili cinsî çiftyapılılık, iki ayağı üzerinde yürüyen gebe kadınlarda beli desteklemek için gerekli olan değişikliklerle ilintili olabilir. Günümüzde bir varsayıma göre bazı Australopitecus türleri, özellikle *A. garhi* muhtemelen alet kullanıyordu, gerçi *Homo habilis* (tanım gereği "hünerli insan") taş alet yontup kullanan ilk canlı olmanın itibarını taşır. Tablo 2.1'de *Australopithecus afarensis*'in ayrılma tarihi, 1935'te Louis Leakey'nin Kenya'da keşfettiği numuneyi (1979'da *A. afarensis* olarak isimlendirildi) ve 1973'te Etiyopya'nın Hadar mevkiinde Donald Johanson'un ünlü "Lucy" keşfini yansıtıyor.

Australopitecuslar ya *Australopithecus* (güney kuyruklu maymunu) ya da ayrı bir cinsin üyesi olsa da daha yaygın bilinen üstünkörü adıyla Australopitecus veya australopit olarak sınıflandırılır.

Paranthropus boisei aslen *Zinjanthropus* (fındık kıran insan) olarak sınıflandırıldı, sonra *Australopithecus* olarak yeniden sınıflandırıldı ve günümüzde genellikle cins ismi *Paranthropus* (insanın yanında) verilmiştir. *Paranthropus* olarak sınıflandırılanlara çoğunlukla gürbüz Australopitecus denir ve *Australopithecus* olarak sınıflandırılanlara ise genelde narin Australopitecus diye atıfta bulunulur. Gürbüz Australopitecusların beslenmesi ekseriyetle otlardan meydana gelirken, narin tipler daha fazla meyve ve yumru kök yiyordu. Son çalışmalar, *Homo*'nun güney Afrika'da, yeni keşfedilmiş *A. sediba* adlı *Homo*-benzeri Australopitecustan türeyerek doğduğunu gösteriyor; bu bulgulara, Güney Afrika'da Johannesburg yakınlarındaki bir mağara kazı alanı olan Malapa'da ulaşıldı (Berger ve diğ. 2010; Pickering ve diğ. 2011).

1960'lardan bu yana *Homo* cinsinin en eski üyesinin *H. habilis* ya da muhtemelen *H. rudolfensis* (1972'de keşfedilmiş ihtilaflı "Kafatası 1470"le temsil edilir) olduğu varsayılıyordu. Bununla birlikte, 1977'de Johannesburg yakınlarındaki Sterkfontein mağaralarında keşfedilmiş kafatası parçalarının yeniden sınıflandırılmasıyla yeni bir *Homo* türü bulmuş olduk: *H. gautengensis* (Curnoe 2010). Elbette bu durum, *Homo*'nun doğduğu yerin doğu Afrika'dan ziyade güney Afrika olduğu fikrine uyuyor, gerçi *Homo*'nun kimi eski dallarının kuzeye, doğu Afrika'ya göç etmiş olması, başka türlerin ise güneyde evrimleşmiş olması gayet muhtemel. Boyu bir metreye varmayan *H. gautensis* belli ki ağaç tepelerinde epey zaman geçiriyordu, ayrıca fosillerin yanında yanmış hayvan kalıntıları da bulunmuştur (muhtemel ateş kullanımının göstergesi). Günümüzde hepimizin, *H. erectus*'un yakın kuzeni *H. ergaster*'den türediğimiz varsayılıyor. Elbette *H. erectus*, uzun süre hayatta kalmış olmasıyla oldukça eşsizdir, dolayısıyla bir çeşitlilik yelpazesi yaratmıştır ve bilinen sekiz alttürü vardır: *H. erectus erectus, H. erectus yuanmouensis, H. erectus lantianensis, H. erectus wushanensis, H. erectus nankinensis, H. erectus pekinensis, H. erectus palaeojavanicus* ve *H. erectus soloensis.*

Homo erectus, Afrika'dan çıkmaya cüret eden ilk insansıydı ve Afrika'nın güney, doğu, kuzey bölgelerine ilaveten, Endonezya'da ("Cava İnsanı", 1891'de), Çin'de ("Pekin İnsanı", 1923'te), çeşitli kalıntıların sınıflandırılmasına bağlı olarak İsrail'de, Gürcistan'da, İspanya'da numuneler bulunmuştur. *H. erectus* alet yapıyor, ateş yakıyor, yemek pişiriyordu. *H. erectus pekinensis* gibi kimi alttürler genelde sebzelerle beslenirken, öteki alttürler sıklıkla avlanıyordu ve bunların, özel görevli avlanma toplulukları kurduğu farz edilir. Tüm

bunların daha sonraki insanlıkla alakası, insanların *simgesel kültüründen* çok önce *kültür* edinmiş olmalarıdır. Günümüzde pek çok genetikçi, insan soyunun şempanzeden 6.300.000 ila 5.400.000 yıl önce ayrıldığını düşünüyor. Bu tarih, bir zamanlar tahmin edilenin yarısı kadar. İnsanlar BÖ 2.500.000'dan itibaren alet yapıyor ve 3.390.000 yıl önce *Australopithecus afarensis*'in alet kullandığını gösteren yeni bulgular var (McPherron ve diğ. 2010). Günümüzde şempanzeler alet yapıyor, gerçi bunu ne zamandır yaptıkları hakkında hiç fikrimiz yok. *Homo*'nun evrimi yavaştı, bilişsel yetileri etkileyen herhangi bir anlaşılır biyolojik uyarlanıma uğramadı ve *Homo heidelbergensis*'e, *H. neanderthalensis*'e ve gerçekte *H. sapiens*'e kadar alet yapma tekniğinde pek de ilerleme sergilememiştir (ayrıca bkz. Gamble 2007; Coolidge ve Wynn 2009).

Afrika'da Yakın Tarihli Doğuşa karşı Çok Bölgede Süreklilik Modeli

Modern insan popülasyonunun kökeni hakkında iki ana kuram var. Çok Bölgede Süreklilik (ÇBS) modelini artık pek az paleontolog savunuyor ve bana kalırsa bunu yaşatmak mümkün değil. Bu kuram aslında paleontolojik bulgulara dayanır ve bu kuramın yandaşları, insan evrimini, Eski Dünya bölgelerindeki fosil buluntularının kesintisizliği penceresinden görür. Bu görüş uyarınca *Homo sapiens*, *H. erectus*'dan ne tek seferde ne de tek yerde evrimleşti, bilakis bağımsız olarak birkaç kıtada birden evrimleşti. Dolayısıyla, insanoğlu "ırkları", kabaca, çok eski evrimsel gelişmeleri yansıtıyormuş: Asyalılar ve Amerikan Yerlileri "Pekin İnsanı"ndan, Avustralya Yerlileri "Cava İnsanı"ndan, Avrupalılar Neandertallerden ve Afrikalılar *H. ergaster*'den türemiş. Şu ya da bu biçimiyle bu kuramı ilk olarak Franz Weidenreich (1947) yaydı, daha sonra Carlton Coon (1962) daha safkancı ve ırkçı bir biçimini ileri sürdü, daha da sonra özellikle 1980'lerin başında faal olan pek çok paleoantropolog bunu savundu. Örneğin Neandertallerle Avrasya'nın kimi modern popülasyonları arasında hafif bir genetik devamlılık olduğunu gösteren bulgular olsa da, yaygın bir devamlılığı gösteren paleontolojik bulgular, 1980'lerden beri genetik alanında yapılmış muazzam atılımlar karşısında dayanamaz yıkılır (örneğin bkz. Cann ve diğ. 1987). Günümüzde çoklu bölge hipotezinin herhangi bir versiyonuna bağlı olanlar buna ancak kısmen bağlıdır ve genelde sadece, genetik malzemenin bir kısmının eski popülasyonlardan modern popülasyonlara akarıldığına inanıldı-

ğını açıklarlar.

Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş (AYD) ya da Afrika'dan Çıkış kuramı, genel kabul görmüş modeldir; ya da Chris Stringer'ın (2011: 261) tabiriyle, "çoğunlukla Afrika'dan Çıkış" modeli, çünkü insan genomunun sadece yüzde onunun kıtayı terk etmiş olanlar tarafından temsil edildiğini dikkate alır. Hepimiz Afrikalı olabiliriz, fakat kimilerimiz ötekilerden daha fazla Afrikalıdır. Afrika popülasyonları, genomun yaklaşık yüzde doksanına tekabül ediyor. Bu modelin biraz ihtilaflı bir yorumunda, İsrailli genetikçi Doron Behar ve ekibi, bütün insanlığın, yaklaşık 210.000 ila 140.000 yıl önce yaşamış küçük bir Afrikalı topluluğun anasoyundan türediğini ileri sürüyor (Behar ve diğ. 2008:6). Afrika popülasyonlarındaki kırkı aşkın mitokondri DNA'sı soyundan sadece ikisi Afrika'dan Çıkış göçünün (ya da göçlerinin) parçasıymış. Bu ekip, akrabalığın da muhtemelen anasoylu olduğunu ileri sürüyor ama bu bana pek olası görünmüyor. Karıyerlilik daha olası, böylece en iyi ihtimalle bazı topluluklarda *de facto* bir anasoyluluk ortaya çıkar. Afrika'dan Çıkış göçü ve Afrika'nın geri kalanına yayılış için belirledikleri tarih BÖ 70.000 ila 60.000'dir, 150.000 ila 90.000 yıl önce de Kosian popülasyonları ayrılmış. Tüm bu tarihler sadece anasoylarına göre belirlenmiştir, çünkü bütünüyle mitokondri DNA'sından gelen bulguları temel alırlar.

İnsanlığın ortak kökeni olduğu kuramı aşağı yukarı yerli yerine oturmuşken madem, sonraki soru şu: Afrika'dan Çıkış göçünden önce ne oldu? Ufak tefek ayrıntılardan bahsedip lafı dolandırabiliriz ama ben, Sir Paul Mellars'ın (2006) getirdiği açıklamaya genel olarak katılıyorum. Olayları şu şekilde özetliyor. 200.000 ila 150.000 yıl önce, genetik ve anatomik bakımdan modern insan popülasyonları Afrika'da ortaya çıktı. Derken yaklaşık 110.000 ya da 90.000 yıl önce yanlarında hem Orta Paleolitik teknolojisiyle hem de simgesel kültürün unsurlarıyla birlikte bu modern popülasyonlar güneybatı Asya'ya yayıldı. O popülasyonlar yeryüzünden silinmiş olsa da artlarında arkeolojik kayıtlar bıraktılar. BÖ 80.000 ila 70.000 arasında Afrika'da hızlı iklimsel ve çevresel değişiklikler meydana geldi ve bu değişiklikler, kıtanın doğu ve batı kesimlerindeki teknolojik ilerlemelerle, iktisadi ve toplumsal dönüşümlerle ilişkili. 70.000 ile 60.000 yıl önce küçük bir çekirdek bölgede nüfusun artması, günümüzde modern insanlık diye bildiğimiz türe can verdi. 60.000 yıl öncesinden itibaren bu popülasyonun bir kısmı Afrika'dan çıkıp, çoğunlukla kıyıyı takip ederek Asya'ya ve Avrupa'ya yayıldı. Başka bir makalede Mellars (2002: 31) en geç 80.000 ila 70.000 yıl öncesinde Afrika'daki

"tam simgesel ifadelere dair apaçık bulgulara" atıfta bulunur. O makalede Avrupa ile Afrika'yı kıyaslarken, Afrika'da arkeolojik kayıtlarda simgesel unsurların daha tedrici boy gösterdiğini, oysa Avrupa'da birdenbire ortaya çıktıklarını belirtir. Bana göre bu durum, simgesel unsurların önemini daha çok ya da daha az devrimci kılmaz, gerçi beklenenden daha yavaş seyreden bir süreç için "devrim" terimini kullanmak, kabul etmek gerekir ki kimi arkeologlar için sorun yaratır. Mellars'ın atıfta bulunduğu önemli Afrika buluntuları (2002: 37-40) arasında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde, Katande'de üç kazı alanında bulunmuş ve ihtilaflı biçimde 90.000 yıl öncesine tarihlendirilmiş çok kancalı kemik mızrak uçları, Blombos'ta bulunmuş ve muhtemelen 80.000 ila 70.000 yıllık çift yüzlü fırlatma uçları, aynı döneme ait ve bilinçli tasarımıyla meşhur, soyut toprak boyalı tasvirler, Tanzanya'da Mumba'da muhtemelen 50.000 yıl öncesine ve Kenya'da Enkapune ya Muto'da kesinlikle 40.000 yıl öncesine uzanan delikli devekuşu yumurtası kabuğu boncukları var. Ayrıca Mellars, "Afrika'nın hemen kuzeyinde", İsrail'deki iki kazı yerinden bahseder (2002: 40); burada, ölmüş bir kişinin kollarına kenetlenmiş bir geyik boynuzu dahil mezar eşyaları ve 110.000 ila 90.000 yıl öncesine uzanan muhtemelen süs amaçlı ya da "simgesel" (tırnak işareti Mellars'ın) delikli deniz kabukları bulunmuştur.

Mellars'ın (2006) kuramı belki de onun arkeolog geçmişinden etkilenmiştir, fakat popülasyon genetiğinin bulgularıyla, bilinen çevresel etkenlerle falan bütünüyle tutarlıdır, ki bunların hepsi modele dahil edilmiştir. İnsanlar Afrika'da BÖ 50.000'den çok önce en azından tedricen, bazı açılardan simgesel kültür geliştirdi ya da pek çok yazar böyle varsayar ve bu ilk *Homo sapiens* göçmenlerinin küçük bir bölümü Afrika'yı terk edip Afrika geleneklerini başka kıtalara taşımıştır.

"Taş Çağı" tarihöncesi

Küresel terim olarak "taş çağları", üçe ya da beşe ayrılır: Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Üst Paleolitik, Epipaleolitik (Kuzey Afrika ve güney Avrupa) ya da Mezolitik (esasen kuzeybatı Avrupa) ve Neolitik. Bunların güney Afrika muadilleri (ayrıca orta ve doğu Afrika'nın büyük kısmı için de geçerli) bunlara pek yakın düşmez. Bu sebeple, Afrika ve özellikle güney Afrika tarihöncesini ele alan pek çok yeni inceleme, bunun yerine Sir Graham Clark'ın (1969: 24-47) beş taş teknolojisi kipini öne çıkarır. Clark'ın sınıflandırma şemasından fay-

Tablo 2.2. Grahame Clark'ın taş teknolojisi kipleri

Kip	Teknoloji	Arkaeoloji dönemleri (Afrika/dünya/başka etiketler)
Kip 1	Çakıltaşı nüvelerinden yontulan kesiciler ve yongalar	Erken Taş Devri/ Alt Paleolitik/ Oldovan sanayisi
Kip 2	Çift yüzlü yontulmuş yarıcılar ve büyük nüvelerden yapılan el baltaları	Erken Taş Devri/ Alt Paleolitik/ Aşölyen
Kip 3	Hazırlanmış nüvelerden yapılma yontulmuş aletler	Orta Taş Devri/ Orta Paleolitik/ Musteryan sanayisi
Kip 4	Rötüşlanmış delme-kesme dilgileri	Geç Taş Devri/ Üst Paleolitik/ Augrinacien sanayisi
Kip 5	Bileşik nesneler, mikrolitlerle birlikte	Geç Taş Devri/ Avrupa Mezolitik Devri/Mikrolit sanayisi

dalanan yeni çalışmalar arasında David Phillipson'ın (2005), Pamela Willoughby'nin (2007) ve Lawrence Barham ile Peter Mitchell'ın (2008) Afrika teknolojisine dair incelemelerini sayabiliriz. Ancak bu kitapta taş teknolojisini değil simgesel düşünceyi ele alıyorum, ayrıca bütün olarak Afrika'yla ya da Avrupa teknolojisine kıyasla Afrika teknolojisiyle daha az ilgilenirken, simgesel düşünceye dair maddi bulgulara daha fazla ilgi gösteriyorum; bu bulgular bilhassa Güney Afrika'da gün gibi ortadadır. Dolayısıyla, güney Afrika arkeolojisine dair eski incelemelerinde Mitchell'in (2002) yeğlediği ve tarihöncesinin manevi kültürünü inceleyen Colin Renfrew ile Iain Morley'in (2009) derledikleri kitapta yeğledikleri gibi, geleneksel Afrika (ya da güney Afrika) sınıflandırmasını tercih ediyorum. Bu sınıflandırma 1920'den kalma ve hâlâ yaygınlıkla kullanılır. Clark'ın bahsettiği “beş kip”, öncelikle taş teknolojisiyle ilgilenenler için daha faydalıdır. Kıyaslama yapabilmeniz için Clark'ın sınıflandırmasını Tablo 2.2'de gösteriyorum (Neolitik, bu beş kip içine dahil edilmemiştir).

Güney Afrika tanımlamaları şunlardır: Eski Taş Çağı ya da Erken Taş Çağı (kabaca Paleolitik, özellikle de Alt Paleolitik), Orta Taş Çağı (kabaca Orta ve Üst Paleolitik), ve Geç Taş Çağı. Zaman zaman bu sonuncusunun, Avrupa'nın Mezolitik çağıyla üstünkötü bağdaştığı söylenir, fakat Geç Taş Çağı hâlâ sürüyor ve günümüzde yaşayan Afrikalı avcı-toplayıcıların çoğunlukla “Geç Taş Çağı”nda olduğu söylenir. Elbette bu tür bir tanımlama yanıltıcıdır, fakat bu uzun devir boyunca benimsedikleri toplumsal örgütlenmeye atıfta bulunur ki

bu örgütlenme de avcı-toplayıcı yaşam tarzıyla ilintilidir ama mevcut aletleriyle ilintili *değildir.* Günümüzde bu avcı-toplayıcıların araç gereçleri istisnasız demirden yapılmadır. Geleneksel sınıflandırmada güney Afrika'da ve Afrika'nın kimi bölgelerinde Neolitik yoktur, tıpkı Bronz Çağının (Avrupa'da Taş Çağı ile Demir Çağı arasındaki dönem) olmayışı gibi. Fakat bu geleneksel anlayış değişiyor, çünkü günümüzde kalem oynatan kimi arkeologlar (örneğin Sadr 2003), "Neolitik" terimini, hayvanların evcilleştirildiği ekonomiler için kullanmayı yeğliyor. Bu tür ekonomiler, yaklaşık son 2.000 yıldır sığır ve koyun çobanlığı yapan Koikoi halkının özelliğidir ve bu sınıflandırma onları hem katışıksız avcı-toplayıcılardan hem de günümüzün güney Afrika popülasyonlarının çoğunluğunu teşkil eden Demir Çağı göçebe çobanlarından ayırıyor.

"Neolitik" terimini bu şekilde kullanmayanların gözünde Avrupa Neolitiğinin kabaca muadili kısmen, hiyerarşik göçmen komünlerde yaşayan, Koikoi dili konuşan çobanların Geç Taş Çağını temsil eder, ayrıca genel olarak, çiftlik evlerinde ve düzenli köylerde yaşayan, Bantu dili konuşan tarımcı–göçmen çobanların (erken) Demir Çağını temsil eder. Dolayısıyla, ilk safhaları dünya geneline mâl etmek anlamlı olsa da, insanlık Afrika'da doğduktan sonra Afrika'dan dışarıya göçlerle birlikte işlerin değişmeye başladığını akılda tutmak faydalıdır. Bütün dünyada popülasyon toplulukları, geçimle ilintili olarak iktisadi etkinliklerde kayda değer çeşitlilik sergiliyor. Bu arkeolojik dönemlerin her birinin kabaca muadili Tablo 2.3'te gösteriliyor.

Neyse ki, Tablo 2.3'te betimlenmiş tüm çağlarla değil aşağı yukarı orta kısımdakilerle ilgilendiğimiz için, bu farklılıklar bize fazla zorluk çıkarmayacak. Hatırlanması gereken en önemli şey, "Orta Taş Çağı"nın yani "OTÇ"nin, "Mezolitik" anlamına gelmediğidir. İşin doğrusu, "Mezolitik" kelimesinin anlamı zamanla değişti, özellikle en eski kullanımına kıyasla, oysa "Orta Taş Çağı"nın, 1920'lerdeki ilk kullanımından bu yana nispeten istikrarlı bir anlamı olmuştur (Deacon 1990). Günümüzde "Orta Taş Çağı", aşağı yukarı 300.000 ila 50.000 yıl önceki dönemin teknoloji geleneğinden meydana gelmekle kalmaz, arkeolojik kayıtlarda bulunduğu haliyle simgesel ifadenin çok erken safhalarını da içerir. En kapsamlı bağlamında, Afrika Orta Taş Çağı, zaman derinliği ve maddi kültürü bakımından Orta Paleolitik döneminin muadilidir, ayrıca simgesel kültür bakımından (erken kaya sanatını içerir) hem Orta Paleolitiğe hem Üst Paleolitiğe denk gelir.

Hem bu gibi terimlerin kullanımında farklar belirdiği hem de arkeolojik kültürlerin zamanlamasında ve coğrafi dağılımında fark-

Tablo 2.3 "Taş Çağı" arkeolojik dönemleri

Bütün dünyada arkeolojik dönemler (ve kültürel gelişmeler)	Güney Afrika arkeolojik dönemleri (ve kültürel gelişmeler)
Alt Paleolitik 2.600.000-100.000 yıl önce Oldovan ve Aşölyen sanayileri Eski *Homo*, başta sadece Afrika'da *H. erectus* Afrika'dan çıkış göçü	**Erken Taş Devri 2.600.000-300.000 yıl öncesi** Oldovan ve Aşölyen sanayileri Eski *Homo* ve ilave insan evrimi
Orta Paleolitik 300.000-30.000 yıl önce Musterien ve müteakip sanayiler Taş-uçlu mızraklar Neandertaller, *H. sapiens* *H. sapiens* Afrikadan Çıkış göçü	**Orta Taş Devri 300.000-50.000 yıl öncesi** Still Körfezi ve Howiesons Poort sanayileri Hazırlanmış nüvelerden yontulmuş aletler Erken simgesel kültür: boncuklar, toprak boyası (Dilin gelişimi)
Üst Paleolitik 45.000-10.000 yıl öncesi İnsan eseri nesnelerin çeşitliliği, ok ve yay Heykelcikler, kaya sanatı Hayvanların evcilleştirilmesi	**Geç Taş Devri 50.000 yıl öncesi-yakın tarih** Robberg, Oakhurst, Albany, Wilton, Smithfield, vs. Sanayiler. Modern avcı-toplayıcıların edinmesi. Yaşam tarzları. Kapsamlı kaya sanatı: resim ve gravür. "Neolitik" (hayvancılık) yaşam tarzlarının gelişimi
Mezolitik 22.000-5.900 yıl öncesi Mikrolitler, çanak çömlekciliğin gelişimi	Demir Çağı çobanlarıyla temas
Neolitik 12.700-5.300 yıl öncesi Çiftçilik, kentleşme	

lılıklar olduğu için, bunlara hassas anlamlar atfetmek konusunda ihtiyatlı olunmalı. Erken, Orta ve Geç Taş Çağlarından oluşan güney Afrika sistemini değiştirmeye yönelik girişimler olmuştur (Underhill 2011). Bu girişimler arasında çeşitli arkeoloji kongreleri de var, mesela özellikle 1963'te Tenerife'de düzenlenmiş olan Pan-Afrika Tarihöncesi Kongresi, 1965'te bir Avusturya şatosunda toplanan Burg-Wartenstein Sempozyumu ve 1967'de Dakar'da bir araya gelen Pan-Afrika Kongresi. Revel Mason ve Garth Sampson gibi önde gelen Güney Afrika arkeologlarının 1970'lerde kaleme aldığı kitapları ve makaleleri de bu girişimlerden sayabiliriz; bu metinler, geleneksel sınıflandırmalara ve belki zımnen, bu gibi sınıflandırma şemalarını ötekileştiren kuramsal yaklaşım değişikliklerine karşı çıkıyordu.

Özellikle 1970'lerde ve 1980'lerde önde gelen arkeologlar ve öğrencileri apartheid karşıtı mücadeyi sahiplenmeye uğraşırken, Güney Afrika arkeoloji kurumu içinde ilgi daha yakın dönemlere kaydı. David Underhill (2011: 8-9), 1911'den 1999'a kadar Güney Afrika'da on üç farklı sınıflandırma şemasının ortaya çıktığını, bunlardan pek çoğunun bölgesel farklılıkları (Erken, Geç ve Orta isimlerinin yanı sıra, dönem isimleri seçimlerinde kazı alanları isimlerinden fayda-

lanmak) ya da düpedüz "berbat" bir zaman sıralamasını yansıttığını belirtmiştir. Dolayısıyla, bu tarz etiketlerin kullanımında ihtiyatlı olunmalı, gerçi günümüzde "Orta Taş Çağı" dediğimizde, en azından meşru bir şekilde simgesel düşünceye göz attığımızı söylemek yerinde olacaktır.

Simgesel Düşünceye Dair Bulgular

İnsanlık öncesinden davranışsal modernliğe

Pekâlâ bilindiği gibi, Afrika'da keşfedilmiş belki de en önemli insansı, 1924'te Güney Afrika'da Taung'da bulunmuş olan *Austaralopithecus africanus* yani "Dart çocuğu"dur. Bu tür, 2.000.000 yılı aşkın süre önce yaşadı ve müteakip *Homo* türlerinden biyolojik, kültürel ve elbette bilişsel olarak çok farklıydı (Burada "müteakip" kelimesini, hem insanın ataları hem de fosil keşifleri bağlamında kullandım). *A. africanus*'un önemli oluşunun sebebi, Darwin'i haklı çıkarmasıdır: İnsanlık, Asya'da değil Afrika'da doğdu.

Bununla birlikte, *A. africanus* Afrika'daki ilk keşif değildi. Bu onur, 1921'de, o zamanki adıyla Kuzey Rodezya'da, şimdiki adıyla Zambiya'da, Broken Hill kurşun ve çinko madeninde keşfedilmiş "Rodezya İnsanı"na yani "Broken Hill İnsanı"na ait. Ne acayiptir ki, buraya Broken Hill ismi, Avustralya'da New South Wales'in iç bölgelerindeki bir madene atfen verilmişti. Fakat artık buraya Kabwe deniyor ve buluntu da, *Homo rhodesiensis* ismiyle biliniyor ya da daha tanınan adıyla *H. heidelbergensis*. Bu, 1907'de Almanya'da Heidelberg'de bulunmuş olan türle aynı, fakat Afrika'da günümüze daha yakın bir tarihte yaşamıştır: 300.000 ila 125.000 yıl önce. Buluntunun önemi, bilişsel yetilerinden ileri geliyor. Bu tür aynı zamanda "arkaik" *H. sapiens* ya da her halükârda "arkaiklerden" biri olarak da biliniyor (Neandertaller de "arkaik" *H. sapiens*'tir). Gerçi "arkaik" terimi eskisi kadar yaygınlıkla kullanılıyor değil. Tıpkı "modern" ya da daha ziyade "davranışsal modernlik" gibi; bu kelime hiç kullanılmasa ya da çok dikkatli bir şekilde kullanılsa daha doğru olur (ayrıca bkz. Shea 2011).

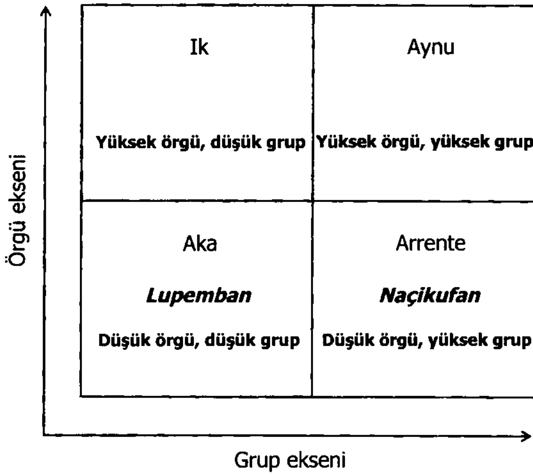
Tüm bunlar, "davranışsal modernliğin" ne zaman doğduğu sorusunun yanı sıra, ne zaman mümkün hale geldiği sorusunu da sormayı gerektiriyor. 320.000 yıl öncesine uzanan defin merasimi bulguları (Bermudez de Castro ve diğ. 2004), aslında o zamanlar en azından mümkün olduğunu gösteriyor. Bu gelişme, *H. heildelbergensis*'te meydana gelmiş. Neandertallerin, cesetleri çoğunlukla etlerini sıyı-

rarak merasimle göz önünden kaldırdığına ve doğru düzgün defnettiğine dair bol bol bulgu mevcut, keza Etiyopya, Herto'da *H. sapiens idaltu* (160.000 ila 150.000 yıl öncesi), İsrail, Skhul'da *H. sapiens* (130.000 ila 100.000 yıl öncesi) ve Güney Afrika'da Klasies nehri ağzında yine *H. sapiens* (yaklaşık 110.000 yıl öncesinden itibaren) için de benzer bulgular mevcut. İsrail'de Djebel Qafzeh'de (100.000 ila 90.000 yıl öncesi), Güney Afrika'da Border mağarasında (kesinlikle aşağı yukarı 82.000 yıl öncesi ve muhtemelen 170.000 yıl öncesine kadar uzanıyor), Mısır'da Taramsa'da (60.000 ila 50.000 yıl öncesi), Avustralya'da Mungo gölünde (60.000 ya da 40.000 yıl öncesine tarihlendirilen, en başta 32.000 ila 25.000 yıl öncesi olarak belirlenmiş ceset gömme ve yakma merasimleri) vesaire benzer bulgulara rastlanmıştır. Bunlar ve pek çok ölüm merasimi etkinliği, Britanyalı arkeolog Paul Pettitt'nin (2011) yakın tarihli çalışmasında derinlemesine ele alınmıştır. Tıpkı *Homo sapiens* kazı alanları gibi, mazisi ta 75.000 yıl öncesine uzanan pek çok Neandertal kazı alanının (Pettitt 2011: 78-138) teyit edilmesi ya da ileri sürülmesi, bir nevi merasim için ikna edici bulgu gibi görünüyor. Davranışsal modernliğin *kökeni* için bile, "tek tür modeli" bağlamında düşünmek yanlış olabilir (d'Errico ve diğ. 2003:19). "Neandertal flütleri" var olsun ya da olmasın, Neandertaller, hem ölülerini gömüyordu hem de pigmentli boyalar üretip muhtemelen kullanıyordu: Kısacası, bir nevi merasimleri ve bir nevi süsleri, ayrıca bir tür müzikleri varmış gibi görünüyor.

Bu kitapta defin ya da yakma merasimlerini daha fazla deşecek değilim. Şimdi de dikkatimizi simgesel düşünceye dair başka bir bulguya çevirelim: Bu bulguya özellikle güney ve doğu Afrika'nın kimi kilit kazı alanlarında rastlanılmıştır. Bu bölgeler, simgesel düşüncenin erken dönemlerini anlamanın anahtarıdır, çünkü hem dünyanın öbür kazı alanlarından daha eskiler hem de dünyanın, modern insanların doğduğu köşesindeler. Bu tür malzemelerin ışığında, arkeologların bu kazı alanlarını nasıl yorumladığını görmek de ilginç: Antropoloji kuramına gitgide daha fazla bel bağlıyorlar ve günümüzde sık sık, simgesel düşünce hakkında cüretli varsayımlarda bulunuyorlar.

İkiz Nehirler ve Mumbwa Mağaraları, Zambiya

Lusaka yakınlarında, İkiz Nehirler ve Mumbwa mağaraları adıyla bilinen kazı alanları var. Daha önce belirttiğim gibi, bunların önemi, toprak boyasının mevcudiyetinden ve muhtemelen bir nevi simgesel etkinlikte kullanılmış olmasından ileri geliyor (Barham 2002 ve

Şekil 2.2. Mary Douglas'ın örgü/grup kutuları (örneklerle birlikte).

2004). Bu, 270.000 yıl kadar öncesine uzanıyor olabilir, yani Orta Taş Çağının (OTÇ) yontma alet teknolojisine hatta daha öncesine. Ancak bana göre, bu kazı alanlardan çıkan malzemenin en ilginç yanı, ne kadar eskiye dayandığı değil, baş araştırmacısı Lawrence Barham tarafından nasıl yaratıcı bir şekilde yorumlandığıdır (örneğin bkz. 2000 ve 2007).

Keza Zambiya'da başka kazı alanları da davranışlardaki tedrici değişikliği gösterir, bu da çevrenin kullanımı, maddi kalıntılar ve toplumsal yaşam arasında bir ilişki olduğuna işaret ediyor. Barham, bunlara kıyaslayıcı bir gözle bakar ve OTÇ'nin şafağından yakın tarihe kadar süren uzun bir gelişimi savunur. Hem Barham hem de Robert Foley (2004), karşılaştırmalı bir icat modeli kurar ve bu modelleri, Dame Mary Douglas'ın örgü/grup çözümlemesine dayandırırlar (Şekil 2.2). Bu, bütün bir toplumu ya da toplum içinde toplumsal kesimleri iki eksende ayırmaya yarayan yapısalcı bir kuram ve yöntemdir: "örgü" (toplumsal hiyerarşinin kısıtlamalarını temsil eder) ve "grup" (grup dayanışmasının kısıtlamalarını yansıtır). Birbirini kesen eksenler, dört "kutu" meydana getirir: düşük örgü ve düşük grup (bireycilik ve rekabet), düşük örgü ve yüksek grup (güçlü grup dayanışması), yüksek örgü ve düşük grup (yalıtılmışlık ya da bizzat sistemin getirdiği kısıtlama), yüksek örgü ve yüksek grup (toplumsal hiyerarşiyle birlikte güçlü grup dayanışması). Küçük ölçekli toplumlarda bu yöntem, simgelerin kullanımı ve merasim etkinlikleriyle dayatılan

kısıtlamalar gibi şeyleri açıklamada pekâlâ işe yarıyor (bkz. Douglas 1969 ve 1982). Ayrıca, örneğin farklı teşkilatlanmış bilim laboratuvarlarının karşılaştırılması misali özgül durumlarda da gayet işe yarıyor (Barnard 2000: 152-6), gerçi bizzat Douglas'ın önerdiği pek çok durumdaki kullanımından şüpheliyim. Burada bunu, Barham'ın (2007: 171-3) Nachikufan ile Lupemban kültürlerinin sanayileri arasında belirlediği ayrımla gösteriyorum, ayrıca *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* (Lee ve Daly 1999) [Cambridge Avcılar ve Toplayıcılar Ansiklopedisi] adlı kitabın sayfalarından topladığım, günümüz avcı-toplayıcılarıyla ilgili örnekler sunuyorum.

Lupemban sanayileri, yaklaşık 32.000 ila 17.000 yıl öncesinden itibaren Afrika'nın doğu ve batı bölgeleri boyunca yayılmıştır. Bu sanayiler, çeşitli aletlerin ve silahların yanı sıra, uzun ince çift yüzlü, iki uçlu dilgilerle tanımlanır. Bu dönemin çoğunda, nüfus yoğunluğu düşüktü ve belirgin bir simgesel düşünce yoktu. Barham, Lupemban tarzının, düşük örgü ve düşük gruba girdiğini ileri sürer. Fakat bu zaman zarfında, bu sanayiye ok ve yay da dahil oldu. Barham bu gelişmenin, nüfus yoğunluğunu artırmış olabileceğini, böylece Nachikufan tarzı sanayiye can verdiğini ileri sürmüştür. Nachikufan tarzı sanayiler Zambiya merkezliydi ve ayırt edici özellikleri küçük dilgiler, spatulalar ve delikli taşlardı: yaklaşık 20.000 yıl öncesinden 10.000 yıl öncesine dek sürmüştür. Bu sanayiler, bir çevresel baskı dönemiyle tesadüf ediyor, ayrıca geometrik kaya sanatının ortaya çıkışını da imliyorlar. Barham, bu sanatın doğuşunun ima ettiği grup dayanışmasının, yüksek grup dayanışmasına işaret edebileceği fikrini ileri sürer.

Aka halkı (Bayaka ya da Mbenjele), ciddi çevresel ya da toplumsal kısıtlamalara maruz kalmıyormuş gibi görünüyor: canlarının istedikleriyle ilişki kurarlar, tercih ettikleri avcı-toplayıcı olmayan "hamiler" dahil. Uganda'nın Ik (Teuso) halkı, eskiden çiftçi bir topluluktu ama 1960'larda kuraklık ve toprak kaybı yüzünden avcılığa ve toplayıcılığa geçmiştir, böylelikle bireysel yalıtılmışlık ve topluluk içinde güvensizlik belirdi. Avustralya'nın iç bölgelerinde Arrente'ler (Arunta ya da Aranda) gayet teşkilatlı fakat (yaş ve toplumsal cinsiyet haricinde) normalde eşitlikçi bir toplumdur. Aynu'lar hiyerarşik yapıya sahiptir, geleneksel olarak miras yoluyla geçen şeflik ve reislik mevcuttur ve yakın geçmişte bu makamların sahiplerinin siyasi, ruhani rolleri vardı, ayrıca adalet dağıtıyorlardı.

Foley (2004), örgü/grup yönteminden, coğrafi yalıtılmışlık ihtimali uyarınca ve bir çevre içinde kaynakların çeşitliliği uyarınca

toplumlar arasında ayrım belirlemek üzere yararlanır. Bu etkenler, kültürel sınır oluşumu hızına göre iş görür ve Barham'ınkinden ya da benimkinden farklı sonuçlar verirler (Foley'in şemasında Arrente, habitat çeşitliliğinde aşağıdadır, bunu "gruba" benzetebiliriz, ayrıca coğrafi yalıtılmışlıkta aşağıdadır, bunu da "örgü"ye benzetebiliriz). Bunun gibi sosyal antropoloji yöntemlerinin uygulanması ve Douglas'ın, toplum ile kozmoloji arasında yakın ilişki olduğuna dair ısrarlarının içerimleri aslında ilgi çekici. Daha duyarlı antropolojik ve sosyolojik modellerin özgüllüğüne ayak bağı olmaksızın, arkeolojik "kültürler"deki değişiklikleri kavramsallaştırmak bakımından faydalı vasıtalar temin ediyorlar.

Apollo 11 Mağarası, Namibya

Apollo 11 mağarası ilk kez 1969'da, Apollo 11 uzay uçuşu sırasında kazıldı, dolayısıyla bu isim verilmiştir. Buradaki buluntular arasında en göze çarpanı, duvarlardaki taşınabilir hayvan çizimleridir (Wendt 1976; ayrıca bkz. Masson 2006). Bu resimlerin geçmişi 27.500 ila 25.500 yıl öncesine uzanıyor. Fransa'da Lascaux'daki ve İspanya'da Altamira'daki tanınmış Üst Paleolitik hayvan çizimleri yaklaşık 17.000 yıl öncesine ait, gerçi son keşifler sayesinde, Fransa'da Chauvet mağarasında 32.000 ila 30.000 yıl öncesine ait benzer çizimler bulundu.

Apollo 11'de sayısız kadehçik, çember gravür ve çizim ortaya çıkarıldı, ki bunların çoğu 25.500 yıl öncesinden daha yakın tarihli. Sanat biçimi olarak seyyar parçalara dünyada nadiren rastlanır ve Apollo 11'dekiler, keşfedilmiş en eski parçalardır. Hem çizimlerin hem gravürlerin, güney Afrika şaman kaya sanatının tipik şablonuna pekâlâ uyduğu yorumu yapılmıştır (Masson 2006: 84-5). Sanatta hayvan tasvirleriyle ilintili "güç çizgileri", "güç benekleri" vesaire mevcuttur ve bunların, kendinden geçme gösterisinin, ayrıca buna ilişkin olarak yağmur duası ve şifa ritüellerinin göstergesi olduğuna inanılır. Elbette bunlar, Kalahari San gruplarında pekâlâ belgelenmiştir (örneğin Marshall 1999), üstelik güney Afrika kaya sanatı ile günümüzün avcı-toplayıcı Kalahari yerleşimleri arasında kültürel devamlılık olduğu hemen hemen kesin. Apollo 11'in maddi kültürü kısmen, Howiesons Poort arkeoloji geleneğiyle ilişkilidir, ayrıca muhtemelen 49.000 yıl öncesine kadar uzanan pigment izleri mevcuttur (Masson 2006: 87).

Blombos, Güney Afrika

Hiç şüphesiz Blombos'un azami önemi var. *Homo sapiens sapiens*'in doğu Afrika'dan ziyade güney Afrika'da evrimleştiğini gösteren yeni ve ikna edici kanıtlar göz önüne alındığında, belki de bu değerlendirme daha da doğru (Henn ve diğ. 2011). Bu bulgu, hem güney hem doğu Afrika'nın yaşayan avcı-toplayıcı popülasyonlarıyla yapılmış genetik çalışmalara dayanıyor. Araştırmacılar, popülasyon çeşitliliğinin coğrafi şablonunu irdeleyerek, Afrika'nın göçebe çoban ve göçebe tarımcı-çoban popülasyonlarıyla 5.000 yıl boyunca karışmalarını da işe dahil edebildi. Ayrıntılı tahlili ancak uzmanlar anlayabilse de, bunların vardığı neticeler net ve simgesel kültür bakımından bu tahlilin içerimleri aşikârdır. Brenna Henn ile çalışma arkadaşlarının haklı olduğunu varsayarsak, simgesel düşünce ve kültür, güney Afrika popülasyonlarında evrimleşmiş olmalı. Bu araştırmacılar, bu görüşe ilave destek olarak, Blombos'tan gelen bulgular dahil, iklimsel ve arkeolojik bulgular sunuyor (Henshilwood ve diğ., 2001).

135.000 ila 75.000 yıl önce doğu Afrika'da esaslı kuraklıklar yaşandı (Scholz ve diğ. 2007). Bu dönemde güney Afrika iklimi insanlara çok daha dosttu ve muhtemelen 60.000 yıl öncesine değin daha ılımlı bir iklim seyretmiştir. Bu dönem, tam da Blombos'taki malzemelerin ve simgesel kültürün evrimleştiği dönemdir. Elbette, Blombos'u bilhassa güney Afrika'nın yaşayan avcı-toplayıcılarının atalarıyla ilintilendirmek mümkün değil. Henn ile çalışma arkadaşlarının vardığı neticeleri, oldukça farklı bir şeyi ima ediyor diye yorumlamak çok daha makul bir önerme olacaktır: Blombos, simgesel kültürün erken bir biçimini gösteriyor; bu kültür, doğu Afrika kuraklıkları döneminde güney Afrika'da doğup hızla kuzeye ve bütün dünyaya yayılmış. Bu kuraklıklar illâ, bu binyıllar zarfında insanların doğu Afrika'dan kolayca geçemediği anlamına gelmiyor, sadece muhtemelen orada evrimleşmedikleri anlamına gelir. Herhalde nüfus darboğazları yaşanmıştır ve kuraklık bölgelerini sürekli mesken tutmak, dağınık yaşayan avcı-toplayıcılar için bile zor olmuştur. Göçen topluluklar kuzeye yönelip Asya'ya ve Avrupa'ya yönelmiş; önce doğu Afrika'dan geçip ardından uygun kara köprülerini aşmışlar. Bu popülasyon topluluklarının en azından bazıları, günümüzde Blombos'lu atalarımızla paylaştığımız insanlığın ortak kültür mirasını yanlarında taşımış olmalı.

Blombos'ta bol miktarda buluntu ele geçirilmiş, üstelik bu buluntular en az bir bu kadar yayına da can vermiştir! Buradaki en

önemli keşifler, kırmızı toprak boyası işlenmiş parçalardır, ki bunlar kültürel modernliğin simgesi haline gelmiştir (Henshilwood ve diğ. 2009). 2002'de keşfedilip 77.000 yıl önesine tarihlendirilmiş olan ilk iki kırmızı toprak boyalı parçanın yanına artık başkaları da katıldı; toplamda on beş adet olan bu parçalar, 100.000 ila 75.000 yıllık katmanlarda bulundu. Christopher Henshilwood ve çalışma arkadaşları, bu eşyalara *kültürel modernlik* terimini uygun gördü, çünkü *simgesel modernlik* olarak betimlediğimiz şeyin göstergesidirler. Sosyal antropologlar bakımından toprak boyalı parçalar kadar ilginç olan şey, gitgide karmaşıklaşıp incelikli bir hal alan tartışmadır. Tartışma ekseriyetle, modernlik nedir, ne değildir ve karışıma taş teknolojisi kadar simgeciliği ne miktarda katmak önemlidir üzerinden yürüyor. Genel kuram seviyesinde Lyn Wadley kilit bir oyuncudur; özellikle şu basit soruyu soran önemli makalesiyle (Wadley 2002): "Kültürel modernlik nedir?" Wadley ve kimi isimler, modernliği yaratanın bir icat ya da bizzat teknoloji değil, birey ya da topluluk kimliğinin tanımı olduğunu ileri sürmüş, ayrıca müzakerelerin, uzaktan getirilip istiflenmiş yapay nesnelere ya da toprak boyasına istinaden yürütülmesini istemiştir. Blombos'taki kazı alanını (aile çiftliğinde) keşfetmiş olan Christopher Henshilwood da bu minvalde konuşur. Blombos'ta bir dil konuşulduğu varsayımına karşı çıkılmasına rağmen Henshilwood ve meslektaşı Curtis Marean (2003: 636) şunu savunuyorlar: "Dil ve simgesel sistemler var olsa, ticareti ya da değiştokuşu kolaylaştırırdı, üstelik altsınıflara ayrılan popülasyonlar arasındaki geçişlere ve temaslara yardımcı olurdu".

Bana kalırsa, bulguların giderek daha ikna edici hale gelmesinin sebebi sırf buluntular değil, toplumsal karmaşıklığın ve dil gelişiminin sanılandan önce gerçekleştiğinin savunulmasıdır: Kimileri, Neandertaller arasında bile dil olduğunu söylüyor (örneğin Krause ve diğ. 2007). İşin doğrusu, Blombos'ta kazı yapmış arkeologlar ve kazı alanıyla ilgili makalelerin eşyazarları bile, buna dair yorumlarında farklılık sergiler; kimileri dile ve tam simgesel dışavuruma gözünü dikmişken, başkaları buna o kadar dikkat çekmez, kimileriyse belki de Neandertallerde simgesel düşünce olduğu görüşünü akla yatkın saymaya daha açıktır. Neandertallerde simgesel düşüncenin mevcudiyetine dair bulgular, modern Avrupa kanaatinin Neandertallere dair görüşünü andırıyor, fakat aynı zamanda flüt çalmaya, av büyüsüne, mağara ayısı kafataslarının işlenmesine, kemik ve dişlerde pigment kullanımına ve delik açmaya, defin törenlerine dair önerilere bakışta da hakiki bir mesele teşkil ederler (bkz. Renfrew 2009).

Başka kazı alanları: Blombos'un ötesi

Christopher Henshilwood ve Benoit Dubreuil (2011), güney Afrika'nın iki ayrı, karmaşık Orta Taş Çağı geleneği arasındaki ilişki hakkında yorum yapar. Daha önemlisi, bu gelenekleri birbiriyle ilintilendirirler: Still körfezi kazı alanları ya da Stillbay sanayisi geleneği ve daha geç tarihli, daha kalabalık ve yaygın Howiesons Poort ya da Howieson's Poort (ya da sadece HP) kazı alanlarının geleneği. Still körfezi çoğunlukla 77.000 ila 72.000 yıl öncesine tarihlendirilir ve Howiesons Poort ya da en azından bu sanayiye adını veren kazı alanı, 66.000 ila 59.000 yıl öncesine tarihlendirilir. İki gelenek de yöresel olmayan ham maddeler, saplı taşlar, kemik aletler, saplı kemik aletler, gravürlü kemikler ve toprak boyasının kapsamlı şekilde işlenmesini içerir. Still körfezi geleneği çift yüzlü uçlar, toprak boyası üzerine soyut gravürler ve delinmiş deniz kabuğu boncukları sergilerken, Howiesons Poort geleneği, hilal şekilli taş aletler ve devekuşu yumurtası üzerine çizilmiş soyut gravürler kapsar (Henshilwood ve Dubreil 2011: 377). Nelson körfezi hem Orta hem de Geç Taş Çağı popülasyonları tarafından mesken tutulmuştu.

Yaklaşık son on senede elde edilmiş buluntuların zenginliği, Henshilwood ile Dubreil'i bile, en azından tereddütle de olsa, güney Afrika içinde olası göçler, insanlar arasında fikir alışverişi, Howiesons Poort kazı alanlarının devrinde nüfus artışı hakkında fikir ileri sürmeye itti (2011: 379). Steven Mithen (2005: 250), Howiesons Poort kültürünün, "modern düşünce ile davranışın, dolayısıyla da dilin" doğuşuna işaret ettiğini söyler. Gerçekten de işaret ediyor olabilir, gerçi bu sav, modern düşünceyi, modern davranışı ve aynı zamanda (modern) dili, yani bildiğimiz haliyle lisanı tanımlama usulündeki sayısız nüansa bel bağlıyor. İleride göreceğimiz üzere, modern lisanın, simgesel düşüncede, özellikle de anlatıya gömülü simgesel dışavurumda kullanılmasıyla ortaya çıktığına inanıyorum. Dil, faydacı konuşma kapsamında doğmuş değil (ayrıca bkz. Barnard 2010a). Faydacı konuşma, yaşayan dillerin barındırdığı türde dilbilgisi inşa etmeyi gerektirmez. Kısacası, "modernlik" kavramının bir anlamı, Orta Taş Çağının özündedir, daha doğrusu ya Howiesons Poort ya da Still körfezi geleneklerindedir. Blombos'taki toprak boyasıyla işlenmiş parçalar, Still körfezi katmanlarında bulunmuştur.

İnsansıların, ilk insanların ve OTÇ'lı güney Afrikalıların bilişsel yetileri hakkındaki tartışmalar, ayrıca birtakım derlemeler son yıllarda filizleniyor (d'Errico ve Blackwell 2005); günümüzde ekseriyetle,

en erken *Homo sapiens sapiens*'in ileri bilişsel yetilerinin yanı sıra simgesel düşüncenin doğuşunun gayet gerçek olasılığına odaklanılıyor (Beaune ve diğ. 2009; Renfrew ve Morley 2009). Kimileri, simgesel düşünceye ve uygulamalarına dair varsayımlarda, özellikle Neandertaller konusunda ihtiyatlı olunmasını söylerken (örneğin Wynn ve Coolidge 2009), hem simgecilik hem de dil için arkeolojik bulgu arayışı artarak devam ediyor. Arkeoloji düşüncesindeki bu muazzam kayma, her şeyden çok güney Afrika'daki son buluntulara dayanıyor, fakat Afrika'nın başka yerlerinde ve Yakın Doğu'da, Avrupa'da, Hindistan'da, Avustralya'da yapılmış benzer çalışmaları da temel alıyor. Tahminime göre, yakın gelecekte, dilin doğuşuna dair yaygınlıkla dile getirilen yaklaşık BÖ 50.000 tarihi, simgesel düşünce için belirtilen benzer ama hafif farklı tarihlerle birlikte, *Homo sapien sapiens* için daha uzak tarihlere itilecektir.

Yeni tarihlendirme yöntemleri ve yaş-alan hipotezi

Günümüzde arkeologlar, radyoaktif izotopların bozunumu gibi yöntemlerle tarihlendirme yapabiliyor (bkz. Renfrew ve Bahn 2008: 121-74). En bilineni, radyokarbon tarihlendirmesidir (karbon tarihlendirme ya da karbon-14 tarihlendirme olarak da bilinir); bu yöntem, arkeolojik kazı alanında bulunmuş organik madde numunesinde bu izotopun miktarını ölçer. Böylece arkeologlar, o organik maddenin geçmişinin tarihini hesaplar (örneğin kemik, bitki kalıntıları ya da odun kömürü). Karbon-14, sabit hızla nitrojene bozunur ve bu yöntem 60.000 yıl öncesini belirleyecek kadar işe yarıyor. Daha eski tarihler için, potasyum-argon (K-Ar) tarihlendirmesi kullanılmıştır. Bu yöntem, potasyum iztotopunun kayada argona bozunmasını ölçer ve tarihlendirilebilen en eski madde yaklaşık 100.000 yıllıktır. Argon-argon (40Ar-39Ar) tarihlendirme gibi daha yeni yöntemler hem K-Ar'den daha doğru sonuç verir hem de çok daha eski kaya numunelerine uygulanabilir. Başka yöntemler arasında ısıl-ışıldamayı ve optik tarihlendirmeyi sayabiliriz; bunlar fiilen, jeolojik maddenin en son ne zaman ısıya ya da gün ışığına maruz kaldığını ölçebilir.

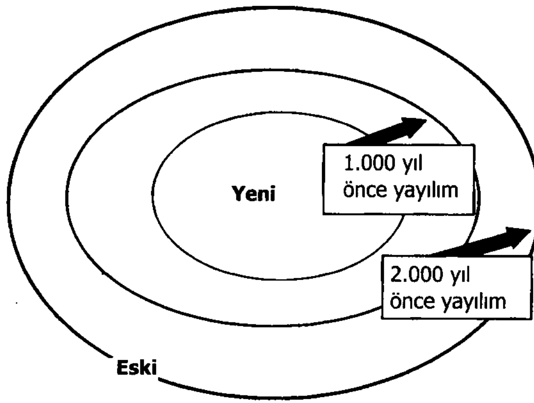
Bununla birlikte, radyokarbon tarihlendirme ancak 1949'da icat edildi ve öteki yöntemlerin hepsi çok daha yeni icatlardır. Peki, 1949'dan önce arkeologlar ne yapıyordu? Aslında mutlak tarihi (yıl sayısı bağlamında) değil de göreli tarihi (iki şeyden hangisi daha önce olmuş) ölçmeyi mümkün kılan bir yöntem, daha doğrusu bir hipotez mevcuttu. Bu, Clark Wissler'in (örneğin 1923: 58-61) yaş-alan hipote-

ziydi ve klasik Amerikan kültürel antropolojisinin en parlak günlerine ait kültür-alan kavramıyla ilintilidir (örneğin Wissler 1927; Kroeber 1931). Bence hâlâ işe yarar bir yöntemdir, gerçi kaya katmanlarının üzerinde bulunan kemikleri, çanak çömleği, taş numunelerini tarihlendirmek isteyen arkeologların elbette işine yaramaz. İşe yarar olmasının sebebi, kullanımının maddi kalıntılarla sınırlı olmayışı ve kuramda, mitler, totem inançları, akrabalık sistemleri ya da diller gibi şeylerin göreli tarihlerini ya da yayılma doğrultularını bulmak üzere devreye sokulabilmesidir. Arkeologlar artık Wissler yöntemine gereksinim duymuyor, fakat belki sosyal antropologların ihtiyacı vardır. Wissler'in niyeti maddi kültürü tarihlendirmekti, fakat karbon-14'ün sosyal antropoloji muadilinin yokluğunda, tam da gayrimaddi kalıntıları tarihlendirmek isterken, en azından bir seçenek olarak bunu gözden geçirmeye değer. Bu tarz "kalıntılar", gayrimaddi, kültürel herhangi bir insan eserini içerebilir.

Antropoloji tarihi dersi verirken, çoğunlukla öğrencilere aşağıdakilerden hangisinin daha olası olduğunu sorarım:

(a) Kültürün eski veçhelerinin, kültür alanının merkezinde olması daha olasıdır;
(b) Kültürün eski veçhelerinin, kültür alanının çeperinde olması daha olasıdır; ya da
(c) Kültürün eski veçhelerinin, kültür alanının merkezinde ya da çeperinde olma ihtimali eşittir.

Her sene bu soruyu yanıtlarken öğrencilerin büyük çoğunluğu yanılıyor. Wissler'e göre doğru yanıt (b), yani eski unsurlar çeperdedir. Bunun sebebi, bunların merkezde değişip çepere doğru nüfuz etmesidir (bkz. Şekil 2.3). Çeper, komşu kültür alanıyla temas edip yabancı unsurlar benimsese de, bizzat kültür alanına özgü unsurların, sürekli değişen merkezdeki unsurlardan daha eski olması beklenir. Wissler ekseriyetle, kültür alanı içindeki değişiklikleri kastediyordu. Fakat bu hipotez, örneğin lisan veçheleri, hatta farklı kültür alanları için de akla uygun. Mesela, İngiliz dilinin arkaik özelliklerinin, İskoçya, İrlanda, hatta Kuzey Amerika gibi dil çeperlerinde var olabileceği, ama Londra'da olmayacağı söylenebilir. Londra ya da güneydoğu İngiltere lehçesi, başka yerlerde hâlâ mevcut olan kimi kelimeleri yitirmiştir, ayrıca ünsüzden önce, ünlüden sonra gelen /r/ harfini kaybetmiştir ("car" ya da "cart" gibi kelimelerde). Güneydoğu İngiltere'yi etkileyen bu gibi değişiklikler, çeperdeki İngilizce lehçelerine ancak daha sonra ulaştı. Benzer bir görüş, Kuzey Amerika İngilizcesi için de

Şekil 2.3. Wissler'in yaş-alan hipotezi: Tarih her kültür alanında değişiyor.

savunulabilir. Genel olarak bu dil arkaiktir ve Boston'da, New York'ta gerçekleşmiş değişiklikler, Maine ya da West Virginia taşrasında görülmemiştir (örneğin bkz. Wells 1982: 218-22).

Clark Wissler (1923), Kuzey Amerika'nın tarihöncesine ait insan eseri nesnelerinin dağılımını, kültür alanlarının gelişimi ve genişlemesi bağlamında açıklamıştır. Peki bu hipotezin daha kapsamlı uygulanabilirliği hakkında ne demeli? Belirttiğim gibi hipotez, lisan gibi gayrimaddi kültür veçheleri için de bir yere kadar işe yarıyor. Fakat ayrı kültür alanları için de işe yarıyor mu? Örneğin bu hipotezden, en eski akrabalık sistemi ya da en eski din hakkında fikir ileri sürerken faydalanabilir miyiz? Bunlara küresel çeperde de rastlanır mı: insanların içinden çıktığı topraklardan ziyade işgal ettikleri son bölge ya da göç ettikleri son kıtada? Güney Amerika ya da Avustralya kültürü, Afrika kültüründen eski mi? Tam da bu sorular, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının ve yirminci yüzyılın ilk yarısının Alman-Avusturya antropolojisine özgü ve günümüz Amerikan kültürel antropolojisi bu gelenekten türemiştir (bkz. Barnard 2000: 47-60). Şu an için bunu genel bir soru olarak saptıyor, taşların, kemiklerin, toprak boyasının ve boncukların açıkça ötesine yerleştiriyorum.

Geniş anlamda benim bu genel soruya yanıtım, hem "evet" hem "hayır". Yaş-alan hipotezi zaman zaman işe yarar ama her seferinde değil. Bu, düşünmeye yardımcı olan bir gereç ama her zaman "doğru" yanıtı veriyor değil. Bilinen evrimsel diziler gibi başka etkenler buna ağır basmak zorunda. Yine de bu yöntemin mevcudiyeti ve bir vasıta olarak süregiden geçerliliği, antropoloji bilimlerinin tarihini asla hor-

görmemek gerektiğini hatırlatıyor. Bu örnekte, mutlak tarihlendirme yöntemlerinin icadıyla faydasız hale gelmiş bir gereç bile, böyle bir yöntem barındırmayan kimi antropoloji dallarında fikir yürütürken hâlâ işe yarayabiliyor. Eğer sosyoloji, simgesel düşüncenin doğuşunu açıklayamıyorsa, belki Wissler'in hipotezi bize, gözümüzün önünde canlandırmada yardımcı olacak bir şey temin edebilir.

3 AKRABALIK, TOPLUMSALLIK VE SİMGESEL DÜZEN

Hockett ve Ascher (1964), çığır açan makalelerinde, insan toplumunun, günümüzde *insansı toplumu* dediğimiz şeyden filizlenmesini açıklamışlardı. Ben ise daha yakın bir tarihten başlamayı, *Homo sapiens*'in *H. heidelbergensis*'ten ya da *H. rhodesiensis*'ten evrimiyle işe koyulmayı yeğliyorum. Doğrudan arkeoloji kayıtlarına bakıp insan atalarının toplumsal örgütlenmesine dair fazla söz söylenemez, fakat karşılaştırmalı primatoloji araştırmaları ve 1970'lerden itibaren hem arkeolojide hem de sosyal antropolojide gerçekleştirilen sayısız kuramsal çalışma sayesinde birtakım şeyleri çıkarsayabiliriz (bkz. Barnard 2011: 18-32). Günümüzün insan toplumları arasında kıyaslamalar yaparak da bu örgütlenmeye göz atabiliriz ve benim ana odağım bu yaklaşım olacak.

Her halükârda, tüm insan toplumlarında ortak olan özelliklerin, *H. sapiens* toplumsallığının temelinde var olması gerektiğini varsayabiliriz. Dahası, o özelliklerin tüm avcı-toplayıcılarda ortak olduğuna ama avcı-toplayıcı olmayanlarda ortak olmadığına inanıyorum ve bu durum, geri kalanımızın (avcı-toplayıcı olmayanlar) yaşam tarzında içkin bir şeylerin yitirildiğini gösteriyor. Kısa süre önce bu konu hakkında yazdım (Barnard 2010b) ve savıma göre, Neolitik geçiş sırasında bizler, yani avcı-toplayıcı olmayanlar, insanlığımızın bir yönünü resmen kaybettik. Bu bölüm birtakım olasılıkları irdeliyor, tam insan olan tam "modern" avcı-toplayıcılarda karar vermek, aile ve takım yapıları ve gruplar arası ilişkiler gibi şeyler hakkında bildiklerimizi anlatıyor. Elbette başka türden bir yakınlaşma olasılığı yok, gerçi günümüzde olsa pek de insana benzemeyecek insanların son birkaç yüz bin yıl içinde yaşamış olduklarını biliyoruz. Günümüzde yaşayan tüm insanların tamamen modern diller konuşmakla kalmadığını, bunu bilgisayarlardan, okuma yazmadan ya da hayvanlar ile bitkilerin evcilleştirilmesinden çok önce yapmaya başladıklarını aklımızdan çıkarmamalıyız. Bütün güzelliğiyle, kelime dağarcığı zenginliğiyle ve dilbilgisi karmaşıklığıyla dil, tastamam bir avcı-toplayıcı icadıydı. Bunu bilmek bizi, gelişiminin erken aşamalarındaki tamamıyla mo-

dern avcı-toplayıcı toplumlar için gözümüzde canlandırabileceğimiz olasılıklara ve eski simgesel insanların toplumsallığıyla ilgili bir anlayışa doğru götürür.

Evlilik: *Homo sapiens* toplumsallığının kökleri

Duane Quiatt ve Vernon Reynolds adlı iki primatoloğa göre (1993: 261), "Evlilik, güçlü bir yapısal bağ kurma mekanizması olarak evrimleşti ve hiç şüphesiz, paleolitik gruplar arasındaki iletişim ağının uzantılarını doğurmada faydaları olmuştur". İlk bakışta, akrabalık, toplumsallık ve simgesel düzen hakkındaki bir bölüme evliliğin evrimiyle başlamak tuhaf görünebilir, fakat yukarıdaki alıntı, evlilik kurumunu görüş alanına sokuyor.

Evlilik, bir bilgi aktarımıdır. Lévi-Strauss benzer bir görüşü defalarca dile getirmiştir, özellikle *Akrabalığın Temel Yapıları* (Lévi-Strauss 1969c [1949]) adlı harika incelemesinde. Kadınların karı olduğu "bilgisi nakledilir" ya da (sonradan eklemiştir) erkeklerin koca olduğu "bilgisi nakledilir". İnsanın toplumsal yaşamı bütünüyle iletişim (bilgi aktarımı) üzerine kurulu ve evliliğin sırf eşler arasında var olan bir şey olduğunu sanmamalıyız. Elbette, bilhassa Batı toplumlarında durum böyle olabilir, fakat bütün dünyayı ele alan etnografya bize sıklıkla, evliliğin, tek tek eşleri birleştirdiği gibi akraba gruplarını da birleştirdiğini öğretiyor. Lévi-Straussçulara göre evlilik akraba gruplarını resmen tanımlar: Akraba grupları, onları birbirine bağlayan evlilikler sayesinde anlamlarını kazanır. Evliliğin, insan toplumsallığını ve özünde insan toplumunu tanımlayan iletişim biçimi olduğu söylenebilir. Önemli olan, pek de çiftler derlemesi değil, bu çiftler aracılığıyla akraba haline gelen aile kümeleridir. Aynı zamanda aileler bir nevi çokeşli evlilik hatta "grup evliliği" üzerinden akrabalık kurabilir; grup evliliği, en azından on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin, evlilik kurumunun başından beri var olduğunu düşündüğü bir komün biçimidir.

Robin Fox'un (1967: 54) bir keresinde dediği gibi, sevişmek ile evlilik arasındaki farkı her ergen bilse de, kimi antropologlar bu ikisini birbirine karıştırıyormuş gibi görünüyor. Ensest tabusu, modern insanlarda evrensel bir tabudur, dolayısıyla kökeninin ya insan biyolojisinde ya da simgesel kültürün şafağında olduğu varsayılabilir. Evlilik muhtemelen daha sonra ortaya çıkmıştır ve birbirine eş olması yasak akrabaların sevişmesini mümkün kılmış olması olasıdır. Hakiki biçimiyle grup evliliği, gelişigüzel cinsellikle aynı şey değildir.

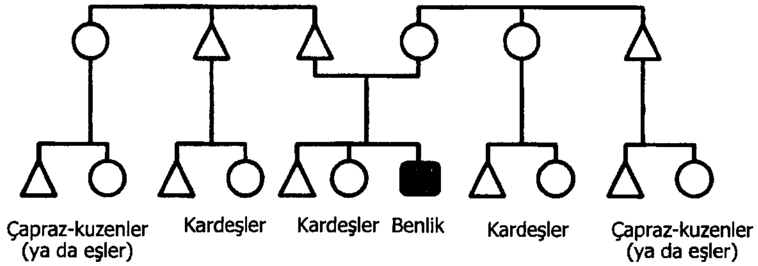
Ensestin tam tanımı (hangi akrabaların yasaklı olduğu toplumdan topluma değişir) ve belirli bir kategoriye giren kişiyle evlenme zorunluluğuyla birlikte ensest düzenlemesi, simgesel toplumsallık olarak düşündüğümüz şeyin, özdeş olmasa da ikiz destek ayaklarıdır.

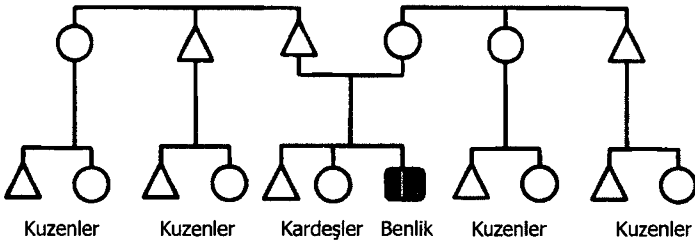
İletişimi dille karıştırmamalıyız. Her ne kadar toplumun "dil" ya da "dil benzeri" olduğu mecazına yapısalcıların metinlerinde sık sık rastlansa da, benzer bir mecazi anlam haricinde dil, iletişim değildir. Dil kısmen, primat iletişiminden evrimleşmiştir (Tomasello 2008: 13-55, 319-45). Fakat primat iletişiminin rolü ancak bu kadar; gerçekte hiç de dilin başlangıç biçimi falan değildir, çünkü dil, bunun çok ama çok ötesindedir. Beşinci bölümde bu konu hakkında daha fazlasını söyleyeceğim. Ayrıca, insan toplumlarında pek çok başka iletişim biçimi daha mevcut. Evlilik, belli bir bilgi aktarır ve bu iletişim sayesinde, sağlam ya da zayıf bağlar kurulur, üstelik hem sistemli hem de kültürde anlamı olan ilişki kümeleri oluşturma eğilimi vardır. Bu ilişki kümelerine *akrabalık sistemleri* diyoruz ve akrabalık sistemlerinin, dille ortak yanı bulunuyor. Dilbilgisine sahipler. Başka ortak yanları da var. Kelimelere sahipler, ayrıca başka kelimelere iliştirilebilen kelimeleri bulunuyor. Bunlar, mecazi "cümleler" oluşturur, aynı zamanda gerçek cümlelerin parçası olabilecek kelime kümeleri de yaratabilir; örneğin "annenin erkek kardeşinin kızı" (AEK) ya da "babanın kız kardeşinin kızı" (BKK) gibi.

Evlilik kurallarında, akrabalık bağlarının sistemli tabiatına şahit oluyoruz; AEK'in BKO'yla ya da BKK'nin AEO'yla evlenmesi misali. Bu soy konumlarındaki insanların (çapraz kuzen diyoruz) arasındaki evlilik bütün dünyada yaygın bir uygulama. "İrokua" akrabalık terminolojsi yapıları, aslında İngiliz terminolojisinden daha yaygındır, ki İngiliz terminolojisi "Eskimo" yapısı denilen yapıyı barındırıyor (Bkz. Şekil 3.1). Akrabalık sistemi, terminoloji yapısı bünyesindeki bu tarz kelime kümelerinden; evlilikten sonra oturulacak yere dair göreneklerden (örneğin kocanın, karısının evine taşınması); grup üyeliği geçişleriyle (mesela çocuk annenin grubuna mensuptur) ve mülkiyetin mirasıyla ilgili kurallardan; akrabalarla evliliği yasaklayan ya da onaylayan kurallardan; sürüsüne bereket davranış normlarından; bütün sisteme hükmeden simgesel ilişkilerden meydana gelir.

Akrabalık, kozmolojiye mi gömülü?

Başka bir kitapta (Barnard 2008), simgeciliğin ilk safhalarında akrabalığın yapısallaştığını ileri sürmüştüm. Bununla birlikte, yaşayan

Şekil 3.1. "İrokua" ve "Eskimo" terminolojileri

avcı-toplayıcılardan gelen etnografya bulguları o kadar kesin değil. Bir uçta, Avustralya Yerlileri bulunuyor (örneğin Maddock 1972: 72-108); bunların akrabalık sistemleri, hem birey-merkezli alanda hem de toplum-merkezli alanda, dünyadaki en yapılandırılmış akrabalıktır: Belirli bir kişiye yakınlık bağlamında birey-merkezli (akrabalık terimleri) ve herkes için aynı olan kategoriler bağlamında toplum-merkezli (boylar, yarımlar ya da bölümler). Öteki aşırı uçta, Andaman adalıları (Radcliffe-Brown 1964 [1922]: 22-87) ve Mbuti Pigmeleri (Turnbull 1968, 110, 268-72) gibi gruplar bulunuyor; bunların akrabalık sınıflandırması ancak yakın akrabaları kapsar ve evlenilebilir/evlenilemez gibi kategorilere ilgi gösterilmez. Tıpkı Batılılar gibi insanları "yakın akraba", "uzak akraba" ya da "yabancı" sayarlar, bütün topluma uzanan ve herkesi kucaklayan kategorilerin üyeleri olarak görmezler insanları. Mbuti örneğinde, yakın akrabalar için akrabalık ilişkileri terimlerinin bile özel önemi olmadığı söylenir.

Bu uçların ara biçimi, çoğu Kalahari Buşman ya da San grubunun akrabalık sistemidir. Bu biçim, o insanların sadece birey-merkezli

kategorileri tanıdığı anlayışının arasında bir yerde duruyor ama beklenmedik bir değişiklik mevcut. Avustralya, Güney Amerika ve pek çok başka yerdeki sistemlerin evrensel akrabalık sınıflandırma uygulaması onların sisteminde de var (Barnard 1978). "Akraba olmayan" diye bir kategori yok. Toplumdaki herkes, başka bir bireyle ilişkisinden ötürü, herhangi bir kategoriye girer. Dışarıdan gelen yabancılar bile sisteme uydurulmak *zorundadır*: Etnograflar dahil yabancıların yöresel ya da Buşman "akrabası" bulunur. Aslında bu tarz bir sistem, Afrika'da, Güney Asya'da, Güneydoğu Asya'da, Avustralya'da, Kuzey Amerika'da ve Güney Amerika'da neredeyse tüm avcı-toplayıcı toplumlarda mevcuttur. Ayrıca Güney Asya'dan ve Güneydoğu Asya'dan Amerika'ya kadar, tarım yapan küçük ölçekli pek çok toplumda da var. Bunu kanıtlayamam ama inancım odur ki bu tür bir sistem, simge devrimi sonrasına ait ilkel bir akrabalık sistemini andırıyor.

Akrabalığın yapısı çökertilemez, yani yapılandırılabilir. Fakat yapılandırılmış akrabalık aynı zamanda, fiilen her şeyi kapsayan geniş yapılar içinde de var olabilir. Başka bir deyişle, akrabalık her zaman ayrı bir âlem değildir, totemci, mitolojik, kozmolojik ve doğacı düşünceyle sistemli ilişki içinde var olabilir. Geleneksel Avustralya Yerlileri dininde norm budur. Örneğin, C. G. von Brandenstein'ın yazılarında (1970 ve 1982) bu norm göz önüne serilir; bu dilbilimci, Kariera toplumunun dört bölümündeki isimlerin ve simgesel ortaklıkların farz edilen "anlamlarını" çözmüştür (bkz. Şekil 3.2). Kariera, hakkında epey kalem oynatılmış bir halktır, fakat yirminci yüzyılın başında bir hastalık nüfusunu kırıp geçirdi ve bunların soyundan gelenler, kendi bölüm sistemlerinin simgesel veçhelerini meydana getiren geleneksel bilgiyi artık anımsamıyor. Brandenstein'ın simgesel anlamlara dair canlandırımı kısmen etimoloji üzerine kurulmuştur. Toplumsal çevrede, Banaka erkekleri Burung kadınlarıyla evlenir, bunlar da Palyeri çocukları doğurur. Burung erkekleri Banaka kadınlarıyla evlenir, bunlar da Karimera çocukları doğurur. Palyeri erkekleri Karimera kadınlarıyla evlenir, bunlar da Banaka çocukları doğurur. Karimera erkekleriyse Palyeri kadınlarıyla evlenir, bunlar da Burung çocukları doğurur. Banaka ve Palyeri, grup yapısını kısmen yansıtan bir yarımda (toplumun yarısı), atayanlı soy aracılığıyla bağlantılıdır. Keza, Burung ve Karimera öteki atasoylu yarımdadır. Banaka ve Karimera, hayali bir anasoylu yarım aracılığıyla bağlantılıdır; bu çıkarımı antropologlar yapar ama bizzat Kariera halkı bunu tanımaz. Burung ve Palyeri ise öteki hayali anasoylu yarımdadır. Dolayısıyla erkekler, babasının babasıyla (ve oğlunun oğluyla) aynı bölümdeyken, kadın-

BANAKA (Pannaga) vahşi dev kertenkele (kuru) etkin ve soyut	BURUNG (Purunu) tembel dev kertenkele (nemli) edilgen ve soyut
KARIMERA (Karimarra) ova kangurusu (vahşi) etkin ve somut	PALYERI (Palt'arri) tepe kangurusu (ılımlı) edilgen ve somut)

Şekil 3.2. Dört Kariera bölümü ve bunların simgesel çağrışımları.

lar da annesinin annesiyle (ve kızının kızıyla) aynı bölümdedir. Örneğin, eğer Banaka erkeğiysem, kardeşlerim ve paralel kuzenlerim de Banakadır (baba tarafından büyükbabam, oğullarımın oğulları ve kızkardeşlerim kızları da öyledir) ve sadece Burunglarla evlenebiliriz (çapraz kuzenlerimiz bu bölüme mensuptur). Biz Banakalar, yani kızkardeşim ve ben, vahşi dev kertenkeleyle temsil ediliriz, etkinlik ve soyutluk özelliklerimizdir; Burung eşlerimiz ise tembel dev kertenkeleyle temsil edilir ve bu farklı tür, edilgendir ama aynı zamanda soyuttur, vesaire.

Bununla ilintili bir mesele, kozmolojinin akrabalığı ya da akrabalığın kozmolojiyi ne ölçüde barındırdığı meselesidir. Avustralya sistemleri, akrabalığı kapsayan dünya düzenlerini temsil eder. Fakat yarım, bölüm ya da altbölüm yapıları ya da evlilikle, yükümlülüklerle ilgili katı kurallar barındırmayan "akrabalık sistemlerinin", hatta esnek kozmolojilerin var olması mümkündür. Akrabalık kozmolojiye içkin olduğunda, Avustralya Yerlilerinde bulacağımız düzenlemenin epey *zıddı* olabilir bu. İçkinlik ve düzen illede kol kola ilerlemez, doğayla ya da hayvanlarla "akrabalık" fikrinden bunu anlayabiliriz. Yerlilerin Avustralyasında kişi, bir totem hayvanı aracılığıyla kendini

başkalarıyla "akraba" olarak tanımlar. Başka bir anlamda kişi, köpek gibi tek başına bir hayvana akraba olabilir. Dev kertenkele ya da kanguru gibi koca bir hayvan türü, bölüme ya da eski Avustralya yazınında "evlilik sınıfı" denilen şeye ait olabilir, tıpkı tek başına bir köpeğin bu gruba mensup olabilmesi gibi. Pek çok avcı-toplayıcı halk, hayvanlarla ya da doğayla "akrabalık"larını ifade eder. Nurit Bird-David (1990), "Eli açık çevre" başlıklı makalesinde bu konuya değinir. Etnografya içinde hatta etnografya hakkındaki yazılarda, çok güzel örneklere rastlıyoruz, mesela Colin Turnbull'un naklettiği örnek gibi (1985:25): "Ormana neden böyle hitap ettiklerini açıklarken Mbutiler şunu der: 'Tıpkı babamız ve annemiz gibi orman bize yiyecek, barınak, giyecek, ısınma ve sevgi veriyor'". Mbutilerin burada "sevgi" için kullandığı kelime *kondi,* hem "sevgi" hem "ihtiyaç" anlamına gelir; Turnbull'un aktardığına göre Mbutiler, bu kavramlar arasında pek ayrım yapmaz.

Sadece avcı-toplayıcılar değil pek çok halk da, akrabalığı başka âlemlerden ayırmakta fazlasıyla çekingen davranır. Doğu Afrika göçebe çobanların örneği öyle iyi biliniyor ki artık antropolojide bayatlamıştır, o halde izninizle başka bir örnek kullanayım. Arap dünyasında, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri kabullenmeye zaman zaman gönülsüzlük gösterildiği söylenir. Arap toplumunda, "doğru ve yanlış" olarak anlaşılan şey bile, grup dayanışması ve daha önemlisi grup muhalefeti biçiminde akrabalığa bel bağlar (Salzman 2008). Kişi, kendi grubuna sadık olmakla kalmaz, bu sadakatin tanımı gereği, aynı düzenin ya da tabakanın öbür gruplarına yapısal olarak karşı durmalıdır. Elbette bu, başkalarına kıyasla Arapların kültüre daha fazla bel bağladığı ya da liberal Batılıların ileri sürdüğü evrenselci değerleri anlayamadığı ya da benimseyemediği anlamına gelmez. Fakat belki de belirli koşullarda kimi Arapların ihtiyatlı davranmasına yol açıyordur; çünkü akraba grupları arasındaki karşıtlıklar gibi *öteki* ilkeler iş başındadır. Philip Carl Salzman'a göre (2008: 197-222), iki farklı alanda doğru düşünce anlayışı barındıranlar için bir ikilem yaratıyor bu durum: akraba grubuna sadık olmakla ortak insanlığın kabulü arasındaki çelişkidir bu.

Elbette bu, bir Arap sorunu değil. Evrensel bir sorundur ve sosyal antropolojide klasik bir ikilemdir. Bütün dünyada insanoğlu ilk bakışta aynıdır, fakat düşünce ve toplumsal davranış bakımından muazzam ama incelikli kültürel farklar da var (Barnard 2000: 99-119).

Simgecilik ve duygu

Akrabalık kuramı, tarihi boyunca birkaç evreden geçti: evrimcilikten işlevselciliğe ve yapısalcılığa, soy aktarımından ittifaka, gruplara gösterilen ilgiden kategoriler için yavaş yavaş beliren ilgiye. Fakat 1968'de bir devrim yaşandı; kimilerine göre bu devrimden sonra akrabalık araştırmaları hâlâ belini doğrultabilmiş değil. Bu devrim, David M. Schneider'in yayımlamış olduğu *American Kinship* (1980 [1968]) [Amerikan Akrabalığı] adlı kitaptır.

Schneider'in yaptığı iş basitti. Aile içi rollere dair işlevselci görüşü ve evliliklerin neticesi olarak akrabalık yapılarına duyulan yapısalcı ilgiyi safra gibi atmıştı Schneider. Bunun yerine, simgesel boyutlara odaklanmayı geçirdi; bu boyutları, "toplum"dan ziyade "kültür"ün parçası sayıyordu. Kitabın kapağındaki kelimelerle söylemek gerekirse, Schneider'in savı, orta sınıf beyaz Amerikalıların akrabalığı betimlerken faydalandığı kelimelere ve üstü örtülü tabirlere dayanan "simge ve anlam sistemleri"yle ilgileniyordu. "Kan bağıyla", "doğuştan", "evlilik bağıyla", "hayatın gerçekleri", "evin erkeği", "damarlarında Smith kanı akıyor", "öz evlat", "öz anne", "kayınlar", "ailemle tanış", "ailem yok" gibi, Schneider'in, kitabının farklı noktalarında atıfta bulunduğu tabirlerin hepsi birer örnektir. Amerikan (Avro-Amerikan) akrabalığı, katiyetle kültürel ve simgeseldir, fakat biyolojinin ve tabiatın özensiz tanımlanmış kimi veçhelerine dair bir kavramı temel alır.

Amerikan akrabalığının asal birimi "aile"dir (Schneider 1980: 30-54). Bu birim, iki tür "sevgi"yi esas alır; bir tanesi, cinsel birleşme için bir hüsnütabirdir, öteki ise bunun antitezi, çocuk doğumundan ve yakın "kan" bağlarından türeyen sevgidir. Nihayetinde Amerikan akrabalığı, toplumsal "yakınlık" ile "uzaklık" üzerine kurulmuştur, gerçi Schneider bu gerçeğin altını çizmez (1980: 25). Bu bakımdan, dünyadaki çoğu akrabalık sisteminden temelde farklıdır; öbür sistemler nispeten, paralel akraba ve çapraz akraba gibi kategorileri temel alır (Barnard 2011: 123-6). Şekil 3.1'de gösterildiği gibi, "İrokua" sistemindeki paralel akrabalar, aynı cinsiyetten kardeşlerin soyu üzerinden akrabadır (örneğin babanın erkek kardeşi ya da babanın erkek kardeşinin evladı), çapraz akrabalar ise karşı cinsiyetten kardeşlerin soyu üzerinden akrabadır (örneğin babanın kızkardeşi ya da babanın kızkardeşinin evladı). Amerikan akrabalığı bu ayrımı yapmaz, doğrudan soy ile tali soy ayrımı yapar, ayrıca soyağacı ilişkileri, üvey ilişkileri (mesela üvey anne) ve mecazi ilişkiler (örneğin papazların "peder" sayılması) arasındaki ayrımla tanımlanır (Schneider 1980: 99-102).

Amerikan akrabalığının tahlilinde tüm bunların faydalı olduğu, ya da benzer vurguların, başka akrabalık sistemlerinin tahlilinde faydalı olduğu konusunda Schneider'le hemfikir olunsun ya da olunmasın, onun yaklaşımı aydınlatıcıdır. Bu yaklaşım, mecazi kullanımlardan "gerçek" akrabalık kullanımlarını ayırt etmeye kıyasla, mesafeden çok kategoriye ağırlık verme ya da herkesi bir nevi akraba olarak sınıflandırma şartı gibi seçenekleri kavramsallaştırma gereci olarak daha aydınlatıcıdır. Bunu aklımızda tutarak, Schneider'in *American Kinship*'inin tarihöncesi bakımından içerimlerine göz atalım. Tarihöncesinde insanların iki seçeneği vardı. Ya çapraz kuzenleri paralel kuzenlerden farklı sınıflandırabilirlerdi ya da evlenebilirlik karşısında soyağacı yakınlığına ağırlık verebilir ve örneğin kuzenleri kardeşlerden ayırt edebilirlerdi (bkz. Barnard 2011: 137-41). Nihayetinde sınıflandırma, tabu potansiyeli yaratır. Çapraz kuzenlere paralel kuzenlerden farklı muamele edilmeyecekse, niye sınıflandırma yapılsın ki? Bunlara farklı muamele etmenin tek yolu, kategorilerden birine, öbürü için yasak olan bir alan yaratmaktır.

Çapraz kuzenlerin tanınması, sırf soyağacındaki uzaklık meselesi değildir, meğer ki kültürel olarak, aynı cinsiyetten kardeşleri karşı cinsten kardeşlere göre daha yakın saymak bir şekilde simgesel önem taşıyor olsun. Tarihöncesindeki bu ayrımın amacının, günümüzde paralel/çapraz ayrımını yapan neredeyse her toplumdaki amaçla aynı olduğunu varsaymak makuldür. Bütün dünyada paralel kuzenler, yaygınlıkla kardeş olarak sınıflandırılıp aynı muameleyi görür: Birbirlerine eş olmaları yasaktır. Dünyada çapraz kuzenler genelde farklı farklı sınıflandırılır, örneğin büyük ebeveynlerin (ebeveynlerin değil) muadili "şakalaşan arkadaşlar" olarak, olası eşler olarak, hatta çoktan "eş" diye sınıflandırılmış olarak. Yani "çapraz kuzen" yerine geçen ya da böyle bir akrabalığı gösteren kelime, "koca" ya da "karı" yerine geçen kelimeyle aynı olabilir.

Bu simge boyutlarından ayrı olarak, duygulanım ya da duygu boyutları da mevcut. Bir keresinde Bronislaw Malinowski (1930: 19), "vasat antropologlar" için akrabalık, "et ve kan meselesidir, cinsel tutku ile anne şefkatinin, samimi uzun bir gündelik yaşamın ve bir dolu samimi kişisel menfaatin neticesidir", demişti. Bunun yerine akrabalığı "alay matematiği", akrabalık terimlerinin genişlemesi, toplumsal ilişkiler, boy yapıları vesaire bağlamında açıklamaya çalışan, kendisi dahil akrabalık uzmanlarının 1920'lerdeki bu güçlenen eğilimini sorguluyordu Malinowski. Çok daha sonra, Janet Carsten'in (örneğin 2000) "ilişkililik" hakkındaki çalışması, yöresel düşüncelere vurgu

yaparak doğa/kültür sorununu aşmanın yollarını önerdi. Carsten, geleneksel akrabalık çalışmalarının Batılı diye bilinen yönelimini reddeder. Carsten'in çalışması, pek çok bakımından, Schneider'in (1984) eleştirilerinin izini takip eder; Schneider, Malinowski öncesinden kendi zamanına kadar akrabalığın seyrettiği doğrultulara eleştiri getiriyordu. Tüm bu doğrultulara gerçekten temel kültürel varsayımlar dahil edilmişti, örneğin Schneider'in belirttiği gibi (1984: 19), Amerikalılar tanrıya doğrudan dua ederken, Yapese halkı (WA'ap ya da Yap adlı Mikronezya adasının sakinleri, Schneider 1940'larda onlarla saha çalışmaları yürütmüştür) tanrıya, ölmüş akrabaları aracılığıyla dua eder. Belli ki bizzat akrabalık kavramı ve belki de hem ölümlerinden sonra akrabalarla toplumsal ilişkiler hem de akrabalara duygusal bağlılık, atalığın dinî anlamından etkileniyor.

"Baba"nın anlamları

Bu, ilişkililiğin temel bir özelliğidir ve kültürel olarak tanımlanır, yani farklı "kültürler" içinde farklı tanımlanır. Müsaadenizle iki örnek vereyim. İlk örneğim, biyolojik (genetik) babalıkla ilgiliyken, ikincisi toplumsal babalık örneğidir.

L. R. Hiatt, *Arguments About Aborigines* [Avustralya Yerlilerine Dair Savlar] adlı kitabında, Avustralya Yerli toplumu ve inancının anlamı ve yorumuyla ilgili ihtilaflar üzerinden sosyal antropoloji tarihinin izini sürer. Bu ihtilaflardan birini, "Kavram ve kafa karışıklığı" gibi zekice bir başlığı olan bölümde ele alır (Hiatt 1996: 120-41). Hikâye, 1905'te Sir James Frazer'ın, totemciliğin kökenini keşfettiğini duyurmasıyla başlıyor (tekrar basım 1910: I, 139-72). Yaklaşık 20.000 yıldır Orta Avustralya'da yaşayan Arrente halkının bir göreneğinde bulmuş bunun izini. Arrente halkında, Frazer'ın "döllenmeyle ilgili" diye nitelediği bir totemcilik var. Frazer'e göre bu kadim bir anlayış ve insanoğlunun genelinde mevcut. Arrente'yi inceleyen daha eski etnograflar Baldwin Spencer ile Frank Gillen'a göre (1899: 123-5), Arrente halkı, her ne kadar cinsel münasebet kadını doğuma "hazırlasa" da, gebe kalmanın, üzerinde yürüdüğü topraktan bir ruhun girişiyle mümkün olduğunu düşünür. Ruhlar, türü temsil eder ve her biri, yaratılış zamanında kutsal taşlarıyla birlikte yerleştikleri bir mevkiyle ilintilidir. Başka bir deyişle, ilk totemcilik, gebe kalmanın "gerçekleri" hakkında hiçbir şey bilmeyen Arrente'lerinki gibiydi. Gebe bırakan kişi kadının kocası değil, gebe kalınan yerin totemiydi. Baba ya da kadının kocası, büsbütün farklı bir varlıktı.

Hiatt'a göre, bu esnada Andrew Lang, Frazer'in anlatısı boy gösterdiğinde *The Secret of The Totem* (Lang 1905) [Totemin Sırrı] adlı kitabında sunulan kanıtları düzeltiyordu. Metni değiştirmemiş ama Frazer'in kuramını çürütmek amacıyla kitabına bir bölüm eklemiştir (Lang 1905: 188-201). Lang'ın, totemciliğin kökeniyle ilgili kuramına göre totemcilik, grupları birbirlerinden ayırt etmek amacıyla bunlara isim verilmeye başlayınca doğdu. Bunun ardından, (tür) isminin ve grubun dinen bağdaştırılması geldi, ayrıca bunu açıklayan mitoloji, aynı toteme mensup kişilerin ortak akrabalığı ve müetakip dışevlilik kavramı doğdu. Bu kitabın ardından onlarca yıl içinde pek çok antropolog bu tartışmaya katıldı, bu düşünceyi başka etnografyalara, hatta dünyanın başka köşelerinden etnografyalara taşıdı. Malinowski'nin ünlü etnografyası (1916) dahil kimileri, Frazer'in çizgisinde ilerleyip "ilkel insanların" cahil olduğunu söyledi: Malinowski'nin Trobriand etnografyası güya, bu insanların, fizyolojik babalıktan tamamen bihaber olduğunu göstermiştir. Kimileriyse, bu tarz meseleler hakkındaki yerel görüşlerin sırf simgesel olduğunu söyleyen Lang'ın fikrini destekledi. Çarpışma, en azından 1960'ların ikinci yarısına dek sürdü; bu dönemde Melford Spiro (1968) Frazer'ın görüşünün güncellenmiş halini desteklerken, Edmund Leach (1967), Hıristiyanlığın "doğum yapan bakire" kavramıyla kıyaslamalar yaparak Lang'ın görüşünü destekledi. Lang, ileriki zamanların paradigmasını pekâlâ kavramıştı: Leach âdeta, yapısalcı aromalı bir Lang'dı, antropolojik açıklamanın kökünde evrimci bir hipotez falan benimsemiş değildi.

İkinci örneğim, Aka halkının toplumsal babalık kurumudur; bu Pigme grubu, Kongo Cumhuriyeti ve Orta Afrika Cumhuriyeti sınırları dahilinde yaşar. Barry Hewlett, meslek yaşantısını, bu insanların babalık kavramını araştırmaya ve babalık kurumunun kültürler arası karşılaştırmasını yapmaya adamıştır. Hewlett'in buldukları, etnografya araştırmalarında her zaman Batı kavramlarına rastlanılmadığını gösteriyor. Akaların bilhassa eşitlikçi ve son derece bireyci olması belki bununla bağlantılıdır; Mary Douglas'ın örgü/grup terimlerine göre düşük örgü, düşük grup kapsamına giriyorlar (bkz. Şekil 2.2). Kültürel beklentilere ayak uydurmak da ağır basıyor olabilir, fakat dinî inançta bile bireysel çeşitlilik kayda değerdir. Akalar, çocukların büyütülmesinde babanın dahli ve müsamahakârlık konularında aşırı uç teşkil eder: Çocuklar bebekliklerinden itibaren istediklerini yapmakta serbesttir. Hewlett (örneğin 1991), her ne kadar bu, gerçekte çocuk-merkezli bir toplum olmasa da, Aka bebeklerinin anne babalarıyla epey vakit geçirdiğini bildiriyor. Bebek, tabiatıyla çoğu

zaman annesinin yanındadır. Bununla birlikte Aka babaları, uyanık oldukları zamanın yüzde kırk yedisinde, bebeklerine uzanarak yetişecek mesafededir ve bebeklerini kucaklarına aldıklarında, annelerden daha çok sarılıp öperler yavrularını. Hewlett'in kıyaslamaları, bir Aka babasının, zamanının yüzde yirmi ikisinde kollarına bebek aldığını, yüzde on dördünde ise daha büyük bir çocuğu kucakladığını gösteriyor. Öbür avcı-toplayıcılar çocuklarla belirgin şekilde daha az zaman geçirir, çiftçiler ise daha da az. Çocukların yaşları farklı çalışmalarda değişkenlik gösterdiği için tam karşılaştırma yapmak mümkün olmasa da, benzer rakamlara göre avcı-toplayıcılarda bu yüzde, 2,6 ile 4 arasında, çiftçilerde 0 ile 2 arasında değişiyor. Aka babalarının, zamanlarının yüzde seksen sekizinde çocukların görüş alanında olması da ilginç, oysa Ju/'hoansi (Botsvana'nın ve Namibya'nın avcı-toplayıcı popülasyonu) babaları buna yüzde otuz zaman ayırır. Kenya'nın, Meksika'nın, Filipinler'in, Japonya'nın, Hindistan'ın, Nepal'in, Samoa'nın, Belize'nin, Mikronezya'nın çiftçi ve balıkçı popülasyonları için bu rakam yüzde 3 ile 14 arasında değişiyor (Hewlett 1991: 134-5).

Elbette tek aşırı uç örnek, istatistikî bağıntı kurmaya yetmez, fakat avcı-toplayıcıların çiftçilerden oldukça farklı olduğu belli bir durum bu. Hewlett'in karşılaştırmalı verileri aynı zamanda, biriktirilmiş kaynağı az ile çok olan toplumlar arasında, tekeşliler ile çokeşliler arasında, eşitlikçiler ile o kadar eşitlikçi olmayanlar arasında, ayrıca geçimin, cinsiyetler arası işbirliğiyle sağlandığı (Aka gibi) ve bu tür işbirliğinin yapılmadığı avcı-toplayıcılar arasında da farklar olduğunu göz önüne seriyor (Hewlett 1991: 133-41). Kısacası, toplumsal bakımdan "baba" olmanın tam anlamı, kültürel ölçütlere, özellikle de o toplumun geçim vasıtlarına ve iktisadi yapısına bağlıdır.

Biyolojik açıdan "baba" olmanın anlamı, gebe kalma anlayışına göre değişir. Neyi doğal addettiğimiz, anlayışımıza bağlıdır ve biz sade insanlar, bilimcilerin bize anlattıklarına bel bağladığımızı asla aklımızdan çıkarmamalıyız. Hangi yabancı ya da eski akrabalık sistemlerinin sonucu olursa olsun, bunların temelini döşeyen inanç sistemleri, bugün bizim benimsediğimiz inanç sistemlerinden pek çok açıdan farklıdır. Bir keresinde John Barnes'ın (1973) bize anımsattığı gibi, Batı eğitimli incelikli insanlar, sperm hücreleri yumurta hücresine girdiğinde gebe kalındığına inanır. Sperm hücreleri 1677'de, yumurta hücresi 1828'de keşfedildi. Bir sperm hücresinin yumurta hücresine girişinin ilk kez 1853'te gözlemlendiği söylenir. Nasıl birleştikleri ilk kez 1875'te betimlendi. Dolayısıyla, Avustralya Yerlileri ya da Pigme

tarihini bir kenara bırakın, Batı tarihinin çoğunda, "fiziki babalığın eşsizliği, pek az kesin bulgu olduğu için kültürel bir yapıydı" (Barnes 1973: 66). Üstelik tüm bunlar, halkın kromozomlar ve DNA hakkındaki "bilgisine" çok uzaktır.

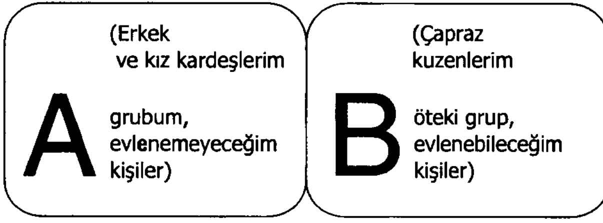
Aka örneği bize, toplumsal uygulamaları doğal sayarken ihtiyatlı davranmamız gerektiğini öğretiyor: Akalar her halükârda ilkeldir denemez, belki de tam tersi. 120.000 yıl önce, geç Pleyistosen döneminde erkekler, ileriki dönemlerin avcı-toplayıcılarına, bostancılarına ya da yoğun çiftçilerine kıyasla aslında yiyecek bulmaya daha fazla, çocuk yetiştirmeye daha az katkı sunuyordu (Hewlett 1991: 151-3). Eğer Aka uygulaması "doğal"sa, belki de insan doğasının ilkel değil ileri bir biçimini temsil ediyordur.

İlk akrabalık sistemleri

Sorun

Simgesel kültürün şafağında, iki tip akrabalık sistemi için potansiyelimiz vardı. Bunlara Tip I ve Tip II diyeceğim. Daha önce "Afrikalı" ve "Avustralyalı" olarak etiketlemiştim (Barnard 1999), fakat artık, çeşitli sebeplerden ötürü, sanırım coğrafi etiketlerden kaçınmak daha doğru. Bana kalırsa Tip I (Afrikalı), nispeten daha eski, gerçi bu durum, Avustralya'da ya da başka yerlerde Tip I özelliklerini saptamaya mani olmamalı. Fark, Tip I'in, toplumsal örgütlenmede esneklik üzerine, ayrıca akrabalık ile simgesel alan dahil başka çevrelerde de bunun muadili bir esneklik üzerine kurulmuş olmasıdır.

Ancak, kimi akademisyenler, Tip II (Avustralyalı) olasılığının birtakım çeşitlemelerini önermiştir. Bunlar arasında Claude Lévi-Strauss'u (1969c [1949]) ve açıkça Nicholas Allen'ı (örneğin 2008) ve Ruth Manimekalai Vaz'ı (2010; 2011) sayabiliriz. Lévi-Strauss (1969c:214-20), en azından kimi akrabalık yapılarının evriminin, mesela A grubu üyesinin ancak başka bir grubun, B grubunun üyesiyle evlenmeye izinli olduğu yarımlardan türediğini düşünüyordu (bkz. Şekil 3.3). Bu yarımlardan, birbiriyle çakışan soy hatları evrimleşti, bunlar da ya bölümleri (A grubu, B grubuyla evlenir, C ve D grubuna mensup çocukları olur) ya da soyun ve yerleşim mekânının çakıştığı yerlerde genelleşmiş değiştokuşu (A erkeği, B kadınıyla evlenir, B erkeği C kadınıyla evlenir, vesaire) yarattı. Zaman zaman bu ikisinin bir birleşimi boy gösterir, daha da evrimleşmiş yapılara can verir. Bununla birlikte Lévi-Strauss (1969c: 142-5) kurguda aşırıya kaçmamaya dikkat ediyordu ve evrimin ille de mantıksal basitlikten çıkarsana-

Şekil 3.3. Bir yarım yapısı

mayacağını ileri sürmüştür. Allen, dört bölümlü sistemin, mantıken en basit sistem olduğunu, *dolayısıyla* dünyanın büyük kısmında ilk toplumsal yapı biçimi olması gerektiğini düşünür. Ona göre en basit oluşunun sebebi, soy hattı ya da kuşak (teknik terimle *soyağacı düzeyi*) takip ettirmeyi gerektirmiyor oluşudur, çünkü soy hatları ve kuşaklar, bölüm yapısına içkindir. Başka bir deyişle, ensestten uzak durmayı eşsiz bir biçimde düzenler, anne baba ve çocuk arasındaki cinselliği yasaklayan özel bir kural gerektirmez; oysa yarım sisteminde böyle bir kurala gereksinim vardır. Orta Hindistan'ın Hill Madia halkını inceleyen Vaz, dörtlü (dört kategorili) yapının, Dravid dil ailesi mensuplarının özelliği olduğu konusunda Allen'a katılır, fakat en basit değil, en berrak simetriyi barındıran sistem olduğunu ve atasoylu çapraz kuzen evliliğiyle yaratıldığını ileri sürer. Tam da bu sıradışı özellik, yani hala kızı kategorisiyle evlilik Hill Madia halkında mevcuttur ve dünyanın neredeyse başka hiçbir yerinde yok. Vaz'a göre önce yarımlar ortaya çıktı, dört kategorili yapılar ise bundan türedi.

Bu kuramı reddedenler arasında Robert Layton da (2008) var; onun bakışı, benimkine epey benziyor. Layton, eski akrabalık sistemleri üzerine kafa yorarken, modern avcı-toplayıcı takımları misali toplumsal birimleri gözden geçirmemizin şart olduğunu söylemiştir; bu takımlarda paylaşım yaygın bir uygulama olmakla kalmaz, aslında takımı meydana getiren bireylere üstünlük de bahşeder. Avcı-toplayıcı insanın fiziksel koşulu için paylaşımın norm olduğu görüşünü destekleyen bol bol etnografya bulgusu var. Paylaşım sayesinde, maddi refaha erişmek istifçiliğe göre daha olası, çünkü kaynakları bir havuzda toplamak, öngörülmeyen başarıların önünü açar ve üretim fazlasının heba olmamasını temin eder. Layton, *Homo sapiens* öncesi ve *H. sapiens* toplumu hakkında genel hükümlere kolaylıkla kayar, fakat açıkça *H. sapiens*'e odaklanır. İkili düşüncenin evrensel (Lévi-Strauss öyle görüyordu) olmasa da yaygın olduğunu, bunun da çapraz kuzen evliliğinin tekrar tekrar keşfedilmesine yol açtığını söyleyen

Lévi-Strauss görüşünü (1969c: 70, 144) yansıtır. Çapraz kuzen evliliği, takası mümkün kılmış, kümelenmeleri tanımlamıştır. Layton, çapraz kuzen evliliğinin tüm avcı-toplayıcılarda var *olmadığına* işaret eder, ben de bu tarz evliliğin varlığının illâ, Lévi-Strauss'un yarım temelli modelinde, Allen'ın bölüm temelli modelinde ya da Vaz'ın evrimli modelinde gereksinim duyulan katı yapıların göstergesi olmadığını ekleyeyim.

İlginçtir, Allen (2008:12), dörtlü yapıların, insanoğlu etrafa dağılmadan önce Afrika'daki 60.000 yıllık kökeninden bahsederek kendini ateşe atarken, Layton (2008:12), bu tarz yapıların Avustralya'da sadece son 5.000 yılda yayıldığını ve orta Avustralya'ya ancak 1.500 yıl önce vardığını ileri sürerek daha temkinli davranır. Bu yapılarla birlikte insanlar, toprak ve yeni kaya sanatı biçimleri arasında kurulmuş yeni çağrışımlar etrafa yayıldı. Keza Layton, Kuzey Amerika'nın kuzeybatı sahilindeki totemciliğin de ilk kez 1.500 yıl önce, çevresel değişikliğin sonucu olarak toplumsal örgütlenmedeki dönüşümlerin ardından kaya sanatında boy gösterdiğini ileri sürmüştür. Atayanlı soy mu yoksa anayanlı soy mu önce doğdu meselesine gelince, Layton (2008: 123-6) birini ötekine yeğlemez: İnsanlar Amerika kıtasına ilk ayak bastığında ikiyanlı soy üzerine kurulmuş esnek grup yapıları barındırıyordu. Ben de hemfikirim. Günümüzde, genetik araştırmalarla yürütülen "sanal arkeoloji" çalışmaları sayesinde tarihöncesi yerleşim şablonlarını ve muhtemelen soy yapılarını canlandırma olasılığı bulunuyor. Avustralya'nın kuzeyinden, Endonezya'ya, Melanezya'ya, Mikronezya'ya ve Polinezya'ya kadar orta ve güney Okyanusya'nın etno-dil alanının bütününde karıyerlilik normunu "kazıp çıkarmada" bu yaklaşım zaten başarılı oldu (Jordan ve diğ. 2009). Gerçi maalesef, bu yöntem, zaman derinliği bakımından sınırlıdır. Orta ve güney Okyanusya bölgesi için öne sürülen karıyerlilik, dil ailesinin sadece ilk günlerine, yani 4.500 belki de 5.000 yıl öncesine dair çıkarımlar yapmaya izin veriyor.

Tip I akrabalık yapıları

"Modern avcı-toplayıcılar ve erken simgesel kültür" başlıklı makalemde (Barnard 1999: 65-6), San yani Buşman toplumunun altı özelliğini belirtmiştim. Müsaadenizle bunu, "Tip I" dediğim şeyin örneği olarak kullanayım. (1) İlk özellik, Sanların esasen tek tanrılı olmasıdır. San halkının belki bir ilahlar panteonu var, fakat bu ilahlar birbiriyle kaynaşır ve zaman zaman ay ya da gök olarak temsil edilirler.

(2) Sanların, esnek ama tanımlanabilir bir grup yapısı var, üstelik toprakla ilişkileri de öyle. Topluluk üyeliği değişebilse de, insanlar, başkalarına ve "sahip oldukları" topraklara aidiyetlerinin farkındadır. (3) Ruhani güçler aracılığıyla ya da kimi hayvan türlerine simgesel güç atfetme aracılığıyla hayvanlarla toplu simgesel ilişkileri bulunsa da, totem ruhlarını nadiren kabul ederler. Totemciliğin var olduğu yerlerde bu özellik, komşu göçebe tarımcı-hayvancılardan alınmıştır. (4) Sanlarda boylar, yarımlar ya da herhangi bir toplum-merkezli sınıflandırma imkânı yok. (5) Evrensel akrabalık barındırıyorlar. Yani bireyler, toplumlarındaki herkesle akrabalık ilişkisi kurar. Örneğin 15.000 Naro var olabilir, fakat her Naro, isimdaşlık üzerinden her Naro'yla akrabalığının izini sürebilir. Benim Naro adım, !A/e'dir (Qace diye de yazılıyor). Adı !A/e olan herkese "büyük akraba", kızkardeşine "kızkardeşim" derim, vb. Dolayısıyla, etnograflar bile bu sisteme dahil edilir, çünkü Naro toplumu kendi "akrabalık" çerçevesi dışında mevcut değildir. Gerçekten Naro olup bu kuralları uygulasaydım, benden genç birini bu şekilde sınıflandırırdım, fakat benden yaşlı kişiler de beni sınıflandırırdı, ben de buna uygun olarak mukabele ederdim. Bu tür kurallar ensest tabusunu, evliliği, hatta insanların ne kadar yakın oturabileceğini düzenler. (6) Son olarak, San dünyası esnektir. Avustralya Yerlilerinin dünyasının aksine, tek bir uyum içinde değildir.

San tipi sistemler ya da başka bir deyişle Tip I sistemleri, Afrika'da, Asya'nın büyük kısmında ve Kuzey Amerika'da avcı-toplayıcıların ve küçük ölçekli bitki yetiştiricilerin özelliğidir. Bazı bakımlardan bunlar aynı zamanda, esneklikleri açısından, Neolitik sonrasının büyük ölçekli toplumlarını andırıyor, gerçi bu ikinci türler toplumun tüm üyelerini her zaman "akraba" diye sınıflandırıyor değil. Evrensel akrabalık genelde, bunun norm olduğu avcı-toplayıcılarda bulunur. Akrabalık terminolojisine ilişkin olarak, temelde iki farklı olasılık mevcuttur. İnsanlar ya paralel/çapraz ayrımı yapar (çapraz kuzenlere, evlenilebilir kişi muamelesi ederler) ya da bu ayrımı yapmazlar. İki biçim de Sanlarda vardır ve iki biçim, dünyanın her köşesindeki Tip I yapılarında da bulunur. Tip I sisteminin kilit özelliği, esnekliğidir. En büyük esnekliği barındıran sistemler, soyağacı uzaklığını temel alan, evlenirliğin kategoriden ziyade bu mesafeyle belirlendiği sistemlerdir. Bununla birlikte, Naro gibi bir sistemde kısıtlamalar müthiş kapsamlı değildir, zira sınıflandırma tamamen birey-merkezlidir. Yani, Amazon ya da Avustralya Yerlisi yapısının aksine, toplumu "kendi yarımız" (bunlarla evlenemeyiz) ve "öteki yarı" (bunlarla evlenebiliriz) diye bölen yarımlar ya da toplum-merkezli başka kategoriler yoktur.

Tip II akrabalık yapıları

Aynı makalede (Barnard 1999: 60-2), keza, Avustralya Yerlisi toplumunun altı özelliğini sıraladım ve bunları "Tip II" yapısına örnek olarak sunuyorum. (1) Avustralya Yerlileri; Gökkuşağı Yılanına (toprakla, su çukurlarıyla, verimlilikle, iktidarla mitolojik olarak ilintili ruh) ve Düşe (hem başlangıç hem şimdi olan zaman; yaratılışla, toprakla ve insanlarla, birbirleriyle ilişkileriyle ilintilidir) inanır. (2) Uzamsal meşguliyetleri ve toprağı kullanımları bağlamında Sanlara benziyor olabilirler, ama toprakla kurdukları simgesel ilişki bağlamında oldukça farklılar. Avustralya Yerlileri kutsal yerleri Düşle, merasimlerle, zaman zaman da atasoylu ve anasoylu boyları tamamlayan "gebe bırakan boylar"ın ruhlarıyla ilintilidir. Bazı gruplarda bu üçü de var. (3) Totemciliğe inanılır ve Yerli grupları, totemler aracılığıyla hayvan türleriyle ilintilidir ve simgesel olarak bunlarla temsil edilir. (4) Avustralya'da boy ve sülale yapıları bulunur; sülalerin, başka sülalerle ilişkilerinde hakları ve yükümlülükleri vardır, örneğin evlilik armağanları düzenlemelerinde, defin ve gömme merasimlerinde. (5) Avustralya Yerlileri, evlilikle ilgili incelikli kurallara sahiptir. Yerli grupları yarımlara, dört bölüme ya da sekiz altbölüme bölünmüştür ve bu tür bölünmeler, ensest tabusunu düzenleyip evlenilebilir ya da evlenilemez akraba kategorilerini tanımlar. Sanlara gelince, sınıflandırma evrenseldir: Toplumdaki herkes birbiriyle bir nevi "akraba"dır, fakat bu sistem toplum-merkezlidir ve kuramda çok daha katıdır. (6) Avustralya Yerlileri, dünyalarını aynı ilkeler uyarınca sınıflandırır. Toplumsal birimler bu sistemin sadece bir parçasıdır: Ay/güneş, gece/gündüz, taze su/deniz suyu, etkinlik/edilgenlik, soyutluk/somutluk vb. gibi mutlak karşıtlıklar, akrabalığın ve toplumsal örgütlenmenin sadece bir parçası olduğu bir dünya düzeni yaratmak için birbirlerine göre konum alır.

Avustralya'nın ve Güney Afrika'nın ötesinde

Bunlara Tip I ve Tip II diyerek, aslında genel ilke olan şeyleri vurguladım. San ve Avustralya Yerlisi örnekleri bu bölgeler için genel niteliklidir, gerçi bölgeden bölgeye elbette farklılıklar var. Bunlar, tiplerin göstergesidir. Kimi San ya da Avustralya Yerlisi gruplarında ayrıntılar büyük farklılık gösterir, fakat kapsamlı Pigme etnografyası (örneğin Turnbull 1968; Hewlett 1991), Kuzey Kutbu ve Kutup altı etnografyası (örneğin Damas 1972; Helm 1972; Rogers 1972) ve bütün dünyadan pek çok avcı-toplayıcı halka ilgili etnografyalar, Tip I

özelliklerine işaret eder, özellikle de akrabalık ve grup yapısı esnekliği bakımından, ayrıca akrabalık ile simgesel âlem arasında uyum olmayışı bakımından. Mbutilerde esneklikten bahsederken ima ettiğim gibi, Pigme akrabalığı aslında, San'a kıyasla daha aşırı uç bir Tip I örneğini temsil ediyor. Allen'ın (2008) modeli ve hem avcı-toplayıcılarla hem de küçük ölçekli tarımcılarla ilgili klasik Güney Amerika etnografyasının büyük kısmı (örneğin Maybury-Lewis 1967; Riviere 1969; Kaplan 1975; Arcand 1977; Riviere 1984) Tip II örgütlenmesine işaret eder. Kimi etnografyalar bunun arasında bir şeyi ima etse de, biri hayli yapısal öbürü epey esnek iki ideal tip arasındaki bir karşıtlık bağlamında düşünmek faydalıdır.

O zaman soru şu: Hangisi asal? Bu konu hakkında karşılaştırmalı ve kuramsal epey çalışma yapılmalı, fakat Layton (2008) haklıysa, o halde en güçlü Tip II sistemlerinin evrimi yakın tarihli bir gelişmeymiş gibi görünür. Bu doğruysa, bir sonraki soru şudur: Bunlar ne kadar yeni? Ayrıca, Güney Amerika'da ya da Avustralya'da birbirlerinden bağımsız olarak mı evrimleştiler? Yoksa Güney Amerika ve Avustralya sistemleri tarihsel olarak ilintili mi? Eğer Güney Amerika ve Avustralya sistemleri ilintiliyse, zamanın oldukça derinlerinde ilintilidirler: en az 40.000 yıl öncesinde. Kanımca bu pek olası değil, ama Allen'ın modeli bunu ima ediyor. Bu soruya verilen yanıtın içerimleri, akrabalığın epey ötesine geçer, çünkü ileri ama kadim insan düşüncesinin (ve ileri insan düşüncesinde avcı-toplayıcı bir yaşam tarzı olduğunu varsayıyorum) *ya* temelinde esnek *ya da* temelinde yapılandırılmış olduğunu telkin ederler. Bu iki usul yan yana var olamaz.

4 RİTÜEL VE DİN

Ritüel ve din, insan toplumunda merkezî konumdadır. Gömütlerde hem ritüel bulgularına hem de dinî inanç bulgularına rastladık, daha da ilginci ve kapsamlısı, kaya sanatında da. İkinci bölümde gördüğümüz gibi, fiziksel kalıntıların başka biçimleri de simgesel düşüncenin belirtisi olabilir: toprak boyalı işlemeler, genel olarak işlenmiş toprak boyası, deniz kabuğu boncuklar, hatta estetik biçimde işlenmiş taşlar... bunların hepsi 70.000 yıldan epey eskidir ve o zamanlar güney Afrika'da gelişen *Homo sapiens sapiens* kültürlerinin temsilcisidir. Ayrıca, 30.000 yılı aşkın süre önce ilk Avrupalı *H. sapiens sapiens*'in yonttuğu güzel heykelcikler de var. Aurignacien (Avrupa Üst Paleolitik) örnekleri arasında çeşitli meşhur "Venüs" heykelcikleri, "Hohlenstein Stadel'in Aslan Adamı" ve taştan, fildişinden başka aslan teriantroplar (insan ve hayvan karışımı) bulunuyor. Hem Afrika'da hem Avrupa'da daha yakın tarihli, kaya sanatında teriantrop örneklerine ve bunların bir dolu yorumuna rastlıyoruz. Paleolitik sanatı, mitolojik ya da tanrıcı nitelikli bir nevi ay büyüsü olabilir ve öyle görülmüştür. İktisadi koşulları yansıttığı, zihnin evrimini göz önüne serdiği vb. düşünülüp işlevsel, yapısal çerçevede ve psikanaliz ışığında yorumlanmıştır (bkz. Conkey 1999). Elbette bazı sanatlar tek şeye işaret ederken, kimi sanatlar anlamları bakımından farklılık sergiler; tıpkı farklı popülasyonlarda ya da aynı popülasyon içinde farklı dinlerin var olabilmesi gibi. Yontulabilen, kurcalanabilen anlamlarıyla "din" bile akışkan bir varlık olabilir (Guenther 1979; Barnard 1988).

On dokuzuncu yüzyıldan beri antropoloji kuramının daima, dinî fikirlerin yorumlanması, mitsel ya da totemsel kökeni, yapısı, toplumsal işlevi ya da evrimi ve yayılması hakkında söyleyecek sözü olmuştur. Sosyal antropoloji, ritüel ve iman dahil dinin tüm veçheleriyle ilgili epey etnografya verisi de temin etmiştir. Bu biriken bilgi teşekkülü, bunu anlamaya yönelik kuramsal marifetlerle birlikte, inançların ve merasimlerin kökenine dair bulgu aramaya başlamak bakımından bariz yerlerden biri. Kaya sanatının erken ve geç biçimlerinin ve başka maddi kalıntıların karşılaştırmalı araştırmaları da bu nevi yerlerden biridir. Bu bölümde, eski dinî inançların ve kimi çağrışımlarının açıklamalarını ele alıyorum. Chris Knight (1991: Knight ve

diğ. 1995) bunu âdet kanaması ve ay simgeciliğine, bunların evrimsel toplumsal içerimlerine ilişkin olarak incelemiştir. Fakat başka birçok olasılık daha var: dünya mitolojilerinin karşılaştırılması, çeşitli inanç sistemleriyle ilgili karşılaştırmalı araştırmalar (özellikle canlıcılık, totemcilik, şamanizm), gök cisimlerine inanmak, gıdayla ve avlanmakla ilgili tabular vb. Bunları da ele almaya değer.

Bu bölümde daha sonra göreceğimiz üzere, pek çok yorumcuya göre kaya sanatı, insan özelliklerine ya da teriantrop tabiatına sahip ruhlara başvurur. "Erken" dönem dini ya da belki ilk dini arayanlar için totemcilik ana odak noktası olmuştur. Tanrıcılık, özellikle de "asal din" olarak tektanrıcılık da öyle. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında pek çok kişi, canlıcılığa odaklanmıştı. Belki de bu hususta fazlasıyla basit bir açıklama buluyoruz, tıpkı totemcilikte yaptığımız gibi (Lévi-Strauss 1969b [1962]); bunun sebebi sadece totemciliği ya da canlıcılığı kültürden kültüre tanımlamanın güç olması değil, bilhassa on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın ilk yarısında bunların modern Batılı gözlerle yorumlanmasıdır.

İlk din?

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın ilk yarısında Alman-Avusturya yayılımcılarının iki rakip kuramı vardı. Taraflardan biri, Avustralya'ya kültürün doğduğu yer olarak bakarken, öbür taraf Afrika'ya gözünü dikmişti; Darwin, insan türünün kökeninin Afrika'da olduğunu söylüyordu. Afrika'yı tercih eden isimlerden Peder Wilhelm Schmidt, ilk kültürün tek tanrı inancı içerdiğini söyleyen ilginç bir saptama eklemiştir; bu fikri Andrew Lang'dan edinmişti. Schmidt'in başlıca çalışması, 1912 ila 1955 arasında yayımlanan *Der Ursprung der Gottesidee* [Tanrı Fikrinin Kökeni] başlıklı on iki ciltlik incelemeydi. İngilizce basılmamış olsa da, bu kitapta sunulan ilintili kuramsal görüşlerin özetleri *The Origin and Growth of Religion* (Schmidt 1931) [Dinin Kökeni ve Serpilmesi] ve *Primitive Revelation* (Schmidt 1939) [İlkel Vahiy] kitaplarında İngilizce yayımlanmıştır. İskoç halkbilimci Andrew Lang, sıradışı verimlilikte bir yazardı, fakat bu hususta kilit kitabı *The Making of Religion*'ın [Din imalatı] (Lang 1898), nihayetinde elden geçirilmiş pek çok edisyonu yayımlanmıştır.

Schmidt ve ondan önce Lang, dinin canlıcılıkla, fetişizmle ya da totemcilikle başladığını söyleyen zamanın savlarını eleştiriyordu. Avcı-toplayıcıların ve özellikle "ilkel" diye adı çıkmış kimi toplulukların totemci, hatta çoktanrıcı olmamakla kalmadığını, çoğunlukla

tektanrıcı olduğunu belirtmişlerdi. Lang'a göre bu ilkel tektanrıcılık kavramı muhtemelen onun romantizmci görüşünün, belki de "soylu vahşi" anlayışının parçasıydı. Schmidt (1931: 172-84), çağdaşlarına karşı durduğu için Lang'ı epey hürmetle anar, özellikle de dinlerin ya canlıcı kökenini (ortaya çıkış noktası olarak rüyaları araştıran Sir Edward Taylor gibi) ya da doğalcı-mitolojik kökenini (F. Max Müller gibi) öne çıkaranlara karşı çıktığı için. Ancak Schmit'in nazarında ilkel tektanrıcılık bir anlamda, kendi kültür çevresi temelli yöntembilimi ile kendi Roma Katolik inancının harmanıydı. Tanrının, zamanın erken bir aşamasında kendini insanlığa gösterdiğini ve avcı-toplayıcıların eski tektanrıcı inançlarını (ve hakiki dini) bırakıp yanlış çoktanrıcı ve totemci düşüncelere kapıldıklarını savunuyordu. "İlkel tektanrıcılık", bütün dünyaya yayılıp gitgide karmaşıklaşmış kültürün daha sonraki çevrelerinin temelinde yatan "asal kültür"ün parçasıydı. Schmidt'in, avcı-toplayıcılarla yürütmüş olduğu karşılaştırmalı çalışmalar, Viyana merkezli *Societas Verbi Divini*'den [İlahi Söz Derneği] misyoner meslektaşlarının saha araştırmaları dahil, avcı-toplayıcıların kendi tanrılarına yaratıcı ve iyiliğin pınarı diye atıfta bulunduğunu bilhassa gösteriyordu. Hıristiyan tanrısı gibi avcı-toplayıcı tanrısının da ezeli ve edebi, kadirimutlak olduğuna, insanlığın babası gibi davrandığına, gökyüzünü mesken tuttuğuna vs. inanılıyordu. Bu gibi kavramlar "asal kültür"ün parçası olduğu için, Schmidt ve takipçileri, ileriki "kültür çevrelerinin", göçebe çobanlarda ve bostancılarda bu fikirlerin yerini alacak görüşler ürettiğine inanıyordu. Fakat yeni görüşler, eski inançları yeryüzünden bütünüyle silmemişti ve bu inançların zayıf biçimleri, avcı-toplayıcı olmayan toplumlarda varlığını sürdürmüştü. Schmidt'in görüşüne göre, günümüzün avcı-toplayıcıları arasında varlıklarını güçlü bir biçimde sürdürüyorlar.

Aslında Schmidt'in "kültür çevreleri", yani *Kulturkreise* görüşü kısmen, Afrika'dan çıkış göçleri ve dünyaya yayılma düşüncelerine hiç de benzemiyor değil. Tıpkı günümüzün düşünürleri gibi Schmidt de muhafazakâr kültür örnekleri ve eski simgesel düşünce bulguları ararken Afrika'ya (Pigmelere ve Buşmanlara) bakmıştır. Simgesel düşünce bakımından Afrika'yı Schmidtçi, Avustralya'yı Durkheimcı (örneğin Durkheim ve Mauss, 1963 [1903]: 10-41) olarak yorumlayabiliriz. Schmidt'in kozmos görüşüne katılmasam da avcı-toplayıcıların yakın tarihli inançlarının, simgesel kültürün ilk günlerindeki inançlarını en az günümüzün avcı-toplayıcı olmayanlarının inançları kadar, muhtemelen onlardan da çok daha düzgün yansıtacağı konusunda onunla hemfikirim. Bunun tek sebebi, günümü-

zün avcı-toplayıcılarının, geçim kaynakları ve toplumsal örgütlenme bakımından erken dönem simgesel insanlığa daha fazla benzemesi değildir. Ayrıca, çeşitliliklerine rağmen Afrikalı avcı-toplayıcıların dinî kavramları bütün kıtada benzeşiyor. Bu kavramların, başka yerlerde de avcı-toplayıcı inanç sistemlerinin temelini döşediği görülebilir, mesela mitolojide, kaya sanatında, şaman edimlerinde, tinsellikte ve bizzat inancın akışkanlığında (Guenther 1999). Bu özelliklerin kimileri, eşitlikçilik ve esneklik gibi toplumsal değerler dahil genel olarak avcı-toplayıcı yaşam tarzı *ethos*'undan baş veriyor.

1990'ların ikinci yarısında Nurit Bird-David (1999), eski canlıcılık sorununu yeniden ele aldı. On dokuzuncu yüzyılda ilgilenilen meselelerin, inanç sistemi olarak canlıcılığın sözde yalınlığını vurguladığını ileri sürdü. Batılıların güya cansız saydığı kaya, ağaç, gökgörültüsü ya da gök cismi gibi varlıkların "ruh" taşıdığına inanıldığını söyledi. Bunun sebebi, Batıda zihin ile beden, gayrimaddi ile maddi, ve başka bu tür çiftler arasında mutlak ayrım olmasıdır. Tylor (1871), "ilkel kültür"ü ele aldığı iki ciltlik muhteşem incelemesini, ilk din saydığı canlıcılık üzerine kurmuştu. İster kaya ruhlarına, ister totem hayvanlarına, isterse de ilahlara adak adamanın, incelikli kurban merasimi düzenlemenin, nihayetinde canlıcılık inancından türediğini savunmuştur. Aynısı fetişizm (insanların doğaüstü varlıkları denetim altına alması maddi bir nesne aracılığıyla sağlanır) ya da totemcilik (hayvan ve bitki türleri ruhtur ya da ruhları vardır) için de geçerli. Bird-David, Güney Hindistan'daki Nyaka avcı-toplayıcılarını incelediği kendi etnografyasında bunu tartışır. Tylor'ın ve destekçilerinin, sorunun tabiatını yanlış anladığını söyler. Eğer Nyaka, modelimiz olacaksa, *onların* usulüyle düşünmeliyiz: Onların düşünceleri, "basit" bir dinleri olduğu için farklı değil, farklı oluşunun sebebi, insanlar arasında ve insanlar ile çevreleri arasındaki ilişkileri Tylor'dan, Bird-David'den, sizden, benden farklı algılamalarıdır. Farklı halkların "kişi" kavramları da farklıdır. "Doğa" ve "kültür", tüm "kültürlerde" epistemolojik olarak karşıt sayılmaz, bunun yerine daha kapsamlı, farklı, ekolojik bir sistemin parçası sayılırlar. Geroge Silberbauer'in (1981) /Gui San (G/wi ya da /Guikoi) etnografyasını benzer bir şekilde okuyorum. Her ne kadar bölüm başlıklarında "yaşam alanı", "toplumsal örgütlenme", "sosyoekoloji" gibi kelimeler kullanmış olsa da, aslında betimlediği şey (özellikle 1981: 51-137), ekoloji, toplum ve ruhlar âlemi konularında /Gui halkının düşünme tarzıdır. Toplum ve ruhlar âlemi ayrı varlıklar değil, yörede tanımlanmış ekosistemin parçasıdır. Genel konuşmak gerekirse, Kalahari'nin ekoloji yönelimli

başka antropologları, fikirlerini, Siberbauer kadar köktenci bir şekilde ifade etmiyor gibi görünüyor ne de Hindistan'da çalışanlar Bird-David kadar köktenci, fakat bu gibi görüşler bize, avcı-toplayıcıların bilim ve din hakkındaki düşünce tarzlarının çoğunlukla bizimkinden farklı olduğunu anımsatıyor. Aynısının, tarihöncesi inanç sistemleri için geçerli olmadığını varsaymak için hiç sebep yok.

Din içinde bilim

Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni (Barnard 2011: 102-3) kitabımda, Iatmul halkının yaratılış mitinden bahsetmiştim. Bir bakıma bu konu başlığı, elinizdeki kitabın konusu açısından daha merkezî olduğu için, burada daha fazla ayrıntı sunacağım.

Iatmul halkı, Papua Yeni Gine'de Sepik ırmağının yanında bataklıklı bir bölgede yaşar. Burada toprak ve su doğru düzgün ayrı değildir, fakat bu halkın yaratılış mitine göre doğada su ve toprak ayrı olmalı: Gelişigüzellik yaratan fail, eylemine son verince düzen ortaya çıkar. Timsah ilah Kavwokmali, düzensizlik yaratır, oysa halk kahramanı Kevembuangga, o ilahı öldürerek doğada içkin olan düzenin ortaya çıkmasını mümkün kılar.

> Başlangıçta timsah Kavwokmali'nin ön ve arka bacaklarını çırptığını söylüyorlar; bu çırpma sayesinde çamur, su içinde asıltı halinde duruyormuş. Kültürlerinin büyük kahramanı Kevembuangga mızrağıyla gelmiş ve Kavwokmali'yi öldürmüş. Bunun ardından çamur çökmüş ve kuru toprak oluşmuş. Böylece Kevembuangga ayağını kuru toprağa basmış, yani "toprağın hayırlı olduğunu" gururla göstermiş. (Bateson 1973: 30)

Batı yaratılış miti, yani Yaratılış kitabının ilk mısraları bunun tersidir: Düzen Kuran Fail, hiçlikten bir düzen meydana getirir. Tanrı var olmasa, doğa kaostan ibaret olur ve düzen bilinmez. Batı miti sadece Musevilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamda mevcut olmakla kalmıyor, ayrıca Batı düşüncesinde genel olarak rehber bir ilkedir (bkz. Bateson 1973: 28-31). Bu da bize gelişigüzellik ile düzen arasındaki ilişkinin sadece dinde değil, (en geniş anlamıyla) "bilim" olarak bilinen Batı düşüncesi biçiminde de bulunduğuna dair bir anlayış kazandırıyor.

> Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrının Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu...
> Tanrı, "Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru *toprak* görün-

> sün" diye buyurdu ve öyle oldu. Kuru alana "Kara", toplanan sulara "Deniz" adını verdi. Tanrı bunun *iyi olduğunu* gördü. (Yaratılış 1: 1-2, 1:9-10)

Gregory Bateson'un yorumuna göre Batı bilimi, her ne kadar ateist bilimciler tarafından icra edilse de, düzenle ve düzensizlikle ilgili Musevi-Hıristiyan (ya da Arap ve İslam) kavramları barındırır. Bu gelenek, en azından ortaçağdan itibaren Batı bilimine hükmetmiştir ve hükmetmeyi sürdürüyor: Bilimciler bile kültürel miraslarından kaçamaz. Fakat bana kalırsa daha önemlisi, Bateson'ın, düşüncenin şablonlu ve hiyerarşik olduğunu (büyük fikirler, küçük fikirlerin yorumuna bir düzen getirir), düşüncenin eski ve derin geleneksel inançtan türediğini ve kültürel sistemden sisteme düşüncenin çok farklı şekillerde işlendiğini göstermesidir. Bateson, Batı ve Iatmul yaratılış mitleri arasındaki farklılığın altını çizer, fakat bence benzerlik de mevcut: hem Tanrı hem de Kevembuangga, evrende düzenin kaynağıdır ve düzen "hayırlıdır". Farklı toplumlar, düzeni farklı yollarla açıklar ve bir kozmoloji sisteminde düzen gereksinimi, yerden yere değişir. Geçen bölümde, Batı Avustralya'nın Kariera halkına göz atmıştık. Onların da düzen kavramı ilkçağın İsraillerinin ve Iatmulların kavramından farklıdır. Kariera dünya görüşünün, bu üçü arasında en düzenlisi olduğu söylenebilir.

Başka bir örneğe göz atalım. Kuzey kutbu ve kutupaltı halkları, hayvanların öldürülmek istediğine ve avlanan hayvanın, mistik güçler aracılığıyla avcının eline düştüğüne inanır. Başka bir deyişle, fail sadece avcı değil, onunla eşit hatta öncelikli olarak hayvandır da. Tim Ingold (2000: 13-15), bu tarz inançları gün ışığına çıkarmada sosyal antropolojinin rolü hakkında yorum yapar. Bu inançların hakikiliği ya da sahteliği hakkında sosyal antropolojinin söylecek sözü yoktur ama bunları, avcının kültürel gelenekleri aracılığıyla anlaşılabilecek bir çerçeveye oturtur. Elbette duruma dair hakiki "anlayışı" kutup ayısı, karibu, vesaire üzerinden tanımlamak yersiz olur. Ingold başka isimlerin tabirlerine başvurur, mesela "algı görüngübilimi", zihin ekolojisine yönelik adımlar" (Ingold, "yaşam ekolojisine adımlar"ı yeğliyor), "duyarlı ekoloji" ya da kendi tabiri "meskenin poetikası". Elbette haklı: Antropoloji daima, bu gibi meselelerde göreci bir çizgi izlemiştir. Bu disiplin, dünya görüşlerini, "yukarıdan", üst bir dünya görüşünden bakıp öyle kavrar: Doğa hakkında anlayış geliştirmeyi sağlayan, kültüre bağlı her algı kümesinin ardındaki durumsal mantık.

Bu örnekler aracılığıyla değindiğim nokta, antropolojinin, derin ya da durumsal anlayışları gün ışığına çıkarabileceği yollar önermektir. İlkel insanların muhtemelen ya Iatmul ya da Cree (Ingold'un kilit örneği) inançları taşıdığını, hatta dünya görüşlerinin ille de modern Batı dünya görüşüne ters düştüğünü söylemek istemiyorum. Bilakis ileri sürdüğüm şey, sosyal antropoloji disiplini sayesinde, kültür ile doğa arasındaki ilişkileri düzenlemenin sayısız olasılığı hakkında kafa yorabileceğimizdir. Bunu, bizler/onlar ikiliği aracılığıyla yaparız; bunun sebebi, her şeyin sadece iki olasılığı olması değil; doğal karşıladığımız düzenleme karşısında *başkasının* doğal karşıladığı düzenleme, *farklılık* düşüncesini öne çıkarıyor.

Günümüzde totemcilik: Tüm bu kuşlar niye?

"Totem" kelimesi, Anishinaabe ya da Ocibua kelimesi *odoodem*'den geliyor (kökü – *ode*; iyelik eki, *odoodem* ya da *doodem*; çoğul hali, *odoodeman*); bunun anlamı, "[atasoylu] boy" ya da bunu simgeleyen hayvandır. Etnografya metinlerinde çok erken bir tarihte betimlenmiş olsa da, totemci sistemi harika bir şekilde açıklayan kişi, William Whipple Warren (1885) olmuştur. Kısmi Ocibua tarihçisi olan Warren, on dokuzuncu yüzyılın ortasında bu halkın geleneklerini kayıtlara geçirmiştir. Bu ayrıntıları, 1851'de tamamladığı bir metinde kaydetmiştir. Warren 1853'te öldü ve "Ocibua halkının tarihçesi" başlıklı bu metin nihayet 1885'te yayımlandı. Warren'a göre:

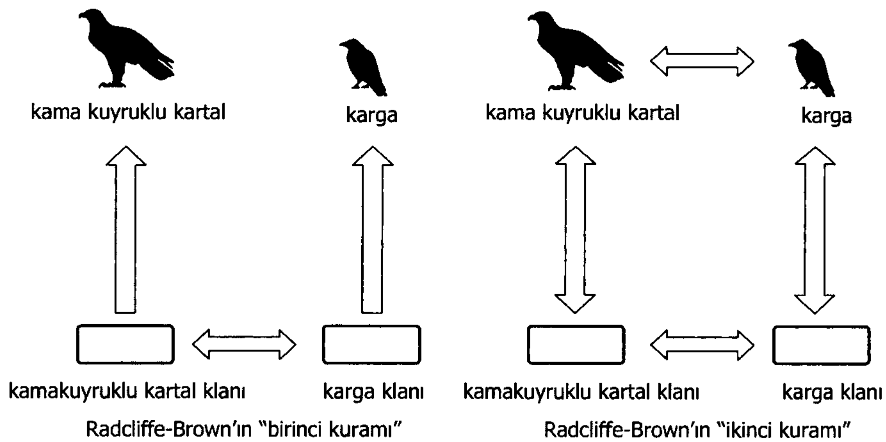
> İlk büyük bölünme, kan ve soy üzerindendir. Bu bölünme, Totem Sistemi dedikleri şey sayesinde farklı kavimler arasında yayılmış ve "Dünyanın henüz taze olduğu" zamanlar kadar eski.
>
> Her büyük aile, doğadan alınmış bir nişanla ya da simgeyle tanınıyor; genelde dört ayaklı hayvan, kuş, balık ya da sürüngen olur bu simge. Nişan ya da Dodaim (genelde yazıldığı haliyle Totem), istisnasız erkek üzerinden sonraki nesillere geçer; aynı simgeye mensup insanlar arasında evlilik katiyetle yasaktır. Ocibua ahlak yasaları uyarınca işlenebilecek en büyük günahlardan biridir bu ve geleneğe göre eskiden bu suçun cezası ölümmüş. (Warren 1885: 41-2)

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca pek çok antropolog, totemcilik meselesini ele alıp bunun ilk din mi yoksa belki daha geç bir gelişme mi olduğunu sordu; bu amaçla Kuzey ve Güney Amerika'dan Avustralya'ya ve Afrika'ya varana dek inançları ve görenekleri açıkladılar. Çok daha sonra Lévi-Strauss (1969b: [1962]), doğadan kültüre geçiş kavramı haricinde,

tüm bu dinî fikirleri kucaklayan tek bir yapı ya da tek bir anlayış olduğu düşüncesini reddeder oldu. Lévi-Strauss (1969b: 172-7), bunun, antropolojide temel bir sorun olduğunu ve Jean-Jacques Rousseau tarafından öngörüldüğünü anlatır. Başka bir deyişle, totemcilik, "antropolojik bir sorun" değil, bütün dünyadaki türlü türlü topluluğa Batının uygun gördüğü yorumdur, gerçi bu toplulukların, doğal ve toplumsal görüngüler arasındaki ilişkiyle derinden ilgilenme tutumu ortaktır. Antropoloji, bu Ocibua inancının, genel olarak imanın kökenine dair özgül bir model olduğu düşüncesine kendini fazlasıyla kaptırmıştı.

Radcliffe-Brown'ın, totemcilikle ilgili iki kuramı vardı. Radcliffe-Brown'ın totemciliğe dair "birinci kuramı", tahmin edileceği üzere, işlevselci bir açıklamaydı: Totemcilik, belirli türlerin belirli gruplarla törensel bağdaşmasıyla evrimleşmiş. Bu, doğaya dair (simgesel) bir anlayışın gelişimidir. Radcliffe-Brown'ın "Totemciliğin sosyolojik kuramı" başlıklı makalesi, toplumsal grupların totem türleriyle bağ kurması mı (Durkheim'ın görüşü) yoksa o türleri içeren ritüeller mi (Radcliffe-Brown'ın görüşü) önce doğdu gibi, Durkheim'la fikir ayrılığına düştüğü belirli konulara yoğunlaşır. Bu savın etnografik temeli, Avustralyalı Yerli toplumunda ve totemcilikte bulunabilir ve iki yazar, hayvan türlerini totem olarak sunmanın, Avustralyalı Yerli toplumlarının ve boylarının oluşmasından sonraki bir gelişme olduğu konusunda hemfikir. Radcliffe-Brown, makalesini ilk olarak 1929'da, nispeten az tanınan *Proceedings of the Fourth Pacific Science Congress*'te yayımladı, fakat makale, 1952 tarihli klasik derlemesi *Structure and Function in Primitive Society*'de (Radcliffe-Brown 1952: 117-32) [İlkel Toplumda Yapı ve İşlev] konuşmalarından biri olarak yeniden basılınca tanınır hale geldi.

Radcliffe-Brown bir keresinde (1951: 17), "tüm bu kuşlar niye" diye sormuştu. Bu, totemcilikle ilgili "ikinci kuram"ı doğuran hayati sorudur. Radcliffe-Brown'ın "ikinci kuramı", Huxley anısına verdiği "Sosyal antropolojide karşılaştırmalı yöntem" adlı seminerde geldi (Radcliffe-Brown 1951). Bu kuramı *Structure and Function* adlı kitabına dahil etmekte geç kalmıştı, fakat bu seminer ve ardından çıkan basılı hali büyük etki uyandıracaktı, en azından o yayın, Lévi-Strauss'u (1969b: 155-64) müthiş etkilediği için. Radcliffe-Brown, bu mesele hakkında Lévi-Strauss'la yazışmıştı ve Lévi-Strauss'un belirttiği gibi, Radcliffe-Brown genel duruşu itibariyle ampiristti. Bununla birlikte Radcliffe-Brown'ın "ikinci kuramı", totemci düşünce görüşü bakımından aslında Lévi-Straussçu yapısalcılığa epey yakındı. To-

Şekil 4.1 Radcliffe-Brown'ın totemcilikle ilgili iki kuramı

temci düşünce, gruplar arasında ya da içinde ve grup ile onun totem tür temsili arasında bir dizi ilişkiyi belirtmekle kalmaz, totem türleri arasındaki ilişkileri de gösterir. Şekil 4.1 bunu resmediyor. Radcliffe-Brown, çemberi kapayarak (bizzat bir mecazdır, resmin sağ tarafında kareyle gösterdim, yani karga ve kama kuyruklu kartal arasındaki bağlantı oklarıyla birlikte), ayrıntılar dışında da Durkheim'dan uzaklaştığını göz önüne seriyor.

Peki, tüm bu kuşlar niye? Aslında bu soru sadece Avustralya Yerlilerine değil Kuzeybatı Sahilinin İlk İnsanlarına ilişkin olarak da sorulmuştu. İşin doğrusu Radcliffe-Brown (1951), kendi Andaman etnografyasına, New Ireland (Papua Yeni Gine'nin kuzeydoğu adaları) etnografyasına, ayrıca California'nın ve Nebraska'nın Amerikan Yerlilerinin etnografyalarına da başvurur. Ayrıca eski Yunanistan'dan ve eski Çin'in Orta Krallığından gelen tarihî metinleri, Batıda rekabet eden spor takımlarının karşısına çıkan ilkeyi, Oxford ve Cambridge üniversitelerini (gözde örneği) inceler. Çin'den verdiği örnek sırf *yin* ile *yang*'ı kapsamaz, ayrıca birbirlerinden kız alıp verdikleri farz edilen eski yarımları da ele alır. Oxford ve Cambridge meselesine bir parça kuşkuyla yaklaşmalıyız, fakat Radcliffe-Brown'ın tanıttığı kavram, özellikle dünyanın çeşitli köşelerine dağılmış dışevlilikçi yarım vakalarından yansıyan, evrensel görünen bir ilkedir. Verdiği çeşitli örnekler Tablo 4.1'de sıralanıyor.

Önemli olan husus, dünyanın farklı köşelerinden gelen örneklerdeki benzerlikleri Radclife-Brown'ın evrensel saymasıdır. Ayrıca,

Tablo 4.1 Radcliffe-Brown'ın (1951) yarım ya da bununla ilintili karşıtlık örnekleri (onun bahsettiği sırayla)

Mevki ya da halk	Yarım 1	Yarım 2
New South Wales	Kama kuyruklu kartal	Karga
Haida (Kuzeybatı Kıyısı)	Kartal	Kuzgun
Doğu Avustralya'nın kimi kısımları	Kama kuyruklu kartal	Karga
Victoria (Avustralya)	Siyah kukatu	Beyaz kukatu
Batı Avustralya	Beyaz kukatu	Karga
New Ireland	Deniz kartalı	Balık kartalı
New South Wales	Yarasa	Gece baykuşu
New South Wales	Yarasa	Kukumav gecekuşu
New South Wales (Macleay ırmağı)	Yarasa	Tırmaşık kuşlar
Batı Avustralya	Yalı çapkını	Arı kuşu
Batı Avustralya	Küçük kırmızı kuş	Küçük siyah kuş
Avustralya	Kanguru	Arı
Batı Avustralya	Kama kuyruklu kartal	Karga
Güney Avustralya	Vombat	Kanguru
New South Wales	Yarasa	Çeşitli hayvanlar
Andaman Adaları (gayri totemci)	Balıklar	Kuşlar
Avustralya	Dingo	Yabanî kedi
Amerika	Gökyüzü	Yeryüzü
Amerika	Savaş	Barış
Amerika	Akıntıya karşı	Akıntıya doğru
Copeno (California)	Koyote	Yabanî kedi
İngiltere	Oxford	Cambridge
Avustralya Yerlileri ve Kuzey Amerika	Takım 1	Takım 2
Omaha (Nebraska)	Yarı 1	Yarı 2
Marquesas (Polinezya)	Damadın akrabaları	Gelinin akrabaları
Gusii (Kenya)	Akraba	Düşman/kayınlar
Yaralde (yarımsız, Güney Avustralya)	Kendi boyu	Başka boylar
Victoria	Kendi yarımı	Başka yarımlar
Tlingit (Kuzeybatı Kıyısı)	Kendi yarımı	Başka yarımlar (potlaçta)
Eski Yunan	Zıvana	Zıvana dili
Eski Çin	*yin*	*Yang*
Eski Çin (Orta Krallık)	Eşli boy 1	Eşli boy 2
New South Wales	Erkeklerin "erkek kardeşi"	Kadınların "kızkardeşi"

Avustralya ile Kuzeybatı Kıyısı arasında "tarihsel bağlantı" (yayılım) olduğu görüşünü zımnen reddeder: On binlerce yıl öncesine uzanan derin kültürel bağlantılar muhtemelen onun kavrayışının ötesindeydi. Bilakis bu bağlantıları, "karşılaştırmalı yöntemin sistemli kullanımın"da ilk adım saydığı şey üzerinden ve "toplumsal gelişim yasaları" bağlamında görüyordu.

Sunduğu örnekler arasında, mitolojideki ya da efsanelerdeki koşutluklara yakından bakmaya değer. Radcliffe-Brown'a (1951) kulak

verelim: British Columbia ve Alaska'da yaşayan Haida halkının efsanesine göre, kartalın tatlı suyu varmış ve bunu sepet içinde saklıyormuş. Kuzgunun tatlı suyu yokmuş, fakat kartalın sepetini bulup çalmış. Kuzgun, Kraliçe Charlotte Adaları (Haida Gwaii) üzerinde uçarken, sepetten su sıçramış ve artık tüm kuşlar bu sudan içebiliyormuş. Sombalığı, ırmakların kaynağına doğru yüzmüş, böylece göller yaratılmış. Ardından sombalığı, Haidaların yiyeceği olmuş.

Bir Avustralya efsanesinde sadece Kama kuyruklu kartalın tatlı suyu vardır ve suyu bir taşın altında saklar (Radcliffe-Brown 1951: 16-19). Karga, kartalın taşı kaldırıp suyu içtiğini, sonra da yerini değiştirdiğini görmüş. Fakat karga sudan içmek amacıyla taşı kaldırdığında, taşı yana çekmemiş, aynı zamanda kafasından bitler düşmüş. Dolayısıyla su taşmış ve bitler, Murray morina balığına dönüşmüş; bu tatlı su balığı, Avustralya'da bu efsanenin bilindiği bölgelerde Yerlilerin önemli bir yiyeceğidir.

Tıpkı Lévi-Strauss (1969b: 155-64) gibi Radcliffe-Brown da totem kavramları ve mit kapsamında birkaç kez akrabalığa değinir. İki yazarın da aktardığı önemli bir örnek, Batı Avustralya'dan: burada erkekler, dayı kızı (DK) sınıfına giren kişilerle evlenir. Mitte, kama kuyruklu kartal, karganın DK'sidir. Bu halklarda erkeğin, müstakbel kayınbabasına yiyecek tedarik etme yükümlülüğü bulunur. Dolayısıyla kama kuyruklu kartal, kargadan, valabi (küçük kanguru) avlamasını ister. Karga da avlar ama saygısızlık ederek, valabiyi kendisi yer. Daha sonra kama kuyruklu kartal, kargaya ne öldürdüğünü sorduğunda, karga yalan söyleyip hiçbir şey bulamadım der. Kama kuyruklu kartal, karganın kursağının şişmiş olduğunu görüp yalanını yakalar. Karga tekrar yalana başvurur, açlığını bastırmak için karnını akasya sakızıyla doldurduğunu söyler. Kama kuyruklu kartal kargaya inanmaz ve onu kusturana kadar kursağını gıdıklar. Karga elbette valabiyi kusar. Kama kuyruklu kartal kargayı ateşte çevirir, dolayısıyla karganın tüyleri kararır, gözleri kırmızılaşır ve "Gak! Gak! Gak!" diye ötmeye başlar. Böylece karga, bildiğimiz görüntüsüne kavuşur ve kama kuyruklu kartal, karga'nın bundan sonra avcı değil hırsız olacağını ilan eden yasayı açıklar.

Birinci bölümde bahsetmiş olduğumuz, Frazer (1910) ile Durkheim (1915 [1912]) arasındaki tartışmayı ve o simgelerin aslında mecaz olduğu fikrimi bir daha gözden geçirin. Frazer, toplumsal düzenin dinî bir temel, ismini koymak gerekirse totemcilik üzerine kurulduğunu ileri sürmüştü. Durkheim ise tersini iddia etmişti: Dinin, bilhassa da totemciliğin, toplumsal düzenin ideolojik bir dışavurumu olduğunu

söylemişti. Peki bu karışıma miti eklersek ne olur? Eğer mit, mecazı mümkün kılıyorsa, ona gereksinim de duyuyordur, üstelik totemcilik de öyle. Totem sayılan canlı türleri, toplumsal grupların mecazlarıdır. Lisanın tam teşekküllü oluştuğunu söyleyen arketipik Chomskyci düşünce gibi, burada yapısalcı bir düşüncenin şekillenmesi mümkün; bu düşünceye göre, dil, mecaz, mitoloji, simgecilik, totemcilik ve tam insan toplumsallığı (arkasından artık ne gelecekse) aşağı yukarı aynı anda ortaya çıkmıştır. Buna seçenek olarak bunların ardışık ortaya çıktığı, birbirlerini izledikleri düşüncesi mevcut.

Bunların hepsi on dokuzuncu yüzyıldan kalma fikirler gibi gelebilir kulağa, fakat iki elzem farklılık söz konusu. Bu iki farklılık, emrimize amade iki gereci yansıtıyor, oysa on dokuzuncu yüzyıl antropologları bunlardan mahrumdu. Birincisi, nüfus yapısı koşulları (nüfus darboğazları), konum (karşılaştırmalı genetik araştırmalar sayesinde), zaman sınırı (genetik bilimi, anatomi ve nöroloji araştırmaları ve arkeolojik tarihlendirme yöntemleri sayesinde) ve maddi koşullar (arkeolojik keşifler sayesinde) hakkında fikir ileri sürerken daha kesin bir temele dayanıyoruz, ayrıca simgesel düşünceye dair çok daha fazla maddi bulgu mevcut (mesela toprak boyası kullanımı). İkinci olarak, sade ve basit evrimcilik paradigması dışında kurcalayacağımız başka paradigmalar da var; kuramsal tercihlerimize göre birinden birini seçebiliriz. Son birkaç onyıldır sosyal antropolojinin rakip paradigmaları şöyle özetlenebilir: kültür ve toplum, "dil"dir. Bunların *nasıl* dil olduğu ya da dile benzediği, bizzat dilin nasıl anlaşıldığına göre değişir. "Doğru" benzetme, dilbilgisiyle mi (yapısalcılıktaki gibi) yoksa çeviriyle mi (yorumlayıcılıktaki gibi) kuruluyor? Esasen yapısalcılar, antropolojiyi, yabancı düşüncenin dilbilgisini irdelemek olarak görürken, yorumlayıcılara göre antropolojinin görevi, yabancı düşünceyi, okurun anlayabileceği anlamlara tercüme etmektir (Barnard 2000: 175-6). Dolayısıyla, hangi tarafa meylederse meyletsin bu meselede bir görüşü benimsemek sayesinde antropolog, "Tüm bu kuşlar niye?" sorusu hakkında, seçiminin neticesinde bile olsa bir görüş oluşturabilir.

Frazer'e dönüş ve Wikipedia'ya doğru

Frazer Avustralya totemciliğine kafa yorarken aynı zamanda Roma mitolojisine de gömülmüştü, özellikle ilkçağda Latium'daki akrabalığın mirasıyla ilintili göreneklere kafa patlatıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başı boyunca Frazer, bu konu

hakkında *Altın Dal* adlı bir dizi derledi; bu kitabın üçüncü edisyonu, 1906 ile 1915 arasında basılmış on iki ciltten meydana geliyor. Ben, daha sonraki kısaltılmış edisyonu (Frazer 1922) tercih ediyorum; bu edisyon, yeni bilgi eklemiyor ama asıl kitabı sadece 756 sayfaya sıkıştırıyor. Görünürde kitabın kapsamı basit: (Roma öncesi dönemde) rahip krallar, Roma yakınlarındaki kutsal Nemi korusunda dönemsel olarak ritüelle katledilirmiş. Kralı, ardılı öldürürmüş, kendi vakti dolunca o da aynı kaderi tadarmış. Rahip-kral (Diana tapınağının rahibi) bizzat kutsalmış ve Frazer'ın yorumuna göre Diana'yla [Artemis] evliymiş; Diana, hem ay hem de avcılık tanrıçasıdır, ormanlarla ve hayvanlarla bağlantılıdır. Kralın kurban edilmesi ve Diana'nın her sene hasat zamanı ölüp baharda tekrar dirilmesi, Frazer'e göre, genel olarak dinin kökünde yer alır. Frazer, Avrupa'nın çeşitli köşelerinde, yer yer Afrika'da, Hindistan'da, Doğu Hint Adalarında, Avustralya'da, Büyük Okyanus'ta, Kuzey ve Güney Amerika'da koşutluklar bulur.

Gerçi benim aklımdaki soru şu: Frazer'ın bulgularının hangi kısmı önem teşkil ediyor? Ay, hasat, hayvanlarla ilintili olmak, doğurganlık, kutsallık, kutsal mevki ve kutsal eylem, kurban ve diriliş: Hepsi mevcut ama bence hepsi eşit önem taşıyor olamaz. Ritüel, tabu ve ağaca tapma da *Altın Dal*'da belirgin şekilde öne çıkıyor ve küresel bağlantılar, Frazer'ın tezinin bir kısmını meydana getiriyor. Yaygınlıkla evrimci diye sınıflandırılan Frazer, yayılımcı gözle de okunabilir ve niyetinin kısmen bu olmadığı konusunda pek de emin değilim. *Altın Dal*'da tarihle ilgili bol bol fikir ileri sürülmüştür ve bunlar kesinlikle, ortak kökenle ilgili yayılımcı önermeyi yansıtırken, her yerde insanların birbirlerinden bağımsız olarak aynı fikirleri bulduğu varsayımı, insanoğlunun ruhsal birliğine duyulan evrimci inancı yansıtıyor. Başka bir deyişle, her yerde insanlar benzer düşünür.

Frazer'ın modern versiyonu belki de, yaklaşık doksan iki ay ilahı sıralayan Wikipedia'dır (Wikipedia yazarları 2011). Wikipedia, tam ya da kesin bir kaynak olmasa da, sunduğu bu liste, bütün dünyada ay ilahlarının öneminin göstergesidir. Bu ilahların çoğu dişidir ya da en azından kadın toplumsal cinsiyetine mensup ve ayın cinsiyeti ne olursa olsun, güneşinki genelde onun zıddıdır. Claude Lévi-Strauss (1978: 211-21) ve Chris Knight (1997) dahil pek çok isim de, kendi tarzlarıyla bu konuyu işlemiştir.

Freud, Knight'a karşı

Chris Knight, tartışmalı bir kişiliktir. Günümüzde muhtemelen, ant-

ropolojisi kadar siyaset yaklaşımı ve sokak tiyatrosuyla da tanınıyor ama burada sadece antropolojisine değineceğim. Sigmund Freud da tartışmalıydı. Psikanaliz yaklaşımının psikiyatride baş veren filizlerinden biri, tabuların (özellikle ensest tabusunun) kökenini ve erken bir din biçimi olarak totemciliğin kökenini açıklamak üzere tasarlanmış kuramdı. Her ne kadar aralarında neredeyse seksen yıl olsa da, farklı olaylarla ilgilenmiş gibi görünseler de, tarihöncesi devirde oldukça farklı hususları tasvir etmiş olsalar da, bu iki ismin kuramlarının birbirine muhafelet ettiğini düşünüyorum. Tıpkı Freud'un kuramı gibi Knight'ın kuramı da hem bildiğimiz haliyle toplumun kökenini hem de simgesel düşüncenin kökenini açıklamaya yönelik bir girişimdir. İkisi arasındaki fark şu: Freud'un kuramı erkeklerin eylemleriyle ilgilenirken, Knight'ın kuramı kadınların failliğine bel bağlar.

Freud'un kuramı, "Çocukta totemciliğin geri dönüşü" başlıklı bir denemede boy gösteriyor (1960 [1913]: 100-61). Freud'un kanaatine göre Avrupalı çocukların düşünceleri, Avustralya Yerlileri gibi "ilkel" çağdaşlarının ve genel olarak simgesel kültürün şafağındaki insanların düşüncelerine benzer. Dolayısıyla, der Freud, bu ikisini, özellikle de Avustralya Yerlilerini araştırmak bize, ilk insanların düşüncelerine ve müteakip eylemlerine dair içgörüler kazandırabilir. Freud, geçmişi ele alırken belli bir tarih belirtmez, hatta bunun ne ölçüde gerçek zaman olduğu hakkında bile kesin konuşmaz. Yazdığı metin bir mecaz olarak okunabilir, sanki simgesel düşüncenin doğuşuyla ilgli bir nevi "psikalanalitik Düş zamanı" anlayışı gibidir. Yine de inanıyorum ki Freud, yazdıklarının bire bir alınmasına niyet etmişti, en azından atıfta bulunduğu karşıt ve yandaş kuramcıların çalışmaları kadar, örneğin J. F. McLennan, Sir James Frazer ve Andrew Lang gibi.

Asıl konuya, denemenin sonuna doğru değinir (Freud 1960: 140-6); bu noktada Freud, dikkatini Darwin'in "asal sürü" hakkındaki fikirlerine verir ve bunu, William Robertson Smith'in *kurban etme* kuramıyla açıklamaya kalkışır. On dokuzuncu yüzyılın bu kavramlarının ayrıntıları bizim açımızdan, Freud'un bunları bir araya getiriş şeklinden ötürü önemli. Freud'un savı özünde şöyle: "Asal baba"dan (ileride alfa erkek denecekti), oğullarından ve kadınlardan meydana gelen bir sürü var. Kadınlarla sadece asal baba yatıyor ve onları, oğullarının (ve onların oğullarının) ilgisinden şiddetle koruyor. Freudçu düşüncede erkekler annelerini arzular ve çocukluk dönemine ait bu arzu yetişkinlikte bastırılıp bilinçaltına itilir. Asal sürüdeki eylemler bu arzunun, neticesiyle birlikte yürürlüğe koyulmasını temsil eder: cinayet (artık bu bastırılmıştır) ve suçluluk. Asal babanın oğulları

olan kardeşler takımı, anneleriyle yatabilmek için babayı katletmiştir. Ardından kendilerini suçlu hissedip babaya hürmet eden bir din yaratırlar, bu tarz cinsel ilişkiyi yasaklayan bir tabuyla birlikte bunu destekleyen simgeleri üretirler. Bunların dini, totem dinidir ve "ilkel" halklarda totemciliğin mevcudiyeti, Freud'a göre hipotezini teyit ediyor. Totemcilik, pek çok şeyin yanı sıra, boyu [klanı] temsil eden canlı türüne hürmet etmeyi içerir. Başka bir deyişle totem, asal babayı ve boyun kurucusunu temsil eder.

Knight (1991) ve takipçileri, simgesel kültürün (sanat ve din dahil), belki 130.000 yıl önce ya da ilk formülasyonuna göre (1991: 313) belki BÖ 60.000 ila 40.000'de Hobbesçu bir "toplum sözleşmesi" aracılığıyla icat edildiğine inanır. Günümüzde bu tarihi çoğunlukla bunların arasında bir yer olarak belirler. Fakat toplum sözleşmesi görüşünü benimsemiş Hobbes'un ya da kendi görüşüyle Freud'un aksine Knight ve takipçileri, bu sözleşmeyi kuranların erkekler değil kadınlar olduğuna inanıyordu. Ayrıntıya inmek gerekirse, Knight (1991: 281-326), kadınların cinsellik greviyle bir araya geldiğini, erkekleri cinsellikten mahrum bıraktığını, ardından da et karşılığında cinsellik sunduklarını ileri sürer. Knight, ilk "devrim"den sonra bu işin aylık yapıldığını söyler; yeni aydan iki hafta sonra iffet ve avcılık, dolunaydan iki hafta sonra cinsellik ve şenlik öne çıkarmış. Günümüzün avcı-toplayıcılarının simgeciliğinde pek çok öğenin (aya saygı, âdet kanamasıyla ilgili tabular, avlanma büyüsü, beden süslemede ve kaya sanatında toprak boyası kullanımı) buna işaret ettiğini belirtir. Avustralya Yerlilerinin akrabalık ilişkilerinin belli veçheleri ve kişinin kendi öldürdüğü eti yemesiyle ilgili tabular da aynı şeye işaret ediyor. Kanımca, kişinin öldürdüğü hayvanın etini yemektense başkasıyla değiştokuş etmesini gerektiren "öz av kuralı" (örneğin Knight 1991: 88-121) özellikle önemli. Çoğunlukla totemcilikle (kişinin kendi totem hayvanını yememesi) ve kurban etmeyle ilintilendirilir, ayrıca kayınlara saygı çerçevesinde yaklaşmayla ve doğru akrabalık tutumuyla ilgili mütekabiliyet görenekleriyle ve ilişkileriyle de ilintilendirilir. Bu kural, Avustralya'da ve Güney Amerika'da yaygındır, Afrika'da, Kuzey Amerika'da, Okyanusya'da vb. çeşitli biçimlerine rastlanır. Bu, büyük önem taşıyan karşılaştırmalı bir etnografik genellemedir: ensest tabusu, totemcilik ya da şamanizm uygulamaları gibi. Tıpkı dışevlilik gibi, gruplar arasında ilişkiler kurulmasını ve bu ilişkilerin bir düzene koyulmasını sağlamak için insanları bir araya getirir. Her tabu gibi, öz av kuralı, kültürel *ethos*'un ya da toplu bilincin güçlü bir şekilde dışavurumudur. Bununla birlikte, karşı-

laştırmalı etnografik araç olarak kullanımı Knight'ın kuramının geri kalanına hiç de bağlı değildir. En azından benim açımdan bunun açıklayıcı değeri daha fazla.

Knight'ın projesi başlangıcında harikaydı ve bize, üzerinde düşünecek çok konu sunmuştur. Fakat bunu, işlerin nasıl olup bittiğini gösteren bir model saymıyorum. Tek hadiseye gereğinden fazla vurgu yapıyor ve Knight'ın nazarında, onun içgörülerinden faydalanmak istiyorsak bunu gerçek kabul etmemiz şart. Tam teşekküllü vücut bulmuş tek özgün akrabalık sistemi olduğunu söyleyen Nicholas Allen'ın (2008) hipotezini niçin kabul etmiyorsam, Knight'ın modelini de benzer sebepler yüzünden reddediyorum. Fazlasıyla tertipli ve temiz. Yaratılış kitabı gibi bu modeller de sanki bize kaostan çıkma bir düzen takdim ediyor; fakat Iatmulların köken miti gibi, fiiliyatta kaostan çıkma düzen olan bir evrim kuramı sunuyorlar bize. Hem Allen'a hem Knight'a göre, bildiğimiz haliyle insan toplumu, henüz "başlangıçta" vücut buldu, fakat bu düzen kurulduktan itibaren, akrabalık yapıları ve simgesel kültür tedricen ortadan kayboldu. Neolitikte akrabalığın ve simgesel çağrışımların temel öğelerinin yavaş yavaş aşınıp yok olduğunu bir yere kadar kabul ederim, fakat bu farklı bir hikâye (bkz. Barnard 2008: 241-3 ve 2011: 193-41).

Allen'ın, Knight'ın ve Freud'un modellerini kafada canlandırmanın başka bir yolu da toplum sözleşmesi kuramının bağlamıdır. Tıpkı Hobbes (1991 [1651]), John Locke (1988 [1690]: 265-428) ve J. J. Rousseau (1997b [1762]: 39-152) gibi onlar da, tüm toplumların türediği "asıl" bir toplum olduğunu varsayar. Zamanın bir noktasında gerçekten yaşandığına belki inandıkları belki de inanmadıkları Batılı bir mitolojik hadise üzerinden kendi hayali asıl toplumlarını yaratırlar. Ancak aralarında bariz farklılıklar var. Örneğin Hobbes'a göre "Egemen" (ister kral ister parlemento olsun), düzeni sağlamak için olmazsa olmazdır; Freud ise bahsettiği asal babanın artık gerekli olmadığını düşünür. Freud'un, erkek kardeşler arasında kurulduğunu söylediği toplum sözleşmesi, bu otorite şahsiyetini ortadan kaldıran unsurdur. Freud ve Knight pek çok açıdan benzeşir, fakat Freud'un görüşü erkek merkezliyken Knight'ın görüşü kadın merkezlidir. Allen da Knight da asal yapıların ortaya çıkışıyla ilgilenir, ayrıca Lévi-Strauss da bu amacı taşır. Lévi-Strauss pek de toplum sözleşmesi kuramcısı sayılmıyorsa, bunun sebebi, yapıları yaratan faillerden ziyade daima bizzat yapılara ilgi göstermesidir.

Dinde kaya sanatı, kaya sanatında din

Kaya sanatı, günümüzde herhangi bir insanın rahatlıkla simgesel temsil ve sanat sayabileceği ilk simgesel temsil biçimidir. Kaya sanatıyla ilgili kuramlar pıtrak gibi bitiyor, ama bir tanesi dışında burada onlardan bahsedecek değilim: "Simgesel yaklaşım" olarak bilinen kuramı anlatacağım. Bu yaklaşım, ilginç bir şekilde ortaya çıktı, ismini koymak gerekirse, istatistiksel çözümlemeyle doğdu. Arkeolog Patricia Vinnicombe, Drakensberg dağlarının ve sayısız kaya sanatı mevkisinin yakınlarındaki bir çiftlikte büyümüş. Eland antilopu adlı türün, o bölgede göründüğünden çok daha fazla bu çizimlerde yer aldığını fark etmiş. Derken 1960'larda, bölgedeki kaya sanatı çizimlerinin toplamda yirmi özelliğini kaydetmeye başlamış: özne (insan ya da hayvan), tarz (tekrenkli, ikirenkli vs.), sahne (avlanma, dans vs.) falan filan. Hem "sanat için sanat" görüşünü "hem benzer nesneler üzerinden büyü yapma" görüşünü reddeden Vinnicombe (1972), kaya sanatında en önemli etkenin, dinî dışavurumlar olduğu sonucuna varmış. Bu hususta başka bir kilit oyuncu ve ilgi alanımız bakımından en önemlisi, Güney Afrikalı arkeolog David Lewis-Williams'tır. *Believing and Seeing* (1981) [Görmek ve İnanmak] adlı muhteşem kitabında ve genel okura hitap eden başka eserlerinde Lewis-Williams, en azından güney Afrika kaya sanatının kökünde simgesel eylem barındırdığı önermesi üzerine kurulu kavrayışlı açıklamalar ortaya koymak amacıyla kaya sanatı araştırmalarını Ju/'hoan etnografyasıyla ve /Xam (güney San) mitolojisiyle birlikte sunar.

Esasen Lewis-Williams'ın yaklaşımı, ister bizzat çizimlerde ve gravürlerde gözlemlenmiş olsun, ister sanatçıların zihninde var olmuş bağlamdan yola çıkılarak farz edilmiş olsun, sanatın tinsel ve törensel çağrışımlarını vurgular. Burada söz konusu olan din, şamanizmdir; bir kitabın sunuş kısmında (Stutley 2003:2), şamanizmin, üç şeyi içerdiği harika bir üslupla anlatılır: (1) çoğunlukla hayvan kisvesine giren ruhların varlığına inanmak; (2) büyücünün ya da şamanın kendinden geçme (esrime) gösterisi ve buna genelde, kendinden geçme halini tetikleyen müzik ve dans eşlik eder; (3) kendinden geçmiş haldeyken şamanın uyguladığı törensel şifa ritüelleri. Lewis-Williams'ın konuyla ilgili yazdığı onca kitap ve makale arasından üç tanesini burada yorum yapmak için seçiyorum. *Deciphering Ancient Minds* [Kadim Zihinlerin Şifresini Çözmek] adlı kitabında Lewis-Williams ve iş arkadaşı Sam Challis, Batılı akademisyen nesillerinin çalışmaları ve değişken kuramları sayesinde, ayrıca sanatı yorum-

lamalarına yardım etmiş yörenin inançlı kişileri sayesinde sanatta, etnografyada San inancının izini sürerler. Lewis-Williams ve Challis (2011: 153-77), San sanatı örneklerinin, kayaya bitmiş eser olarak işlenmediğini, çizimlerin bir anlatı gibi harmanlandığını belirtirler. Bunlar, San mitolojisiyle, ayrıca şaman inacıyla ve şaman uygulamalarıyla yakından ilişkilidir. Şamanlar (kimi San dillerinde onlara "şifacı" denir) sanatta tasvir edilir ve çoğunlukla teriantrop biçimini alırlar. Sanat hem "gerçekçi" hem de "esrime temelli" öğelerden ileri gelir. Gerçekçi öğeler arasında kendinden geçenlerin burunlarının kanamasına ilişkin imgeler, dans çıngırakları kullanıp bel kıvırma görüntüleri ve el çırpıp şarkı söyleyen kadınların çizimleri var. Esrime temelli öğeler arasında, nispeten daha gizemli şeyler bulunuyor: esrime halindeyken vücudu terkeden ruhun çizimleri (kafadan çıkan çizgiler olarak resmedilmiş), kaya yüzündeki delikler içinden ya da hayvana dönüştürülmüş olarak ruhlar âlemine giren icracının imgeleri ya da esrime halini belirten "ışık iplikleri" imgeleri. Hem on dokuzuncu yüzyılda kaya sanatının resmedildiği Güney Afrika'daki ve Lesotho'daki hem de günümüzde daha kuzeyde Botsvana'daki ve Namibya'daki San şamanları, esrime halindeyken bunları gördüklerini iddia eder. San dini özünde tektanrıcıdır, özellikleri arasında yetişkinliğe kabul törenleri ve yağmur duası, ayrıca esrime gösterisi bulunur. Her ne kadar mevcut ruhani varlık Yüce İyi mi yoksa başka bir ruh mu meselesinde Sanların açıklamaları farklılık sergilese de, ritüeller temelde bütün Güney Afrika'da aynı.

Konuyla ilgili öbür iki metin, *The Mind in The Cave* (Lewis-Williams 2002) [Mağaradaki Akıl] ve *Conceiving God* (2010) [Tanrıyı kavramak] adlı kitaplardır. İki kitap da kaya sanatının olağan sanatsal ve teknik yorumlarının ötesine adım atıp şaman inancını, insan bilincinde bir adım olarak açıklamaya girişir. İlk kitapta Lewis-Williams, hem Afrika'da hem Avrupa'da *Homo sapiens*'in daha yüksek bir bilinç seviyesi edindiğini, böylece atalarımızın, bu iki kıtada ve başka yerlerde sanat üretmeye yetkin hale geldiğini ileri sürer. Her ne kadar Neandertallerin, Cro-Magnon komşularından alet tekniklerini öğrenebilse de sanatlarını takdir etmeyi ya da yaratmayı öğrenemediklerini de söyler. İster Drakensberg'de ister Lascaux'da olsun, mağaradaki akıl, yaratıcı bir akıldı ve bizim (ve Neandertallerin) bildiğimiz haliyle doğanın ötesinde bir kozmos olduğuna inanıyordu. Aynı zamanda bu, insan toplumunun ötesinde konumlanmış bir kozmostu. *Conceiving God* kitabında Lewis-Williams, kendi savını bir iki adım ileri taşır. Dinî inancın nörolojik temeline değinir, beyinde

bilincin temelini, inanç ile bilincin mantıksal neticelerini irdeler. San ya da Buşman dininde ve sanatında bulunan özgül biçimlere can veren şeyler, sanat, dinî ritüel ve bilinç halleriydi.

Kaya sanatının pek çok biçimi mevcut: Gravür ve çizim, ve burası önemli, soyut (genelde gravürler) ya da temsilî (gravür ve çizim dahil) biçimler. Kaya sanatının evrimiyle ilgili birkaç olasılık bulunuyor. Ya bir biçimden öbürüne, örneğin soyut sanattan temsilli sanata (ya da tersi istikamette) doğru basit bir evrim söz konusu, ya çeşitli kültürel geleneklerin çeşitli sanatsal gelenekleri barındırdığı koşut bir evrim ya da birlikte-evrim gibi daha karmaşık bir evrim biçimi. Birlikte-evrimde, iki sanat biçimi yan yana evrimleşir, birbirlerini etkilerler ya da belki farklı roller üstlenirler, mesela biri kutsal sayılır, öbürü dünyevi.

Bununla ilintili bir mesele şudur: Hangisi önce ortaya çıktı, yansımalı anlamlar mı yoksa tamamen simgesel (keyfi) anlamlar mı? Bu hususta yanıt daha bariz görünüyor ve mantıken yansımanın önce geldiğini söyleyen Frederick Coolidge ile Thomas Wynn'in (2011: 38) bu varsayımına katılıyorum. Coolidge'e ve Wynn'e göre, bu görüş, Christopher Henshilwood ile Benoit Dubreuil'in (2011), Orta Taş Çağı maddi kültürünün birtakım bilişsel yetilerin varlığını ima ettiğini söyledikleri kurama yönelttikleri itirazın bir parçasıdır. Bu kuramın şu ya da bu şekilde makul oluşu burada beni ilgilendirmiyor. Müsaadenizle, Coolidge ile Wynn'in verdiği örneği belirteyim: Hıristiyan haçı, dirilişi keyfi bir şekilde temsil etmiyor, bilakis haç ile çarmıha germe arasındaki yansımalı ilişkiye dayanan simgesel anlamla gösteriyor dirilişi. Blombos boncukları (d'Errico ve diğ. 2005) ile anlamları arasındaki ilişki de böyleydi; artık bu anlamlar her neyse. Karmaşık dilden önce gelmiş ya da onunla birlikte evrimleşmiş olsun, insanda simgesel düşünce, hiç kuşkusuz varlıklar arasında ilişki kurar. Anlamlar hakikaten keyfi olmadan önce herkesçe paylaşılmalı ve toplu olarak anlaşılmalıdır.

Neandertallerde simgesel kültür var mıydı? Son araştırmalar, muhtemelen var olduğunu gösteriyor. Ayrıntıya girmek gerekirse, João Zilhão'nun (2007), bulguları ele aldığı kapsamlı incelemesi, güney Afrika'da BÖ 75.000'de kişisel süsler varken, Avrupa'da 45.000 yıldan az önce ortaya çıktıklarını (ya da sadece bu kadar eski kazı alanlarında bulunduklarını) belirtiyor. Ancak o sıralar Avrupa'da anotomik bakımdan modern insan yoktu! Aslında Avrupa'daki ilk örnekler Neandertal bağlamındadır. En erken resimli sanat 32.000 yıl öncesinden itibaren boy gösteriyor, yani Neandertaller ile modern

insanların bilinen ilk temasından birkaç bin yıl sonra. Zilhão'nun (2007: 35-41) vardığı hükme göre "davranışsal modernlik"i, toplumsal ve demografik olaylar tetikledi ve bu özellik, türe özgü değildi. Eğer bu doğruysa, bana göre bunun anlamı şudur: Neandertallerin "sanat" ve sanatla yapılan her şey için bilişsel yetisi vardı ve sanat ya çok erken ortaya çıktı (*Homo sapiens* ile *H. neanderthalensis*'in ortak atası tarafından icat edildi) ya da bir şekilde tür sınırını aştı. Türler arasına böyle sınırlar koymanın gerekliliğine her halükârda inanıyor değilim, fakat öbür seçenek (sürekli *H. sapiens sapiens*'e ve *H. sapiens neanderthalensis*'e atıfta bulunmak) daha zahmetli olduğu için bunu kerhen yapıyorum.

Neandertallerde sanat olsun ya da olmasın, kaya sanatına Antartika hariç her kıtada rastlanmıştır ve tarihlendirilmekle kalmayan, aynı zamanda incelikliliği açısından içeriğinin de tahlil edilebildiği en az bir biçim ya da çeşitli biçimler sunar. Her kıtada en eski kaya sanatlarının tarihleri şöyle: Güney Amerika, BÖ 10.000 yıl; Kuzey Amerika BÖ 11.500 yıl (gerçi bu tarih tartışmaya açıktır); Asya BÖ 14.000 yıl; Avustralya BÖ 28.000 yıl; Afrika BÖ 26.000 ya da 28.000 yıl ve Avrupa BÖ 32.000 yıl (Bednarik 2003). Afrika'daki örnek, Namibya'daki Apollo 11 mağarasında bulunmuş, taş levha üstüne hayvan çizimidir ve Avrupa örnekleri, BÖ 32.000 ile 10.500 arasına dayanır, İspanya'daki ve Fransa'daki mağaralarda bulunmuştur. Ayrıca elimizde heykeller de var, özellikle Rusya'da Tolbaga'da bulunmuş 35.000 yıllık hayvan kafası, Hindistan'ın çeşitli mevkilerinde bulunmuş 40.000 ila 25.000 yıllık devekuşu yumartasından yapılma boncuklar (2003:91) ve elbette Zambiya'da çok daha önce toprak boyası kullanıldığına dair Barham'ın ulaştığı bulgular söz konusu. Çok daha eski üzeri kazılı taşlar ve kadehçikler bulunduğuna dair şüpheli iddialar da var. Bence bu kuşkulu iddialar başka bir soru doğuruyor; bu soruyu, Blombos'ta rastlanan işlenmiş kırmızı toprak boyası da akla getirir: Bu sanat mı yoksa (sadece) simgesel düşünce mi? Kısacası, simgesel düşünce sanat olmak zorunda mı yoksa sanat kisvesine girmeksizin maddeten var olabilir mi?

Yapısalcılık mı yoksa yorumlayıcılık mı?

History and Theory in Anthropology (Barnard 2000: 122-3, 160-1) [Antropoloji Tarihi ve Kuramı] adlı kitabımda yapısalcılıkla yorumlayıcılığı karşı karşıya getirdim ve ikisinin de toplumu ya da kültürü dile benzettiğini, gerçi bu mecazı farklı gördüklerini söyledim.

Esasen yapısalcılık, toplumun ya da kültürün bir nevi "dilbigisi" barındırdığını savunur. Yapısalcı antropoloğun görevi, bu dilbilgisini çözmektir. Dolayısıyla yapısalcılara göre, kültürel bağlam dışında, yani fiiliyatta "lisan"ın, *anlamlar sisteminin* dışında bir şeyin "anlamının" hiç anlamı yoktur. Örneğin yeşil renk, trafik ışığında ("ilerle" anlamındadır), siyasetçinin rozetinde (Birleşik Krallık'ta Yeşiller Partisi'ni belirtir) ya da futbol formasında ve atkısında (İskoçya'da ya Celtic Futbol Kulübü'nü ya da Hibernian'ı temsil eder, ki iki kulübün de İrlanda'yla bağlantıları vardır) farklı anlam kazanır. Her örnekte, başka renklerle bir fark olduğu ima edilir, keza o renkler de bu tür kültürel (ya da ulusal) sistemler içinde anlam kazanır. Kültürel sistem, dile benzer ve bunun dilbilgisi bize, anlamı söyler.

Yorumlayıcılık, kültürün "çeviri"ye gereksinim duyduğunu varsayar. Yabancı bir kültürü anlamak için, kişi, kelimelerini kullanmayı öğrenmek misali simgelerini kullanmayı öğrenmelidir. Fakat ardından kişinin, bunları farklı bir kültüre "tercüme etmesi" gerekir; dinleyicilerin ya da okurların kültürüne. Antropolog bakımından kültürel tercüme sorunu, tercümanların dilsel çeviri sorunuyla aşağı yukarı aynıdır: Kelimesi kelimesine mi çevrilmeli yoksa anlam mı çevrilmeli? Gereğinden fazla kelimesi kelimesine çeviren tercüman, okurlarını kaybeder; "yerli" dışında ne dediğini anlayan çıkmaz. Gereğinden fazla anlamına göre çevirince de asıl ifadenin derin anlamını veremez. "Yerli"nin düşüncesi, tercümanın yabancı dinleyicilerinin düşüncesine dönüşür.

Gerçekte, yapısalcılık ile yorumlayıcılık arasındaki karşıtlık, bunların mantıksal aşırı uç olmasından ötürü iyice çetrefil hale gelir. Antropolojik çözümleme, hem bir anlamda çeviriden hem de dilsel ve kültürel yapılara dair bilgi aracılığıyla yapılan yorumdan faydalanır. Dolayısıyla katışıksız yorumlayıcılık ve katışıksız yapısalcılık, aynı derecede olası değildir, çünkü yorumlayıcı ve yapısal *kol kola ilerler*. Aralarındaki fark sadece vurgu meselesidir. Ayrım, ayrıntılarda saklıdır ve başka bir değişkene bağlı olabilir: Çözümlememizde konuşmacıya ya da oyuncuya nasıl muamele ettiğimize göre değişebilir. ABD'de yorumlayıcı antropologların başta geleni Clifford Geertz'in (1996), dini, "kültürel sistem", özellikle de insanların iletişim kurmasına olanak tanıyan bir simgeler sistemi olarak betimlemesi ünlüdür. "Kültürel sistem olarak din" başlıklı denemesi, açıkça yorumlayıcı antropolojiye (1973 ve 1983) ilerlediği yolda çalışmalarından sadece bir örnek olsa da, yapının ve çevirinin, yerel ve antropolojik bilgiden oluşan daha kapsamlı sisteminin birer parçası olduklarını göz önüne serer. Geertz'e göre, tek tek aktörlerin,

bir kültürel sistem bünyesinde simgelerden faydalanışı, antropolojik çözümleme açısından önemlidir, fakat yapının ve çevirinin karşılıklı bağımlılığını anlamak, aktörlere daha az bel bağlayan yaklaşımlarda da gayet işe yarar, örneğin yapısalcı olduğunu itiraf eden Claude Lévi-Strauss'un ya da yorumlayıcı (onu öyle sınıflandırıyorum) Sir Edward Evans-Pritchard'ın sistemleri gibi.

Lévi-Strauss'un en açıklayıcı metinleri belki de *Yaban Düşünce* (1966 [1962]) ve *The Raw and The Cooked* (1969a [1964]) [Çiğ ve Pişmiş] kitabıyla başlayan dört ciltlik "Mythologiques" adlı eseridir. *Yaban Düşünce*, aslında *kolajcı* şahsiyeti aracılığıyla bir aktör içerir; *kolaj* zanaatı ustası bu hünerli işçi, türlü türlü parçayı bir araya getirir, "dolambaçlı vasıtalar" aracılığıyla bir şeyler yaratır. Lévi-Strauss, mite mecazen uygulandığında bunun sonucunun, mit düşüncesini tanımlayan fikrî *kolaj* olduğunu açıklar (1969a: 16-17). Ancak Lévi-Strauss, *kolajcıyı* değil, ortaya çıkan ve özünde gelişigüzellik yerine yapı barındıran *kolajı* vurgular. Mit epey yapılandırılmıştır, tıpkı Blombos'ta toprak boyası üzerindeki işaretler gibi: Bir nizam içinde ve geometrik desenler halinde boy gösterirler. Elbette müzik ve dil de öyle. Güney Amerika mitolojisi hakkında bir kitap olan *The Raw and the Cooked*'un, neredeyse bütünüyle müzik mecazı üzerine kurulu olması boş yere değil. Bir "uvertür"le başlar, temalar ve varyasyonlar, solo, şarkı ve final, kanon, tokkata ve füg, kromatik parça, rondo, kantata, senfoniler ve bir kuş korosu içerir. Bu kitapta yazar, aslında mitlerde ve mitleri yaratanların ve anlatanların bilinçaltı düşüncelerinde mevcut olan şablonları tekrar ortaya koyar. Yine, faillik, toplu akıldan çok daha az önemlidir, fakat toplu akıl hiçbir surette yaratıcılıktan yoksun değildir.

Evans-Pritchard, belki bu hususta o kadar göz önüne çıkmıyor, ancak çeviri aracılığıyla bilindik deyimlerle anlamlı kıldığı yabancı kavramların dinî anlamıyla boğuşma girişimleri, hem Nuer (Naath) düşüncelerini hem de bizzat Evans-Pritchard'ın düşüncelerini göz önüne serer. İkisi de simgelerle oynar, ayrıca tartışmaya açık olarak, konuyla en alakalı çalışması *Nuer Religion* (1956) [Nuer Dini], Evans-Pritchard'ın kurban, ruh ve hayalet kavramları ile Güney Sudanlı deneklerinin kavramları arasındaki eşitlikler ve farklılıklar kadar *kwoth* (Tanrı, ruh, nefes vb.) gibi kavramları da ele alır. Bana kalırsa bu, tüm "kültürlerin" eşit olduğunu söyleyen ve bilhassa ilkel olduğunu varsaymak yerîne simgesel düşüncede saklı olan inceliklileşmeyi aramanın, bunun kökenine dair daha fazla içgörü kazandıracağını belirten göreci görüşü destekliyor.

5 DİLİN ÇİÇEKLENMESİ

Dil anahtardır. Beyinde daha büyük bilişsel yetileri mümkün kılmakla ilgili değişiklikler gerçekleşmiştir, ayrıca bunlar güncel tartışmalarla ve yeni keşiflerle de ilgili; en meşhuru, hem konuşmanın hem dilin kimi veçhelerine hükmeden FOXP2 (forhead box P2) geninde bir mutasyonun bulunmuş olmasıdır (Enard ve diğ. 2002). Dolayısıyla (tam teşekküllü) dil, insansı evriminde nispeten yeniymiş, ayrıca biyolojik temeli de varmış gibi görünüyor. *Homo sapiens*'ler (ya da *Homo sapiens sapiens*) gibi Neandertallerin de tam teşekküllü dilinin gelişimi için gerekli mutasyona uğradığı söyleniyor (örneğin Krause ve diğ. 2007). FOXP2'deki bu genetik bulgular aynı zamanda İsrail'de Kebra mağarasında bulunmuş arkeolojik bulgularla desteklenmiştir; bu mağarada bulunmuş 60.000 yıllık Neandertal iskeletinin, modern insanlarınkine benzer bir dil kemiği olduğu görüldü, bu da akıllara, Neandertallerde "karmaşık konuşma yetisinin var olabileceğini" getirdi (Wells 2011: 100).

Bu tarz buluntular muazzam sorular doğuruyor, özellikle de eğer John Shea, yeni FOXP2 sonuçlarına getirdiği yorumda haklıysa. Neandertal iskeletinden elde ettiğimiz DNA'nın, Neandertallerin dil için doğru genetik yapıya sahip olduğunu gösterdiğine işaret eder. "Konuşma dili için güçlü seçilim baskısının", dolayısıyla "öncesinde simgesel iletişim için seçilim baskısının var olduğunu" belirten Shea, *Homo sapiens*'in muhtemelen, simge kullanan tek tür olmadığını ileri sürer (Shea 2011: 25). Bunun yerine *H. sapiens* sadece, simge kullananlar içinde hâlâ hayatta olan tek türdür.

Çoğunluğa göre simgesel düşüncenin daha eski bir tarihte doğduğunu kabul ediyorum, fakat bildiğimiz haliyle dilin zenginliğinin yine de açıklanması gerekir. Bu bölüm, sözdiziminin evrimi ile mitolojide, ritüelde, şiirde, sanatta ve toplumda simgesel düşüncenin temsil edilmesi arasındaki ilişkiyi ele alıyor. Dilin evrimiyle ilgili birbirini tamamlayan iki kuram geliştirdim (Barnard 2009 ve 2010a). Pek çok antropoloğun, arkeoloğun, dilbilimcinin ve sinirbilimcinin de kuramları bulunur, örneğin simgeciliğin, sanatın ve müziğin kökenleriyle ilgili kuramlar; bu bölümde, bunlardan bazılarına değineceğiz.

Meraklı mirket, yinelemeyi icat ediyor

Yineleme, bir dil ifadesinin, aynı türde başka bir ifade içine yerleştirilmesidir, örneğin bir edat öbeğinin içine başka bir edat öbeği yerleştirmek gibi. Genelde bu terim, cümle içine cümle yerleştirmeye gönderme yapar: Fareyi yakalamış kediyi kovalamış olan köpek, kendi kulübesine girdi". "Tam teşekküllü dil" yinelemeye ve (en azından çoğu dilde) incelikli bir biçimbilime bel bağlar: önek, sonek, vesaire kullanımıyla kelimelerin biçimlerindeki değişiklikler yani. Bunların, sıradan iletişim için şart olmadığını ama anlatıda, özellikle de mitte gerekli olduğunu ileri sürmüştüm (örneğin Barnard 2010a ve 2011:93). Dolayısıyla, belli bir düzeyde "dil", iletişimle ilgili değildir. İnançla ilintili düşünce süreçleriyle ilgilidir. Başka bir deyişle, Noam Chomsky'nin d-dil (dilin dışsal veçheleri) değil i-dil (dilin içsel veçheleri) kavramına işaret eder (bkz. Chomsky 1986: 19-50; Isac ve Reiss 2008). Kabaca söylemek gerekirse, i-dil, bilişsel bilim kisvesinde bir dil olarak tanımlanabilir ve e-dil ise iletişim dili sayılabilir (güncel örneklerden gelen veri kümeleriyle birlikte). Kuramda üçüncü bir olasılık da var, yani p-dil ("p", Platoncu yerine geçiyor): herhangi bir halktan bağımsız var olan dil (Isac ve Reiss 2008: 71-2). Elbette bu hususta "İngilizce"yi neyin meydana getirdiği ancak felsefi bir sorundur: Chaucer ve Shakespeare aynı p-dile mi mensup? Ayrıca yineleme sonsuz olabilir ama *sadece* p-dilde.

İ-dilin bir parçası ve inanç olarak dile dair eski savımda (Barnard 2010a), örnek olarak bir /Xam mitini vermiştim. Bilhassa epey incelikli tek cümleden faydalanmıştı; aslında bu, bir cümlede birleşmiş beş cümleden oluşur, alıntı içinde alıntı vardır, eşsiz bir anlatı biçimli yüklemi bulunur, insan olmasa da insan gibi davranan, yani aldatan, özgün ahlaki ve toplumsal özellikler sergileyen mitolojik karakterler barındırır ve (bütün olarak öykü) bir mecaz üzerine kuruludur. Burada /Xam dilindeki cümleyi es geçeceğim: Sadece İngilizce çevirisini, daha doğrusu Lucy Lloyd'un (Bleek ve Lloyd 1911: 33) tercümesini kendi kelimelerimle sunuyorum: "O zaman /Kuamman-a dedi ki: 'Dedene, neden farklı olan insanların yanına gitmeyi sürdürdüğünü sormanı istiyorum.'" Tanımlanmayan karakter /Kuamman-a muhtemelen bir mirkettir ve dile getirdiği bu cümle, öykünün gerektirdiği dilbilgisi karmaşıklığını yaratıyor. Beş ila altı cümle ya da ima edilen cümleler, tek cümlede bir araya geliyor.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Wilhelm Bleek ile Lucy Lloyd'un kaydettikleri metinler içinde bu tarz cümlerden çok sayıda

mevcut ve bunlar farklı deneklerden elde edilmiş. Yukarıda alıntıladığımız cümle /Han≠kass'o adlı kişiden. Dia!kwain adlı başka bir deneğin verdiği örnek ise şöyle: "Büyükbabamız konuşurken şunu söyledi: 'Gelip burada dikilmelisin, devekuşu akciğerlerinden parça kesecek olursam, sana veririm, sen de mideye indirirsin'" (Bleek ve Lloyd 1911: 133-5). Bleek ve Lloyd'un //Kabbo adıyla bilinen asıl deneğinden duydukları biraz daha uzun; anlatı şöyle:

> Biliyorsun ki oturmuş ayın bana geri dönmesini bekliyorum ki evime dönebileyim. İnsanlara ziyarete gittiğimde hikâyelerini dinleyebileyim; anlattıkları hikâyeleri dinleyebileyim; yerin öte tarafından Düzlük Buşmanlarının öykülerini dinlerler. Dolayısıyla anlattıkları onlardır, onları dinlerler: Öteki *!xoe-ssho-!kui* (güneş) biraz ısınınca, güneş altında otururum; oturunca, uzaktan gelen hikâyeleri dinlerim. Sonra onlardan hikâye anlatmalarını isterim, çünkü (hikâyeler) uzaktan geliyor; güneş biraz daha ısınınca; ziyaretlerine gitmem gerektiğini hissederim; onlarla, memleketlilerimle konuşmak isterim. (Bleek ve Lloyd 1911: 299-301.)

Böyle bir söylem yaratma becerisi, lisanın bünyesinde mevcut ve elbette sırf mitolojiye ya da başka bir anlatı türüne mahsus değil. //Kabbo'nun cümleleri, anlatı kapsamında kalıyor, gerçi oldukça farklı bir mit türüdür: Kurmaca, halk hikâyesi ya da mitolojik hikâye değil, bu öykülerin geldiği yerle ilişkisini anlatıyor. Değinmek istediğim nokta, anlatının bu gibi cümlelere ihtiyaç duyması, oysa olağan söylemin genelde buna ihtiyaç duymamasıdır. Dilin kökeni hakkında kalem oynatan en önemli yazarların pek çoğu (örneğin Tomasello 2008; Corballis 2011), şempanze iletişiminden tam teşekküllü dile fazlasıyla kolay atlıyor ve böylesi bir sıçramanın kuramsal çıkarımlarını açıklayan bir "köprü kuram" sunmuyor (bkz. Botha 2009: 107-11). Bu muazzam uçuruma köprü kuran kendi kuramım, dilin, iletişim olmadığını söylüyor. Mit içinde kurulmuştur dil. Noam Chomsky, keza halka açık bildirilerinde pek çok kez dilin bir iletişim *olmadığını* söylemiştir; gerçi dilin özünü, içsel veçhelerine dayandırır, yani iletişimin aksine *düşüncede* olduğunu söyler. Frederick Newmeyer bir keresinde şunu söylemişti: "Dil, düşünce için, sorun çözmek için kullanılır... muhtemelen simgesel davranışta bulunmak gibi içgüdüsel bir ihtiyacı gidermek için de". Dilin, iletişim amacıyla vücut bulduğunu gösteren hiçbir bulgu olmadığını da ekler. Burada önemli olan nokta, iki *ihtiyacın* da hiç sahneye çıkmaması ya da dilin giderdiği ihtiyacın, iletişim ihtiyacı olmamasıdır. Bu, başka bir ihtiyaçtır.

Birkaç paragraf önce kendi açılış cümlem ("inanç olarak dile dair eski savım..."), yineleme biçimine dair farklı bir örnektir, fakat bir anlamda "bilimsel" bir yinelemedir bu (dil bilimi). Bilim ise mitin bir uzantısıdır. Aynı zamanda anlam düzeyinde de bir yineleme örneğidir: Başka bir cümle hakkında bizzat kurulmuş bir cümle söz konusu. Avcılık ve toplayıcıktan, alet yapmaktan, barınak inşa etmekten, ebeveynlikten ve çocuk bakımından, vb. konuşmak bu tarz bir sözdizim karmaşıklığı gerektirmez. Mit ve bilim ise gerektirir. Bu sebeple, Chomsky'nin belirlediği ayrımı ciddiye alıp, lisanın ne olduğu hakkında kafa yorarken d-dilden ziyade i-dile öncelik vermek en hayırlısı. Elbette, simgecilik de malumat aktarır ama bilinçli ve kültürel olarak düzenlenmiş simge kümeleri aracılığıyla "içeriden" malumat aktarır. Simgeciliğin kendisi dil değildir, fakat yapabildiği iş ve bir ölçüye kadar yapma tarzı bakımından dile benzer. Fakat yineleme özelliği barındırmaz.

Doğal addedilen şeyler: dilin içerimleri

Ritüel ve mit

Lévi-Strauss, "simgecilik olmadan toplum var olamaz", demiştir (1945: 518). Bu beyanın hemen ardından ifade ettiği, simgesel düşüncenin doğuşunu "sorgusuz sualsiz kabul etme" zorunluluğu düşüncesi, dilin doğuşuyla ilgili soruları uzun süre reddetmiş olan Noam Chomsky'de yankı bulmuştur. Bununla birlikte, Chomsky'nin eski görüşü yıkıldı, en azından son çalışmalarında atıfta bulunduğu kaynaklara bakarsak (örneğin Chosmky 2006: 175-6) ve Marc Hauser ve Tecumseh Fitch'le birlikte kaleme aldıkları ünlü makalede (Hauser ve diğ. 2002). Lévi-Strauss (örneğin 1963: 31-54), kültür ile dil, antropoloji ile dilbilim arasındaki ilişkilere işaret etmekten hoşlanırdı. İşin doğrusu dil ve kültür, bu iki disiplin gibi pek çok bakımdan benzeşir, fakat aslında toplum ikisine de bel bağlamış değil. Toplum, kültürden önce doğmuştur ve gerçekçi biçimde dil sayılabilecek herhangi bir şeyden çok eskidir. Yukarıda belirttiğim üzere, dil, iletişimden ibaret değil, oldukça farklı bir şey. *Homo sapiens sapiens* türünde rastlanıldığı haliyle toplum ya da toplumsallık, özünde simgecilikle ilgilidir. Eski insansı türlerinde ya da şempanzelerde rastlanan kültürün aksine bu türde rastlanan dil ve kültür, kaçınılmaz olarak simgesel düşünceyi ifade eder. Tam da bu sebepten ötürü sosyal antropoloji, simgesel düşüncenin doğuşunu tazelenmiş bir coşkuyla aramalıdır.

Simgesel düşünce, dilbilimden ziyade bu disiplinin alanıdır.

Bu tez, mitolojinin, hakiki dil ya da en azından karmaşık dilbilgisi bakımından veya simgesel düşünce bakımından merkezî önem taşıdığı savımla hiç de uyumsuz değil. Hem mit hem de simgesel düşüncenin başka dışavurumları, ismini koymak gerekirse ritüel, simgesel olanı benzer usullerle ifade eder. Hem ritüel hem mit, toplumdaki çelişkileri göz önüne sermek amacıyla simgeciliği devreye sokar ya da yeni düzen haline geçişi vurgulamak amacıyla toplumsal normların düzensizliğini ya da altüst oluşlarını kullanır. Ünlü örnekler arasında, Gregory Bateson'un etnografyasında (1936) işlenen, Iatmulların *naven* ritüeli ve Victor Turner'ın etnografyasında (1967) bahsedilen, Zambiya'nın Nedembu halkının çeşitli ritüellerini sayabiliriz; örneğin sünnet ve avlanma ritüelleri. *Naven* ritüeli, cinsel eylemlerin resmî taklidi ve toplumsal cinsiyet rollerinin tersine çevrilmesi aracılığıyla Iatmullarda yetişkinliğe geçişi imler: Erkekler kadın gibi giyinip davranır, kadınlar da erkek gibi. Ndembu ritüelleri, eşikte olma haline vurgu yapması açısından buna benzer: İnsan eyleminin pek de normal olmayıp iki şeyin arasında yer aldığı haldir bu (örneğin, gençlik ve yetişkinlik arasında olmak gibi). Mitoloji de buna benzer, ancak çelişkileri, rolleri tersine çevirerek değil, anlatı biçiminde karmaşık dilsel dışavurumla ifade eder.

Her mit olmasa da, neredeyse dünyada her mitoloji sistemi, çelişki fikrini kurcalar. Tıpkı ritüel gibi, mit de çelişkileri yürürlüğe sokar, özellikle tabuları. Ritüel ve mit, farklı kültürel geleneklerde hangi tabular var olursa olsun, bunları ihlal etmenin doğasını ve neticelerini ifşa etme süreci aracılığıyla kural koyucu davranışı hayata geçirir. Örneğin Oidipus miti bir dolu çelişki içerir, en barizi de Oidipus'un, ensest ilişkiye girdiğini farketmesiyle düştüğü açmazdır, çünkü İokaste hem karısı hem annesidir. Başka tabular arasında yakın akrabaların defnedilmesi, ayrıca akraba katli ve kardeş katli de var (örneğin bkz. Lévi-Strauss 1963 [1955]: 213-18). Hint araştırmaları akademisyeni Wendy Doniger, Lévi-Strauss tarzı mit çözümlemeleri kaleme alırken, bunu dile getirip mitin, çözülemez kimi paradoksları *çözmek* üzere var olduğunu söyler. Burada önemli olan husus, mitin, paradoksu *çözememesidir.* Bunun yerine, paradoksu, çelişkileri ifade eden bir anlatıya dönüştürür: "aynı anda doğru ve birbirine karşıt iki insan hakikati" (Doniger 2009: 206). Doniger, mitleri hikâye olarak, gerilim ve belirsizlik gibi edebi değerlerle birlikte ele alır. Antropolojide bizler, mitlerde saklı daha ağır, daha felsefi sorunlara ve bunların bünyesinde yer alan kültürel anlamlara göz atma eğilimi taşırız. Fakat bu iki

yaklaşım uyumlu değildir ve burada aynı neticeye ulaşıyorlar.

Basitçe söylemek gerekirse, mit, epey incelikli bir dil gerektirirken, ritüel bir anlamda bunun tersidir. Ritüel, konuşmaya gereksinim duymaz, dile ise hiç ihtiyaç duymaz. Paradoksu sırf eylemle ifade edebilir, gerçi bu eylem bizzat çelişki içerir ve bunu sadece aynı hususa değinmek amacıyla kullanır. Mitin ve ritüelin ilintili olma ihtimali de vardır. On dokuzuncu yüzyılda William Robertson Smith (2002 [1894: 17-20]), mitin işlevinin, özgün anlamları yiritilmiş merasimleri açıklamak olduğunu ileri sürmüştü. Ona göre mit, dinî düşüncede erken bir aşamada yer alır ve daha sonraki din sistemlerinde mitin yerini dogma almıştır. Tam olarak bu görüşü savunmasam da, bizzat mitolojinin toplumsal ve dilsel kökenlerine kafa yormaya değer. En azından, ritüel ile mit arasındaki mütekabiliyetle ilgili vakalara, özgül vakalarda hangisinin önce doğduğunu tanımlayan bir görüşle birlikte kafa yormaya değer.

Neden iletişim değil?

Evrim psikoloğu Robin Dunbar (örneğin 1996), "arkaik" *Homo sapiens* topluluklarının olası boyutu düşünüldüğünde, dilin gerekli olduğunu ileri sürer. Yaklaşık 150 kişilik azami boyutuyla bu gruplar –ki bu genelde, Neandertaller için geçerli (eğer Dunbar'ın, beyin boyutu ile grup boyutu arasındaki bağıntıya dair kuramı doğruysa)– aileler arasında ve aynı grup içindeki topluluklar arasında uzun mesafeli iletişim, dil gerektirmiştir. Buna ilaveten, insansı evriminin daha erken aşamalarında tımarın giderdiği, bir nevi "dil" gereksinimi vardı. Dunbar'a göre (2003: 173-5), tımar yapmak, kişinin uyanık geçirdiği vaktin yüzde otuzuna ulaştığında dil şart olur, çünkü bu kadar tımar, yaklaşık 110 kişilik grup demek ve *H. erectus* aşamasına denk gelindiğini farz ediyor. *H. sapiens* aşamasında grup boyutu 150 kişiyken, dil yoksa tımar, bireyin zamanının yüzde 43'ünü alır. Etolog I. Eibl-Eibesfeldt (1979: 122-87), daha da ileri gidip hem daha büyük gruplar kurma hem de gruplar arası saldırganlık için doğal bir meyil olduğunu ileri sürer. Onun hipotezi öncelikle avcı-toplayıcı etnografyası üzerine kurulu ve temelinde, insanların kendi bölgelerini koruduğu düşüncesi var. Eibl-Eibesfeldt'e göre, gruplar arası saldırganlık, seyrek nüfuslu bölgelerde küçük gruplar bile söz konusu olsa, bölge rekabetinin zorunlu bir neticesidir.

Gerçi, hem Dunbar'ın yazdıklarında hem Eibel-Eibesfeldt'in yazdıklarında rastladığımız bu mantıkta sorun var. Dilin bir yandan

iletişimle ilgili olduğu söyleniyor; öte yandan dil, tımarın yerini aldı ve dilin olmaması durumunda tımar çok vakit alırdı o yüzden ortaya çıktı deniyor. Grupların büyüme eğilimli olduğu ve belki de dilin, grup ne kadar büyürse o kadar işe yaradığı ima ediliyor. Bu farklı ama ilintili senaryolar kulağa doğru gelebilir. Fakat aslında, dilin farklı veçhelerini açıklıyor olabilirler. Bununla birlikte, neden dilin, *olduğu haliyle* var olduğunu hiç de açıklamıyorlar. Başka bir deyişle, dilin karmaşıklığını ne Dunbar'ın senaryosu ne de Eibl-Eibesfeldt'inki açıklıyor. Bence dil ya da daha doğrusu karmaşık dil, bir iletişim biçiminin çok daha ötesidir. Yani, yine kendi marifetiyle açıklanılması gerekiyor. Dil karmaşıktır, çünkü anlam için karmaşıklık gerekli, örneğin anlatıda. Geçmiş hakkındaki öyküler, bilhassa mitolojidekiler, bu karmaşıklığa ihtiyaç duyuyor. Kimi dilbilimciler benzer alanlarda çalışır, özellikle dilbilgisinin gelişimi gibi, ve ileride dilbilimciler ile bu alandaki antropologların yapacağı işbirliği meyve verebilir.

Dilin kökenine dair açıklamalar çeşit çeşittir, fakat bu kadarla kalmıyor, zira aslında nispeten farklı şeylerin "açıklamalarını" temsil ediyorlar: dilbilgisinin gelişimi, bilişsel yetilerde biyolojik gelişmeler ve öz-farkındalık bakımından psikolojik içerimleri, iletişimin işleyişinde değişiklikler, toplumsal yapıların artan karmaşıklığı vb. Martin Edwardes (2010), dilbilgisinin kökeniyle ilgili "antropolojik bakış açısı"nda, bu tarz kimi görüngüleri bir arada ele alır. Dilbilgisi evriminin toplumsal veçhelerini vurgular, özellikle de dil üzerinden, "benliğin" "ötekiyle" münasebetinin modelini kurar. Bu, ya bilişsel (i-dil) bir mesele ya da iletişimsel (d-dil) bir mesele olarak görülebilir. Dilin toplumsal kullanımının dört tipini (Edwardes 2010: 12-13) ya da başka bir şekilde ifade edersek, dilsel toplumsallığın evriminde dört düzey ya da aşama belirlemesi faydalı bir yaklaşımdır. İlki münasebet aşamasıdır: insanlar ya da hayvanlarla ilişkileri teyit için el kol işaretlerinin veya seslerin kullanımı. İkincisi gütme aşamasıdır ve emir kiplerinin kullanımını içerir, örneğin insanlara ya da hayvanlara iş yaptırtmak için. Üçüncüsü daha incelikli: uzlaşma. Bu aşama, biraz daha zengin bir dil kullanımı ister: isimlerin ve yüklemlerin kullanımı, ayrıca zaman kipi olmasa da düzanlam (yüklemle ya da başka türlü bir şeylere, işaret etmek). Son tip ya da aşama, bilgi paylaşımıdır. Edwardes'e göre bu aşama, dilde zaman kiplerini gerektirir ya da onun deyişiyle, üçüncü taraflar dahil şeyler ile bireyler arasındaki zaman ilişkilerini.

Dilbilgisi evrimini modellemeye yönelik daha eski bir girişimde Mary LeCron Foster (1999:771-2), yedi aşamalı kurmaca bir şema

üzerinden, karşılaştırmalı dilbilim bulgularını özetler. İlkin, taklit aracılığıyla Australopitecus iletişimi vardı. Ardından, görsel-sessel işaretler marifetiyle erken *Homo* iletişimi geldi; bir yanda içe dönük, kapsayan, dişi vs. (ve muhtemelen yuva, annelik, beslenmek, kabul etmek vb.), öte yandan dışa dönük, zorlayan, erkek vs. (ve mesafe, erkek sertleşmesi, kasaplık, getirmek vb.) gibi anlam bağıntılarıyla birlikte. Foster, birincisinin *M "femem"i ikincisinin *T "femem"i olduğunu farz eder. Bunun ardından gelen toplumsal değişiklikler, uzun mesafeler üzerinden iletişim kurmayı ve bunun sonucunda *p (gitmek, öldürmek vb.), *t (kasaplık, alet yapımı vs.), *m (ağız, vajina, beslenmek, vs.), *n (gebelik, kan, yuva vs.) "femem"lerini gerektirmişti. Aletlere sap takılmasıyla birlikte, ünlü ve ünsüz harf dizileri doğdu. Beşinci ve son avcı-toplayıcı evresinde, sesbirim envanteri genişlemiş olabilir. Foster (1999: 722), son olarak iki evre önerir: 10.000 ila 5.000 yıl önce, Neolitik içinde "dilbilgisinin doğduğu" evre ve 5.000 yıl öncesinden itibaren Bronz Çağında, "bildiğimiz haliyle lisanın" doğduğu evre. Fakat bence, son iki evrenin tarihleri, korkarım ki, hakiki lisanın avcı-toplayıcıların ertesine uzandığını söylediği için saçma. Muhtemelen bu tarihler pek olası değil, fakat avcı-toplayıcıların, "bildiğimiz haliyle lisanı", Bronz Çağının tarımcılarından aldığını ima etmek hiç işe yaramaz. Güney Afrika'da Bronz Çağı asla yaşanmamıştır. Ekin yetiştirmek, megalit dikmek, bakırı kalayla karıştırmak için dilbilgisine ihtiyaç yoktu ama sağlam bir mit anlatmak için dilbilgisi gerekliydi. Foster'ın, mecazda inceliklileşme, mitolojik açıklamalarda ilerlemeler ve toplumsal sınıfların mecazı olarak tanrıların icat edilmesi arasında ilişki olduğunu varsayması aynı şekilde sorunludur. Mecaz olarak tanrıların icadı belki Bronz Çağıyla ilişkili olabilir, fakat özellikle mitolojide başka şeyler için mecaz kullanmak, avcı-toplayıcılar arasında da belirgin. İlk *Homo*'lardan itibaren, Foster'ın şemasının, dilin kökeninde bir nevi mecaz olduğunu farz etmesi üzerine kafa yormaya değer.

Neolitik ve Bronz Çağı meseleleri bir yana, hâlâ neden diye soruyorum? Neden bilgi paylaşımı, dilin sunduklarını gerektirsin? Özne yüklem uyumu, isim sınıfları, bağlantı, üzerinde oynayabileceğimiz fevkalade kelime dağarları ve yine kurcalamaya açık şık dilbilgisi yapıları gibi gereksiz şeylere sahibiz. /Xam dilinde bunların tümü mevcut; bir ismi çoğul yapmanın en az on dört farklı yolu bulunuyor. Kendi tespitimle, yaklaşık otuz yüklem parçacığı var, bunlar yüklemin önüne konduğunda kipi ve zaman kipini gösterir; ayrıca az sayıda ek de var, bunlar da yüklemin sonuna yerleştirildiğinde, eyle-

min süresini, eylemin tamamlanışını, eylemin tekrarını, emir kipini ve elinize geçeni gösterir (bkz. Bleek 1928/9 ve 1929/30).

Üstelik mitin ötesinde şiir var, mecaz, teşbih yaratma yetisi var. "Nasıl"ın cevabını biliyoruz, peki Darvinci "neden" sorusunun cevabı nedir? Basite indirgersek, elimizdeki biçimiyle dilin, iletişimden öte bir amaçla var olması gerekiyor ve bizzat iletişim, bunun ötesine geçme potansiyelimiz sayesinde gelişmiştir.

Dil, simgecilik ve sanat

Teşbih ve mecaz: kızıl, kıpkızıl bir gül

Ah, benim aşkım kızıl, kıpkızıl bir gül
Taptaze açmış haziranda
Ah, benim aşkım bir şarkı
Ahenkli sâzendelerin çalgılarında* (Robert Burns)

Batıda şiirin ritmi vardır, bol bol tekrara başvurur, sıklıkla uyaklıdır, teşbih ya da mecaz kullanır, biraz sıradışı bir sözdizimi bulunur ve ara sıra, dinleyicinin de hatta söyleyenin de yabancı olduğu arkaik biçimlerde ya da lehçelerde boy gösterir. Bunu Burns'ün şiiri ya da güftesi "kızıl, kıpkızıl gül"de görüyoruz; geleneksel bir kaynaktan alınarak 1794'te yazılmıştır. Her ne kadar ova İskoçlarının on sekizinci yüzyıl Ayrshire lehçesiyle yazıldığı en azından söylenebilse de, ister yazılı ister sözlü olsun ilk dörtlüğün her kelimesini, günümüzde İngilizce okuma yazma bilen neredeyse herkes kolaylıkla anlayabilir. (Daha sonraki dörtlükleri anlamak belki biraz daha güç.) Buşman mitlerinde (kimi Buşman dillerinde) benzer âdetler devreye girer. Bleek ile Lloyd (1911), /Xam mitolojisinden tercüme yaparken, tıpkı Burns'ün ova İskoçlarını İngilizce konuşanlara sunması gibi şiirsel bir imge yaratabilmek için özellikle arkaik İngilizceden faydalandılar. Buşman mitlerinde ritim ve tekrar, mecaz, arkaik sözdizimi ve güya "hayvan konuşması" var olabilir. Tüm bunlar, şiirsel etkiye katkıda bulunur ve miti, olağan konuşmadan ayırır. Bunu, yukarıda kısaca alıntıladığım /Xam mitlerinin İngilizce versiyonlarında görebiliyoruz.

* Şiirin İngilizce aslı şöyle:
O, my luve's like a red, re rose,
That's newly sprung in June;
O, my luve's like the melodie,
That's sweetly play'd in tune.

Sıradan /Xam mitleri 1.000 ila 4.000 kelime uzunluğundadır.

Dilin kökenine dair söz söyleyen *kuramcı* ne kadar çoksa, dilin kökeni *kuramı* da neredeyse o kadar çok ve bunların hepsi uyuşuyor değil. Gitgide gözdem olan bir kuram, "Şehrazat etkisi" diye bilinen kuramdır (örneğin Miller 2000: 341-91). İşin doğrusu, dile, en azından gelişiminin ileriki aşamalarına iletişimden ziyade anlatı için gerekli bir şeymiş gibi bakmalıyız demesi bakımından benim kuramımla (kuram sayılırsa) uyumlu. "Şehrazat etkisi", karmaşık lisanın, olası eşlerin cezbedilmesi ve sözlü olarak eğlendirilmesi yeteneği dolayısıyla doğduğunu söyler. Başka bir deyişle mit ve şiir dahil anlatı, cinsel albeninin parçası, doğal seçilimin odak noktası olmuş. Geoffrey Miller (2000: 353), dilin evriminin başlangıç aşamasının ardından, insanların muhtemelen, olası eşlerine kur yaparken, edindikleri dil yetilerinden faydalandığını ileri sürer. "Gayet güzel dile getirilen düşünceler", Darvinci evrimsel zindeliğe ve cinsel seçilime katkıda bulunmuş. Miller (2000: 369), kelime dağarı boyutunu da vurgular. Ortalama İngilizce konuşan birisinin, 60.000 kelimelik dağarı olduğunu belirtir. İngilizcede kelime dağarının, bu rakamın üç katını aştığını, başka dillerde de on binlerce daha kelime olduğunu iddia eden bir dilbilimci tanıyorum. Ancak akıllı bir bonobonun 200 görsel simgelik bir sözlüğü vardır. Kıyaslamak gerekirse, tipik bir primatın sadece beş ila yirmi ayrı seslenişi bulunur. Eş bulma konusunda başarılı olacak birey, erkeği eğlendirip dikkatini çekebilen kişidir. Toplumsal cinsiyetler terse döndüğünde, elbette "Cyrano etkisi" söz konusu olur. Burns'ün bize söylediğine göre, mesele cinsel seçilim olduğunda, lisan, kadınlar kadar erkekler için de işe yarar.

Teşbih ve mecaz, edebi ifade kadar dil de meydana getirir. Şiir belki herkeste farklı düşünceler doğurur, fakat batı Kalahari'de birlikte çalıştığım yarı avcı-toplayıcı Naroların zekice imalarda bulunduklarını, hiç anlamadığım kelime oyunları yaptıklarını, başka dil oyunlarına başvurduklarını gayet iyi anımsıyorum. Belli ki bu tür şeyler, kentlerde İngilizce konuşan gençlere mahsus değildir, tam teşekküllü dilin bütünlüğünün birer parçasıdır. Simon Kirby, Edinburgh'ta Dil Evrimi Profesörü olarak verdiği açılış dersinde (2011), yalnızca insanların dil becerisi evrimleştirmediğine, dilin de bizzat evrimleştiğine dikkat çekti. O ve ekibi, bu olguyu hem insan deneklerde hem de daha kuramsal bir şekilde bilgisayarlarda gösterdi. Bu görüşün, sadece felsefeciler için değil, dilbilimciler ve antropologlar için de muazzam içerimleri bulunur. Dil dediğimiz şeyin, "kendi aklı" varmış gibi görünebilir. Elbette bunu mecazen söylüyorum, fakat mecaz,

gerçekliği ifade etmenin değişik bir usulü olmaktan başka nedir ki?

Dil başka ne işe yarar?

Lisanın, bir kez ortaya çıktıktan sonra, pek çok kullanımı olabileceğini unutmayalım. Bu kullanımların bazıları, simgesel kültürün erken aşamalarında boy göstermiş olabilir. Akrabalığın en baştan beri var olduğunu ve evrimleştiğini ya da son aşamalarında avcı-toplayıcı akrabalık kapsayıcılığına (evrensel akraba sınıflandırmasına) doğru geliştiğini, hatta o zamanlar "şakalaşan arkadaşlar" ile "kaçınan arkadaşlar" arasında ayrım belirlemeye doğru geliştiğini farz ediyorum (Barnard 2008).

Kazuyoshi Sugawara, *An Encyclopedia of /Gui and //Gana Culture and Society* (Tananka ve Sugawara 2010) [/Gui ve //Gana Kültürü ve Toplumu Ansiklopedisi] adlı kitaptaki pek çok kısa maddede /Gui ve //Gana söylemleri hakkında yorumda bulunur; ara sıra söylem tahliline dair Batı kuramlarını da yorumlar. Bu kuramlarda, "sıra sistemi" denen bir şey var; bunun, Batı sohbetlerinde norm olarak geçerli olduğu varsayılır. Sırasını kullanan her kişi, "lafının tamamlanması için fırsat" yaratır ve sohbetin öteki tarafı, sözü, "uygun geçiş noktası"nda derhal tepki vererek tamamlar. Örneğin, ben soru sorarım, siz de yanıtlarsınız. Sugawara bize, /Gui sohbetinin de bu özelliği barındırdığını söyler (Tanaka ve Sugawara 2010: 20-1). Ancak /Gui sohbeti başka biçimler de alabilir. Örneğin bu sohbette, uzatmalı eşzamanlı söylem ve kesişen söylem özellikleri bulunur. Zaman zaman konuşmacılar, ahenkli bir sohbet monoloğuna girer, her biri aynı anda kendi kelimeleriyle aşağı yukarı aynı şeyi söyler. Keza bazen aynı anda tartışırlar. Koşut sohbetlere de dalabilirler, genelde ikiden fazla katılımcıyla ve her biri seçtiği farklı bir "sohbete" girerken, birbirlerinin sohbeti hakkında yorum yaparlar. Narolarla yakın ilişkiye girdiğim saha çalışmamda bu son biçime, şimdi bakıyorum da, neredeyse her saat başı şahit olmuşum; sadece, araya kelime sokuşturmak istediğimde kibarlıklarından sohbeti kesiyorlardı. Elbette bu, o dildeki yetersizliğimle ilintili, fakat aynı zamanda, toplumsal koşullara göre karşılıklı konuşmanın farklı biçimleri olduğunu da fark etmek anlamına gelir.

/Gui-//Gana ansiklopedisinden alınma başka bir örnek de resmî "uzatmalı konuşma"dır, örneğin Sugawara, birbirlerinin dünürü olan bir adamla kadının konuşmasına tanık olmuş (Tanaka ve Sugawara 2010: 84). Sohbetlerinin iki biçimi varmış. Birincisinde, taraflardan

biri belki on dakika konuşurken, öteki sadece her cümlenin sonunu tekrarlıyor, uygun yerlerde gülüyor ya da kibarca onaylıyormuş. Öteki biçimde, akrabalık sistemindeki "kaçınma ilişkisinin" özelliği olarak, konuşmacılar arasında uzun monologlar gidip geliyormuş. Bu sohbette "lafın tamamlanması fırsatı" ya da "uygun geçiş noktası" yoktur.

Bu son örneklerde dil, bilgi paylaşımı içeriyor da olabilir içermiyor da, fakat statülerin tanınmasını sağladığı kesin. Batıda statü nispeten önemsizdir. Japonya'da statü nispeten daha önemli ve hiyerarşiktir. /Gui ve //Gana halklarında hiyerarşi Batıdaki kadar önemli olmasa da, "şakalaşan arkadaşlarla" (birbirine yakın oturabilir, dokunabilir, kızdırabilir, kaba şakalar yapabilirler vs.) "kaçınan arkadaşlar" (bunun aksine, birbirlerine azami hürmetle davranırlar) arasındaki ayrım önemlidir. İlkine, örneğin aynı cinsiyetten kardeşler, çapraz kuzenler, dede-nine/torunlar dahilken, ikincisine karşı cinsiyetten kardeşler, ebeveynler/çocuklar, özellikle de kayınlar dahildir. Çoğu akrabalık sisteminin aksine /Gui ve //Gana, "şakalaşan" (ya da kaçınmayan) ya da "kaçınan" akrabalar arasında mutlak ayrım belirler. Pek çok Avustralya sisteminde bile daha incelikli aşamalanma mevcuttur. Örneğin Avustralya'da Batı Çölü'nün Mardudjara halkında, akraba kategorisiyle tanımlanan resmî davranışlardan daha az resmî davranışlara doğru "kaçınma", "kısıtlı", "ılımlı", "kısıtlamasız" ve "şakalaşma" gibi aşamalar vardır (Tonkinson 1978: 48). Tüm bunları sadeleştiriyorum, fakat değinmek istediğim ana konu, lisanın ve bu hususta söylemin, bilgi paylaşımından fazlası olduğu, olgusal bilgi paylaşımının ise kesinlikle ötesi olduğudur.

Kısacası lisan, incelikli anlam sistemleri gerektirir. Yirminci ve yirmi birinci yüzyılların avcı-toplayıcıları gibi, 50.000 yıl önce yaşamış olanlar, teknik vasıflar barındırmış ve çevreleriyle derinden aşinalık kurmuş olmalı. Onlara, 200.000 yıl öncesinden itibaren ancak 50.000 yıl öncesine kadar yaşamış ilk *Homo erectus* atalarımızmış gibi muamele etmeyi kesmemiz gerektiğine inanıyorum. Arkeolojik kayıtlarda şiir bulgusu olmayabilir, ama simgesel davranış bulgularının var olduğu kesin, örneğin beden süsünü gösteren bulgular mevcut (Watts 1999; Barham 2002). Güzellikle inşa edilmiş akrabalık sistemlerine gelince, bu hususta da bol bol bulgu var, belki bunlar tarihöncesine dayanan bulgular değil ama küresel ölçekte etnografik kıyaslamayla elde edilmişler. Maalesef, "küresel kıyaslama" fikri revaçtayken, çeşitlilik barındıran verilerdeki bağıntıları arama biçimini alır çoğunlukla (örneğin Murdock 1949), oysa insanın kültürel evrensellerinin

irdelenmesinden de çok daha fazlası öğrenilebilir. Bu kaynağın izi göçe, yayılıma ya da bağımsız icada kadar sürülebilir mi sorusu hâlâ yanıtlanmış değil; bizzat bu konu, üzerinde durmaya değer.

Şiirin varlığının bize anımsattığı gibi, dilin dokunmasının güç olduğu bir âlem mevcut. Avustralya Yerli dini hakkında yazılar yazan şair James G. Cowan (1992: 69), miti ve efsaneyi, "dilin mantığına ve akılcı düşünceye karşı koyan gayrimaddi gerçekliklerin incelenmesi bakımından mükemmel araçlar" olarak betimler. Mitin, efsanenin ya da şiirin, bir akılcılık dışavurumu olarak tanımlanmasını yadsıyacak değilim ama bu husus gayet güzel ortaya konulmuş. Simge kullanan insanlık, maddi olanın ötesindeki bir düşünce aşamasını temsil eder. Gerçi bu aşama dilin tamamen ötesinde değil, bilakis dili bütünüyle kullanır. Cowan (1992: 69), mit sayesinde, "doğadaki apayrı malzemelerden, dünyayı anlama konusunda işe yarar bir hipotez elde edebileceğimizi", söyler. Mit olmadan böyle bir hipotez olmayacağını ekleyeyim ya da daha doğrusu vurgulayayım. Mitoloji sistemleri, bilim felsefecilerinin, dilde ifade edilmiş paradigmalar dediği şeylerdir ve simgesel düşünce, bu paradigmalar aracılığıyla evrene dair kuramsal bir anlayışa yaklaşır.

Kalahari Hunter-Gatherers [Kalahari Avcı-Toplayıcıları] adlı derlemede, Megan Biesele'nin (1976) folklor konulu bölümünün, Nicolas Blurton Jones ile Melvin Konner'ın (1976) kaleme aldıkları, Ju'hoanlarda hayvan davranışlarıyla ilgili nesnel bilgi konulu bölümle art arda gelmesi ilginçtir. Ju/'hoansi halkında et dağıtımıyla ilgili hikâyelerin bu bölüme eşlik etmesi nasıl tesadüf değilse, Biesele'nin (1976: 305) anlatısında çizilen tabloda da bu tür öykülerin olması tesadüf değil; Blurton Jones ile Konner'ın (1976: 338) kendilerini, "insanlar ateşin etrafında oturduğu için" bu hikâyelerin anlatıldığını (hayvan davranışını konuşma amacıyla tertipledikleri Ju/'hoansi toplantılarında) açıklamak zorunda hissetmesi belki tuhaf karşılanabilir.

Ateş ya da nispeten ocak, pek çok avcı-toplayıcı toplumunda büyük önem barındırır, özellikle çölde yaşayanlarda. Botsvana'da yaşayan, Naro San mensubu çağdaşımız Job Morris'in dediği gibi: "Geceleri ateş çemberi, ruhumuzu açtığımız, birbirimizin korkularına, mutluluklarına dokunabildiğimiz yerdir" (Morris 2011: 7). Onun da açıkladığı gibi, ateş, hem şifa hem hikâye anlatma yerdir, ayrıca onun nazarında, toplumunun kolektif irfanının "simge"sidir. Arjantinli hukukçu ve hevesli etnograf Carlos Valiente Noailles'in, Kuaları ele aldığı etnografyasının İspanyolca adı *El circulo y el fuego: sociedad*

y derecho de los kua da [Çember ve Ateş: Kua Toplumu ve Hakları [Hukuku]] bu yaklaşıma uyuyor (Valiante Noailles 1988). Kua, San ya da Buşman için genel bir terimdir ve genel olarak San'a atıfta bulunur, fakat aynı zamanda Orta Afrika Av Hayvanı Bölgesi'nde bu terimi kullanan /Guilere ve //Ganalara da atıfta bulunur. Ateşin etrafında toplanan insanların oluşturduğu çember, hem dilin hem simgenin, hem "kültürün" (kolektif irfan) hem "toplumun" (yasa) cisimleşmiş halidir.

Son olarak, müsaadenizle kısaca Yaratılış kitabına döneyim. Yaratılış 11: 1-9'da, Babil Kulesi hikâyesi anlatılır; bu efsanevi kule, Nuh Tufanından sonra inşa edilmiş. O zamanlar "bütün dünyada tek dil, tek konuşma" varmış, fakat Tanrı belli ki insanların bir araya toplanmasını, gökyüzüne değen bu kuleyi inşa etmesini onaylamamış. Böylece kuleyi yıkmış, o dili bozmuş ve bunu konuşanların etrafa dağılmasını sağlamış. Benzer mitlere bütün dünyada rastlanır: Frazer böyle pek çok mit kaydetmiş, üç ciltlik *Folk-lore in the Old Testament* (1919) [Eski Ahitte Folklor] adlı kitabına serpiştirmiştir. Yayılımcı kuram uyarınca acaba bu mitler ilintili mi sorusu, makul bir sorudur. Zihnin temel ilkelerini ya da benzer koşullardaki farklı insanların benzer düşüncelerini ve tepkilerini yansıttıkları için mitlerin benzer olduğu düşüncesi de makuldür. Yayılımcılık, insanların icat yapmadığını varsayar: Şeyler bir seferlik icat edilip öyle yayılmış; evrimselcilik ise yaratıcı olduğumuzu varsayar: Aynı şey pek çok kez icat edilmiş, çünkü bütün dünyada insanlar benzer düşünür (bkz. Barnard 2000: 47). Babil'den sonra değilse de Toba'dan sonra, kök-Dünya ismini verebileceğimiz bir dil bir zamanlar var olmuş mudur sorusu, ciddi bir sorudur. Mitlerin birbirleriyle ilintileri de keza ciddidir; Lévi-Strauss bunu pekâlâ biliyordu ve hem o hem Frazer, bunun şifresini çözmeye birer ömür harcamıştır.

Peki tam olarak kaç dil?

"Dilin kökeni" konulu pek çok konferansta bizler, dil hakkında soyut bağlamda kaygısızca konuşuruz. Evet, dünyada pek çok dil konuşuluyor, bunların yapısı (bazı dilbilimcilere göre) çeşit çeşit, her ne kadar hepsi nihayetinde on binlerce yıl öncesine uzanan aynı kaynağa dayansa da. Karşılaştırmalı araştırmalardan biliyoruz ki diller, makul sabit hızlarla değişiklik geçirir ve ayrıntılar ne kadar ihtilaflı olursa olsun, İtalyanca ile Fransızcanın aynı dil olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz ve ikisinin de türemiş olduğu eski Roma'nın Latincesi

günümüzün hem İtalyancasından hem de Fransızcasından farklıydı.

Sosyal antropoloji penceresinden gösterdiğim ilgi bununla alakalı ama biraz farklı: Sizin ve benim Orta Taş Çağındaki atalarımız kaç dil konuşuyordu? Blombos çocukları çokdilli miydi? Günümüzde güney Afrika'yı mesken tutmuş avcı-toplayıcıların benden çok daha çokdilli olduğu kesin. Okuma yazma bilmeyip en az üç farklı dil ailesine mensup beş, altı dili akıcı konuşan avcı-toplayıcılar tanıdım. Bu dillerin tam sayısı bile sorunludur, çünkü onları nasıl saydığımıza göre değişir. Örneğin, /Gui ve //Gana dilleri, ayrı dil mi sayılmalı? İtalyanca ve Fransızcaya kıyasla birbirlerine daha yakın oldukları kesin. Peki Naro hakkında ne demeli? Bu dil oldukça farklı olsa da birbirlerini bir parça anlayabiliyorlar.

Kosian, tek dil ailesi mi yoksa birkaç dil ailesi birden mi içeriyor: Ju ya da !Kung, Koi-Kwadi, Tuu vs? Hem Koi hem Tuu dillerini ya da hem Koi hem Ju dillerini konuşup üstüne Setsvana ve Sekgalagadi (Bantu dilleri) ve Afrikaner (Hint-Avrupa dili) konuşabilen insanlar tanıyorum. Bunlar "basit" diller de değildir hani. Birinci bölümde gördüğümüz üzere, Naro'da (tüm öbür Koi dilleriyle birlikte), abartılı sayıda şahıs-cinsiyet-sayı belirteci var. İsimlerin ve zamirlerin üç cinsiyeti (erkek, dişi, ortak), üç sayısı (tekil, çift, çoğul) bulunuyor. Biçimler, hem durum işlevine hem de cümledeki yere göre değişir. Başka Koisan dillerinin de kendine özgü tuhaflıkları var ve eğer Koisan tek dil ailesiyse, örneğin Hint-Avrupa ailesine kıyasla yapısı çok daha fazla çeşitlilik içerir, ayrıca mazisi çok daha eskiye uzanır. Her ne kadar aynı kelime dağarını paylaşsalar da Naro aslında, komşu Ju/-hoan ile !Kung dillerine, İngilizcenin Hintçeye uzaklığından da uzaktır. Kimi dilbilimciler, Naro ile Ju/'hoanın akraba bile olmadığını, binlerce yıllık coğrafi ve dolayısıyla dilsel temas sayesinde sadece birbirlerine kaynaştıklarını düşünür (örneğin Güldemann 1998).

Avustralya, en eski sakinlerinin dilleri bakımından Kalahari'den daha fazla çeşitlilik içeriyor. Burada da benzer bir çokdilliliğe rastlıyoruz. Avrupalıların kıtayı sömürgeleştirdiği dönemde, Avustralya'da 200 dil ve 600 lehçe konuşuluyordu, hatta günümüzde pek çok Avustralya Yerlisi, birkaç Yerli dili birden konuşur. Dilbilimciler, bu dillerin akrabalığı konusunda hâlâ büyük oranda anlaşmış değil ve daha fazla dilbilimci bu dillere el attıkça, bu farklılıklar da artıyormuş gibi görünüyor (ayrıca bkz. Dixon 2002; Bowern ve Koch 2004). 1788'den önce tipik bir "oymak" (Avustralya Yerlisi etnografyasında, belli bir dili konuşan grup için kullanılan geleneksel terim), 300 ila 1.000 kişiden meydana geliyordu, toprak mülkiyeti olan birim sayısı

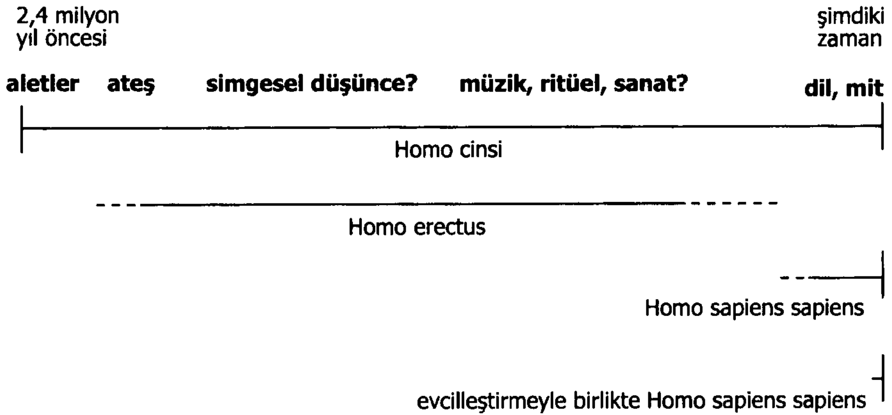
ise sadece 15 ya da en fazla 70'ti (Peterson 1999: 318-9). Dil becerisi bakımından neredeyse her San ya da Avustralya Yerlisi, İngilizce konuşanları utandırır.

Dolayısıyla, Blombos'un mesken tutulduğu dönemde yaşamış avcı-toplayıcı bireylerin daha az dil konuştuğunu varsaymak için hiç sebep göremiyorum, gerçi dilleri daha yakın akraba olabilir. Elbette kimi bireyler daha az dil konuşmuş olabilir, özellikle gruplar tecrit halinde yaşamışsa. Bantu dili konuşanların ve Hint-Avrupa dilleri konuşanların göçleri gibi karmaşık göçler gerçekleşmemiş olsa diller daha yakın akraba olurdu. Eğer Avustralya'daki ya da Kalahari'deki durumu geçmişe yansıtabilsek, kimi yakın araba kimi değil, birkaç düzine bireyden oluşan toplulukları gözümüzde canlandırırdık; bu insanlardan bazıları aynı dil biriminden gelmiş olabilir, fakat temas içinde oldukları kimi insanlar belki de oldukça farklı bir dil altyapısına sahipti. Başka bir deyişle, Blombos sakinleri "lisan" sahibi olmakla kalmamış, birkaç dil birden tanımış, hatta *bilmiş* olabilir.

Simgecilik ve sanat

Aklımızda dilin karmaşıklığını yerli yerine oturtmak önemli. Bu konu hakkında kalem oynatan çoğu dilbilimci, "hakiki dil" ya da "tam teşekküllü dil" hakkında konuştuğumuzu varsayar; dilin sadece, primat iletişiminin ileri bir biçimi olduğu düşüncesinden kurtulmaya çalışmamın sebebi işte bu.

Evet, dilin insan evriminde çok geç bir aşamada boy gösterdiğini biliyoruz. Ama simgecilik ne zaman doğdu? Derek Bickerton'a göre (2003: 81), simgecilik, sözdiziminden yaklaşık 2.000.000 yıl eski olabilir. Aynı kitaba yazısıyla katkıda bulunmuş olan Iain Davidson (2003: 141), Bickerton'ın tam tersini söylediğini iddia ediyor sanki. William Noble ve Iain Davidson (1996) eskiden, en başta simgelerin olduğunu uzun uzun savunmuşlardı: Simgecilik, dilden önce gelmiş. Aynı zamanlarda Terrence Deacon (1997), birlikte-evrim ihtimalini zorladı, sadece dil ile beynin değil, simgesel düşünce ile beynin de birlikte evrim geçirdiğini söyledi. Daha yakın tarihli çalışması bu sorunun peşini bırakmıyor: Dil, simgesel düşünceye bel bağlar, simgesel düşünce de dile. Tüm bu görüşler, bu basit beyanların ima ettiğinden daha inceliklidir, böylece ayrıntılı fikirler bollaşır. Bu, sorunun çözümsüz olduğu, hatta insan evriminin asli öğeleri hakkında ya da maddi anlamda sözdizimini, dili ya da simgeciliği oluşturan şeyler hakkında temel bir anlaşmazlık olduğu anlamına gelmiyor. Simgesel

Şekil 5.1 Homo cinsinin zaman cetveli

düşüncenin (hem de sadece kökeninin değil), sorgusuz sualsiz kabul edilemeyeceği anlamına geliyor. Dahası, burada atıfta bulunduğum yazarlar, buzdağının sadece görünen tepesi ve bunların görüşleri, yayından yayına değişiklik geçiriyor.

Tüm bunları bir araya getirip, dil, simgecilik, kaya sanatı, vesaire arasındaki zamansal ilişkiyi gözümüzde canlandırmak ve bu ilişkiyi, insanın biyolojik evrimi bağlamında görmek faydalıdır. Şekil 5.1, *Homo* cinsi için bir zaman cetveli resmediyor. Bu cetvelde, birkaç nokta göze çarpıyor. İlki, *H. sapiens*'e kıyasla *H. erectus*'un uzun süre yaşamış olmasıdır. Ardından, Neolitiğin ve müteakip olayların kısa süresi dikkat çeker. Eğer "doğal insanlık" diye bir şey varsa, bu, hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesinin çok öncesine uzanıyor, gerçi günümüzün avcı-toplayıcılarında "hafif evcilleştirme" bulgularına bol bol rastlanmıştır (hafif ya da "layt" kolaya benzer şekilde, yani gerçeğinin aksine). Bunun sebebi kısmen, avcı-toplayıcıların çevreleriyle, avcı-toplayıcı olmayanlardan farklı bir ilişki kurmasıdır (Ingold 2000: 61-76). Dolayısıyla, hem günümüzün hem geçmişin avcı-toplayıcılarının, kaynakların amansızca sömürülmesi (düzgün evcilleştirme) yerine kaynakların bir nevi idaresine (hafif evcilleştirme) başvurması makuldür. Kimi isimler gibi David Harris de (1989) bu konuya Afrika ve dünyanın belli köşeleri açısından değinmiştir; arkeolojik kayıtlara göre buralarda bitki örtüsünü yakmak, yenen yabani bitkilerin "doğal" yenilenmesinin yaygın bir öncülüdür. Bu yöntem, evcilleştirmenin birkaç adım öncesidir; yanmış alanın yeni-

lenmesinin ardından sağlanan üretimden yola çıkılıp ekimi değiştirme ya da aşılama sayesinde üretime, büyük miktarda hasada, toprağın temizlenmesine, istenen çeşitlerin ekimine ve yaygınlaşmasına, mahsulün istiflenmesine geçilir.

Hem olayı sadeleştirmeye hem de canlılık katmaya çalışan Şekil 5.1, evcilleştirme dışında tüm kültürel icatları görmezden geliyor. Gerçi bunların da zaman çerçevesini gözden geçirmeye değer. Bu bakımdan, ateşin insan evriminde çok eski olduğunu, kesinlikle *Homo erectus*'larda kullanıldığını belirtmeliyiz. Yemek pişirme, muhtemelen 790.000 yıl yaşında (Goren-Inbar ve diğ. 2004), ayrıca ocak kullanımına dair sayısız örnek bulunuyor ve ocağın ısı ve toplumsallaşma kaynağı olarak kullanılması, yemek pişirme görevinden daha eski olabilir (örneğin bkz. James 1989). Hatta *H. sapiens*'te evliliğin, hediye vermenin ve hediyeleşmenin, ayrıca kadınların ve erkeklerin göreli cinsel eşitliğinin (kadın yemek pişiriyordu) olası kökeninin ocak ve pişirme olduğu ileri sürülmüştür, ben de *H. heidelbergensis* avcı-toplayıcıları için bunu farz ediyorum. *H. sapiens*'i ister öncülleriyle ister avcı-toplayıcı olmayan *H. sapiens sapiens*'le kıyaslayalım, geçerlidir bu (Wrangham 2009: 147-77). Tam teşekküllü dilden çok önce bir nevi iletişimin var olduğu farz edilir ve ateşin, konaklama alanında insanların ya aile grupları halinde ya da bütün toplululuk halinde toplanabileceği bir yer yarattığını varsaymak makuldür. Günümüz avcı-toplayıcılarından elde edilen bulgular, ateşin toplumsal çevre olarak bu iki biçiminin fiilen evrensel olduğunu gösteriyor. Peki insanlar komün ateşinin etrafında ne yapar? Ritüeller icra ederler. Avustralyalı dansçılar, güney Afrika'da şifa dansları, Kuzey Kutup bölgesinin ve güney Amerika'nın şaman gösterileri, Kuzey Amerika'nın çeşitli ritüel etkinleri vb. hep ateşin etrafında yapılır. Dans ve müzik tüm bunlarda neredeyse evrenseldir ve dansın, müziğin, ritüelin birbiriyle bağlantısı bizi belki de insan kılan şeydir. Süsleme, sanat ve mit, simgesel davranışın bu unsurlarından türer. Simgesel davranış da simgesel düşünceyi yansıtır. Nasıl tanımladığımıza bağlı olarak simgesel düşünce de *H. sapiens* kadar, bir biçimiyle *H. erectus* ya da *H. heildelbergensis* için bile olasıymış gibi görünüyor.

İşitsel ve görsel sanatlar, ayrıca din de "kan"ımızdadır. Simge devriminden itibaren bile biyoloji, insan gelişimini beslemeyi sürdürdü, gerçi akla hemen gelebilecek basit bir usulle değil. Biyoloji ile kültürel gelenek arasındaki ilişki, kaba anlamıyla Darvinci doğal seçilim usuluyle işlemez, fakat çok daha zengin bir şeyde tezahür eder. Bilgisayarın, televizyonun, radyonun icadı hakkında yorum yapan

etnomüzikolog John Blacking (1976: 114) bir keresinde, icatların, "amaçlı keşifler" olduğunu söylemişti. Fikir olarak zaten mevcutturlar ve dünyanın daha büyük bir bilince erişmesiyle hayata geçirilirler. Kültür tarihinde icatlar, biyolojik süreçler ile toplumsal etkileşim sayesinde vücut bulur. Demek ki temelinde kültür, biyoloji üzerine kurulur ve ikisi bütünüyle ayrı değildir; ne de aralarındaki ayrım tamamen aşikârdır.

Tim Ingold, *The Perception of The Environment* (Ingold 2000) [Çevreyi Algılamak] adlı kitabındaki yirmi üç denemenin pek çoğunda benzer bir fikir ileri sürer. Aslında, daha da ileri gider. Burada, Ingold'un verdiği teknolojik ve ekoloji açısından dar kapsamlı örneklerle ilgilenmiyorum, daha ziyade, "köken yanılsaması" dediği kışkırtıcı düşüncesi ilgimi çekiyor. Bu kavram, "Konuşma, yazı ve dilin kökenine dair modern köken çalışmaları" başlıklı denemesinde kendini gösteriyor (Ingold 2000: 392-405). Ingold, "dil" (yatkınlığı) kavramını reddettiği için, dilin kökeni kavramını da reddetmek zorunda. Ingold'a göre dil sadece konuşmada mevcut, bu da bizzat süregiden bir evrim sürecidir, yani konuşma süreci. "Dil"in kökeni olabileceği yanılgısı, onun nazarında, yazıyla edindiğimiz dil algısı yüzünden ortaya çıkan önyargıdan türüyor. Bunun yerine Ingold, keman çalma benzetmesinden faydalanır. Sanat, kemanı çalmaktır, yoksa soyut bir vasıf edinmek değil. Müzik ve lisan, der, bu tür bir ilke uyarınca tanımlanmalı. John Blacking'in beyanını hesaba katarsak, aynısının kültür için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak konudan uzaklaşmayalım. Noam Chomsky'nin (1965: 3-14) ya da Ferdinand de Saussure'ün (1974 [1916]: 9-15) ve Boasçı antropolojinin klişe varsayımlarının boşluklarını kurcalamak uzun zamandır moda. Yine de modern dilbilim, i-dil ve d-dil (ya da edinç ve edim) ya da *langue* ve *parole* gibi ayrımlar üzerine kuruludur. Antropoloji, "doğa"nın ve "kültür"ün en azından (oldukça evrensel) kültürel yapılar olarak var olduğunu, biyolojinin kültürden farklı olduğunu varsayar. Ingold'un kitabında çevresel algıdan bahsedilmesi bir zenginlik, fakat biyolojinin, ilgi çekici bir anlamda kültürü beslemesi ya da tek başına becerinin, sanatı soyut olarak yaratamayıp icra gerektirmesi, her bayağı ayrımın taraflarının birbirine ihtiyaç duyduğunu ve kaynaştıklarını gösteriyor. Yoksa ötekinin mevcut olmadığını falan göstermez.

Elbette, dilin bir kökeni var ve elbette bu köken, konuşmayı (ya da işaretleşmeyi) ve daha düşükten daha yükseğe doğru bir dil yatkınlığının *gelişimini* gerektirir. Üstelik köken noktasında bazı şeyler

daha berrak bile olabilir: simgesel olarak algılanan işlenmiş kırmızı toprak boyası, birdenbire simgesel olur. Blombos'ta işlenmiş kırmızı toprak boyası gibi şeylerin keşfedilmesi, arkeolojinin, erken simgesel düşünce araştırmalarına en büyük katkıları arasına girer ama son katkısı olmayacaktır.

6 DÜNYAYI FETHETMEK

Neandertalin keşfedilmesinin üzerinden henüz dört yıl geçmişken, "etnolojinin yüksek dallarındaki" tartışmalar kapsamında üç büyük soru dile getirildi. On dokuzuncu yüzyılda yaşamış çok yönlü bilgin R. G. Latham, Liverpool Mekanik Enstitüsünde verdiği seminerde (1851: 49) bu soruları şöyle tanımlamıştı:

1. Türün birliği ya da bir olmayışı.
2. Eskiliği.
3. Coğrafi kökeni.

Günümüzde başka yazarlar da bu metne işaret eder; bu metin hâlâ, insanın kökeni konulu araştırmalara ve fikirlere kılavuzluk ediyor.

İnsanlığın yaşayan tüm dallarının, güney ya da doğu Afrikalı küçük bir popülasyondan türediğini genetik biliminin bulduklarından biliyoruz. Günümüz insanlığına Afrika dışından genetik malzeme eklendiği savlarına bile nadiren rastlanır ve azınlık görüşüdür bu (bulgulara dair kısa bir inceleme için bkz. Stokening 2006). Her ne kadar *Homo erectus* ve sonraki türler dünyanın büyük kısmına daha önce yerleşmiş olsa da, Asya'da, Avustralya'da, Avrupa'da ve Amerika'daki insanlar çok daha sonra Afrika'dan gelmişti. Eski *H. sapiens sapiens*'in girdiği nüfus darboğazında sayıları 2.000'e kadar düşmüş olabilir (Wells 2007: 140). Yaklaşık 74.000 yıl (ya da 77.000 ila 69.000 yıl) önceki Toba yanardağ patlamasının etkileri sayesinde, *H. sapiens sapiens*'in ana küresel göçlerinin başlangıç tarihini belirleyebiliyoruz: belki BÖ 60.000 ama bundan çok önce değil. Toba kuramının destekçileri (örneğin Ambrose 1998), bu gibi savların, pek çok alandaki verileri açıkladığını savunur, gerçi Toba'dan önce de bir ya da daha fazla göçün gerçekleşmiş olması, böylece 60.000 yıl öncesinin göçmenleriyle karışacak nüfusların ortaya çıkmış olması muhtemel (bkz. Oppenheimer 2004: 166-84).

Aslında iki milyon yılı aşkın insan evrimi, bir maddi kültür evrimini, iklimde mükerrer değişiklikleri, önce Afrika içinde sonra başka kıtalara göçleri ve elbette beynin evrimini içeriyor. Önce beynin evrimleştiği düşüncesi, "doğal seçilim ilkelerinin olumsuzlanmasıdır"

(Oppenheimer 2007: 98). Beyin, evrimleşmek zorunda olduğu için evrimleşti, et yeme alışkanlığının ve bununla gelen bütün kültürel yükün benimsenmesiyle evrimleşmeyi sürdürdü. *Homo erectus* çoktan Asya'ya ve ötesine yayılmıştı. Derken, yaklaşık 350.000 yıl önce, dünyayı bir buz devri vurdu (tıpkı daha önce yaşandığı gibi) ve yaklaşık 300.000 yıl önce bazı *Homo* grupları Afrika'da evrimleşip "arkaik" *Homo sapiens*'e yani *Homo helmei*'ye dönüştü. Bunların maddi kültürü, Orta Paleolitik olmuştur. Bazıları, aşağı yukarı 250.000 yıl önceki ılık dönemde Asya'ya ve Avrupa'ya yayıldı. 200.000 yıl önceki büyük buz devri, tüm modern insanların türediği insan popülasyonunun geçtiği ciddi nüfus darboğazına işaret ediyor. Toba patlaması da bir nüfus darboğazını ima eder. Bazı popülasyon grupları yaklaşık 120.000 yıl önce buzul arası dönemi sağ salim atlattı ama daha sonra dünyadan silindiler. O sıralar bizler, tam insan haline gelmiş, simgesel düşünceyi evrimleştiriyorduk. Acaba lisanımız var mıydı sorusu, ayrı bir meseledir. Stephen Oppenheimer (2007: 109), tedrici gelişim kuramının izini, on sekizinci yüzyılda yaşamış Etinne Bonnot de Condillac'a kadar sürer (günümüzde Michael Corballis gibi o da el kol işaretlerini, dilin kökeni sayıyordu). Daha yaygın mevcut görüş, 50.000 ila 35.000 yıl önce yaşanmış bir "büyük patlama" hadisesidir; buna göre, bildiğimiz haliyle dil aniden çiçek açmış. Mevcut ("arta kalan" da denebilir) dillerde bu hadiseyle ilgili birtakım dilbilimsel bulgular var olabilir, ama bana göre bu tarih fazlasıyla yakın. Bu hususta, 80.000 yıl öncesinden de erken bir tarih ileri süren genetikçi Oppenheimer'ın (2007: 110) yanında saf tutuyorum; ona göre başlıca Afrika'dan Çıkış göçü bu tarihlerde meydana gelmiş.

Oppenheimer'ın (2009) yukarıdaki tarihlerle ilgili en yeni değerlendirmesi, hem genetik hem de bilhassa filocoğrafi bulgular üzerine kuruludur, belirlenen tarihlere ince ayar yapılması gerektiğini söyler, makalesi de oldukça titiz bir çalışmadır. Bununla birlikte, onun da belirttiği gibi (2009:3), filocoğrafyadaki (kelime anlamıyla, gen ağaçlarının coğrafyası) genetik yaklaşım, göç rotalarını tanımlamada epey mahirdir, fakat tam tarihleri saptamada o kadar hassas değildir. *Homo sapiens sapiens*, Afrika'da en azından BÖ 150.000'de ortaya çıktı. 120.000 yıl önce bir kısmı kuzeye yönelip Mısır'dan geçerek önce İsrail'e ardından Filistin'e girdi, fakat yaklaşık BÖ 90.000'de can verdiler. Günümüzde Afrikalı olmayan tüm halkların türediği grup, Arap Yarımadası'nın güney topraklarından geçti, yaklaşık 85.000 yıl önce Hindistan'a girdi. 75.000 yıl önce bir kısmı Güneydoğu Asya'ya ve Çin'e ve 65.000 yıl önce Timor'dan Avustralya'ya taşındı. 50.000 ila

46.000 yıl önce *H. sapiens sapiens*, Avrupa'ya ulaştı ve günümüzün Avrupalılarının çoğu, mitokondri DNA'sı soylarının izini bu insanlara ya da her halükârda 50.000 ila 13.000 yıl önce ortaya çıkmış soylara dek sürebilir. Bu esnada Asya'da, yaklaşık 40.000 yıl önce kimi gruplar kuzeye yönelip Orta Asya'da İndus Vadisi'ne ulaştı, 30.000 ila 20.000 yıl önce hem batıya doğru Avrupa'ya hem de doğuya doğru doğu Sibirya'ya dağıldılar. Kimi gruplar doğudan yola çıkarak, bu Orta Asya gruplarının dağıldığı noktaya, İpek Yolu olacak rotayı izleyerek göç etti. O göç de yaklaşık 40.000 yıl önce gerçekleşti. Oppenheimer (2009), (o zamanlar var olan) Bering Kara Köprüsünün geçilmesini 25.000 ila 22.000 yıl öncesine tarihlendirir. Pennsylvania'da bulunmuş 19.000 ila 15.000 yıllık insan eseri nesneler, Amerika'ya buz devrinden önce girildiğini gösteriyor, ayrıca Şili'deki Monte Verde kadar güneyde bulunmuş arkeolojik bulgular, 12.500 yıl öncesine uzanan bir kıyı şeridi göçüne işaret ediyor.

Bu tarihler arkeoloji alanında da daha mantıklı, örneğin Blombos'un ve Afrika'nın, Hindistan'ın ve Avustralya'nın başka kazı alanlarının maddî kültürünü yorumlarken makul görünüyorlar (Hindistan ve Avustralya, Stephen Oppenheimer'ın başlıca ilgi alanları arasındadır). Christopher Henshilwood ile Curtis Marean'ın (2003) ileri sürdüğü gibi, ki fazla muhalefetle karşılaşmamışlardır, simgesel kültür 50.000 yıldan çok önce ortaya çıktı ve insan eseri nesnelerin istiflenmesi ve değiştokuşu dahil pek çok toplumsal davranış değişikliğini yansıtır. Dolayısıyla simgesel kültür, sadece teknolojik karmaşıklığa dayalı (Avrupa merkezli) özelliklerin bir listesi üzerinden anlaşılamaz. Bundan daha karmaşıktır ve simgesel düşüncenin mecazi "arkeolojisi", daha ziyade sezgilere dayanır (ayrıca bkz. Henshilwood ve Marean 2006).

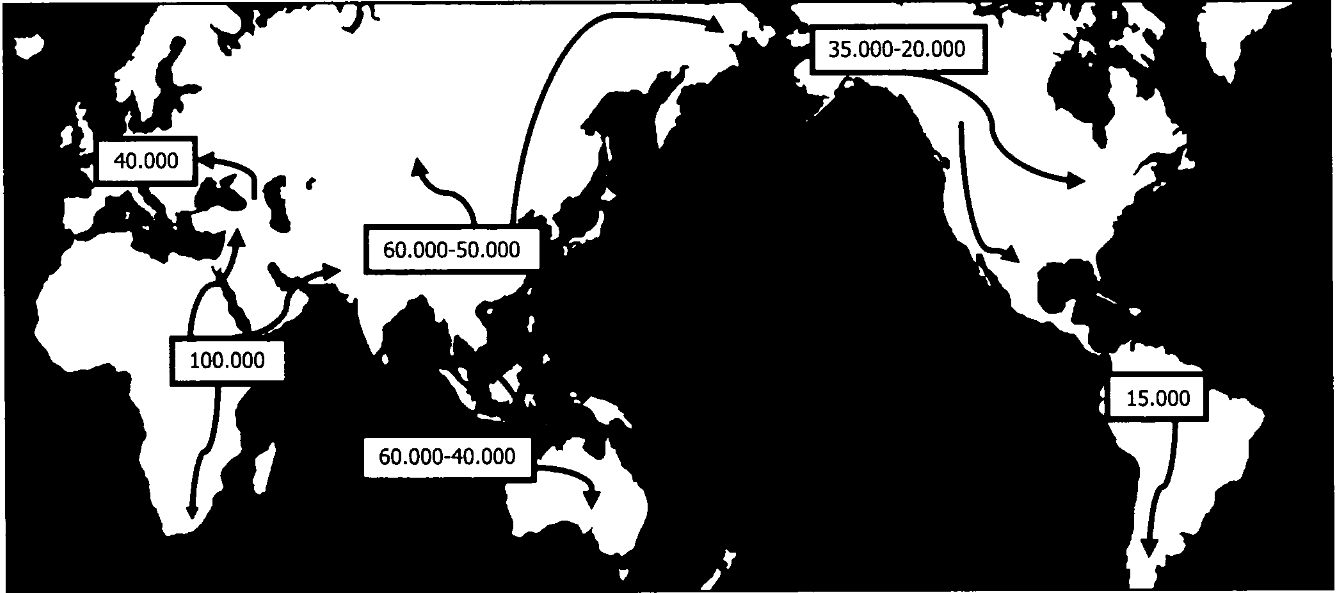
Bu bölüm, büyük küresel göçler hakkında bildiklerimizi, bütün insanlığın ortak küresel kültürü bakımından büyük yayılmanın anlamını betimliyor. Değinilecek meseleler, akrabalık ve mit gibi konularda avcı-toplayıcı popülasyonlarının evrensellerini, ayrıca bunların kökenini bir yere kadar nasıl açıklayabileceğimiz olacak. Bu tarz "kültür çemberi" kavramları, yayılımcılığın son zamanlarından ve 1920'lerde, 1930'larda işlevselciliğin yükselişinden beri "itibarsızlaştırılmış" olabilir. Ancak ilintili disiplinlerdeki muazzam gelişmelerle birlikte, sosyal antropolojinin yine kardeş alanlarımızla tartışmaya girmesinin vaktidir. Ne gariptir ki, Edward Evans-Pritchard, hayatının geç bir aşamasında yayılımcılığı benimsedi (1973'te ölmüştür), fakat zaman, bunun için doğru zaman değildi. "Afrika'dan Çıkış" kuramı, henüz kabul görmemişti (bkz. Evans-Pritchard 1973).

Tüm denizler kuruyana dek

Artık ne zaman vuku bulmuşsa, küresel göç, kıyı şeridinde yayılan, ara sıra teknelere binen, gerçi çoğu zaman kara köprülerinden faydalanan küçük göçmen gruplarıyla tanımlanır. Örneğin, bizzat Afrika ile günümüzde Arap Yarımadası olarak bilinen yer arasında kara köprüleri vardı, ayrıca Avustralya'ya ve Amerika'ya uzanan fakat bugün sular altında kalmış eski kara kütleleri de mevcuttu. Şekil 6.1, yaklaşık küresel göç rotalarını ve tarihlerini gösteriyor.

Aşağı yukarı son on sene boyunca, genetik çalışmalarda kimi ilginç sonuçlar elde edildi. Zhivotovsky, Rosenberg ve Feldman (2003), insanoğlunun atasal popülasyonunun sadece birkaç bin kişiden meydana geldiğini, 142.000 ila 71.000 yıl önce Afrikalı avcı-toplayıcı gruplardan ayrıldıklarını ileri sürmüştür. Yaklaşık bu zamanlarda, Afrikalı çiftçilerin geri kalan atalarından kopmuş göçmen bir popülasyon, dünyanın Afrikalı olmayan popülasyonunun ataları haline geldi. Çiftçilerin atalarının (çiftçiliği benimsemeden uzun süre önce) sayısı 2.000'den azdı. Daha doğrusu, Zhivotovsky ile çalışma arkadaşlarının rakamları, büyümeden önceki fiili popülasyon boyutunu avcı-toplayıcılar için 2.609, ötekiler için 1.883 olarak hesaplar. Bilim yazarı Gary Stix (2008), bu ötekilerin 150 ila 1.000 kadarının Kızıldeniz'i geçmiş olabileceğini söyler. Bugünkü popülasyon boyutlarına bakınca, bu rakamlar sezgilere aykırı gibi görünebilir, fakat belki de genetikçi olmayanlara, günümüzde yaşayan az sayıda Afrikalı avcı-toplayıcı popülasyonun arasındaki genetik çeşitliliğin, gezegenin geri kalanındaki nüfusa göre çok daha yüksek olduğu gerçeğini açıkça anlatıyor. Birbirinden kopuşların nispeten karmaşık tarihleri bir yana, basit kelimelerle söylemek gerekirse, Afrikalı avcı-toplayıcılar varsayımsal 2.609 kişiden, öteki Afrikalılar daha az sayıda insandan, Avrasyalılar, Doğu Asyalılar, Okyanusyalılar ve Amerikalılar ise daha da az kişiden türemiştir.

Bununla ilintili bir sorun, ortak ata meselesidir. Mitokondriyel Havva'yı tarihlendirmeyi amaçlayan genetik modeller BÖ 200.000 ile 100.000 yıl arasında tarihler veriyor. Y-kromozomu Âdem'i ise belki 50.000 yıllıktır. Günümüzde yaşayan tüm insanların en yakın ortak atası için bir rakam belirlemek üzere tasarlanmış matematiksel modeller, birkaç bin yıl öncesi ve kesinlikle yazılı tarih devrinin içi gibi yakın tarihler veriyor (örneğin Rohde ve diğ. 2004). Bu tür matematik modelleri genelde rastgele çiftleşildiğini varsayar, bilinen göçlerin ve belirli popülasyonlarınm olası tecritinin doğurduğu sorunları bir

Şekil 6.1 Tarihöncesinde başlıca insan göçleri, yaklaşık tarihlerle birlikte (Kaynak: Barnard 2011: 42)

kenara bırakır. Fakat işin özü açık: Herkes, aynı birey kümesinden çıkmış pek çok soydan türediği için insanlık, pek çoklarının sandığına kıyasla, biyolojik olarak daha yakın akrabadır. Bir sonraki mantıksal sorun, kültürel açıdan nasıl akraba olabileceğimizle igili. Bu sorun, Friedrich Ratzel'in (1896-8 [1885-8]) ya da Fritz Graebner'in (1911) etnolojilerine kesinlikle yabancı değil. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiliz antropologlar, insanoğlunun yaratıcı olduğunu (her yerde insanların tekrar tekrar aynı şeyleri düşündüğünü) varsayarken, Alman antropologlar, bu yaratıcılığın var olmadığını farz ediyordu. Evrimci olan ilk yaklaşım, basitten başlayıp karmaşığa, ilkelden başlayıp ileriye giden bir yol çizer, oysa öteki yaklaşım, ortak coğrafi çıkış noktalarından doğup sürekli genişleyen etkiler anlamında "kültür çemberlerinden" bahseder.

Koisan popülasyonlarının, dünyanın geri kalan gruplarından genetik bakımdan ayrılmasının, 130.000 ila 100.000 yıl öncesine, Andamanlıların genetik kopuşunun 70.000 yıl öncesine dayandığı tahmin ediliyor (Bancel ve diğ. 2006:11). En yeni öneri BÖ 130.000 (ya da BÖ 157.000 ila 108.000 yıl) ve Afrika'dan Çıkış tarihi olarak BÖ 50.000'dir (ya da BÖ 64.000 ila 38.000). Heng Li ile Richard Durbin'in (2011) bu tahmini, benim kavrayışımı aşan bir matematiğe dayanıyor, fakat daha önce, bilinen ya da (bazı vakalarda) olası birtakım hadiseleri temel alıp sezgilere dayanarak ileri sürdüğüm, simgesel kültürün yaklaşık 130.000 yıl önce mevcut olduğunu söylediğim önerime esrarengiz biçimde benziyor. "Düşünce" ile "kültür" arasındaki farklılık ne antropoloji yazınında ne de kendi aklımda berrak, fakat ikisi için yakın tarihlerden ziyade eski tarihler daha uygun gibi. Dilin kökeninin sadece 50.000 yıl öncesine dayandığını söyleyen görüşe gelince, geçmiştekine göre artık daha az makul duruyor. Yeni bulgular, sırf yeni oldukları için ille de doğru değildir, fakat kanımca her bulgu, simge devriminin ve dil aracılığıyla simgesel açıklama yapmaya yönelik asgari yetinin, o nüfus darboğazından, küresel göçten ve arkeologların, simgesel olduğunu varsaydığı maddi kalıntılardan önce var olduğuna işaret ediyor. Ayrıca bununla ilgili tarihler de günümüze yaklaşmıyor, gitgide uzaklaşıyor. Yaklaşık BÖ 130.000 varsayımını benimsememin sebeplerinden biri budur.

Peki, göçlere gelirsek? Andaman Adası popülasyonunun genetik kopuşunun tarihi elbette adanın coğrafi işgalinin tarihi değildir: adalara bu tarihten daha sonra göç etmiş olabilirler. Bununla birlikte, 70.000 yıl öncesinin üzerinden çok geçmeden adaya yerleşmiş olmaları akla yatkın. Avustralya'nın belki de BÖ 45.000'de mesken

tutulduğunu biliyoruz, gerçi daha önce yerleşildiğine dair bulguları teyit etmek güç. Kısa süre önce, daha eski Sahul (Avustralya ve Yeni Gine) kazı alanlarına dair bulguların cılız olduğu, daha eski tarihler ileri süren savların yeterince desteklenemediği ileri sürüldü (O'Connell ve Allen 2004). Paul Mellars (2006: 9385-6), Asya'nın güney kıyı bölgesine, arkeolojik kayıtlar bakımından zayıf bir alan olarak işaret eder ve Afrika'dan Çıkış göçünün ayrıntılarını belirleme yolunda daha fazla araştırmanın gerekli olduğu bir yer diye dikkatini bu bölgeye odaklar.

Genetikçilerden oluşan bir ekip (Macaulay ve diğ. 2005), asıl Afrika'dan Çıkış göçüyle ilgili arkeolojik verilerin yokluğuna rağmen, bu göç hakkında genetik yapıdan epey malumat çıkarsayabileceklerini belirlemiştir. Güneydoğu Asya nüfuslarının tahlil edilmesini temel alan hükümlerine göre, birkaç göç yerine tek göç yapılmış, bu göç de Hint Okyanusu kıyısını izlemiş. Dahası, hızlı bir göçmüş bu. Ekibin işaret ettiği üzere, aşağı yukarı son on yılda, daha geç değil daha erken tarihli bir göçü savunan savlar (Toba'dan sonra, hatta daha önce) mevzi kazandı ve önerdikleri tarih, BÖ 75.000'dir. Derken, yaklaşık BÖ 65.000'de Hindistan'dan Avustralya'ya yayılma gerçekleşmiş. Hindistan'a "varış zamanı"nın BÖ 66.000, Avustralya'ya ise BÖ 63.000 olduğunu söylüyorlar. Atıfta bulundukları öteki tarihler, tüm insanların en yakın ortak atası için BÖ 200.000, Eritre'ye insan yerleşimi ve burada deniz kaynaklarının kullanımı (arkeolojik bulgulardan biliniyor) için BÖ 125.000, Afrikalı olmayan popülasyonların Afrikalı popülasyonlardan kopuşu için BÖ 84.000 ve avcı-toplayıcıların Güneydoğu Asya'yı kesintisiz işgali için (yine arkeolojik bulgulardan yola çıkarak) muhtemelen BÖ 70.000 ya da kesinlikle BÖ 40.000'den itibaren başlayan tarihtir. Elbette tüm bu tarihler yaklaşıktır, fakat genetik bulguların, bunlarla ilintili arkeolojik bulgulardan daha erken tarihler vermesi bakımından tipik örneklerdir. Sally McBrearty ile Alison Brooks'un (2000) kaleme aldıkları önemli makalede dile getirilen, "devrim olmadığını söyleyen" aşamacı görüşe atıfta bulunan Vincent Macaulay ve ekibi, yorumlarında şunu ifade eder: "Batı Avrasya'daki müteakip Üst Paleolitik 'devrim', modern insanın ortaya çıkışının bölgesel bir göstergesiydi, yoksa geçmişle kökten kopuş anlamına gelmiyordu" (2005: 1036). Bununla birlikte, bana kalırsa başka bir seçenek de gayet mümkün: Bu tarihler, şimdiye kadar arkeologların bulduklarına işaret ediyor, muhtemelen maddi kalıntılarda bulabileceklerine ve simgecilik için gerekli gayrimaddi kültürün tarihlerine işaret ediyor değiller.

Peki, ister yeni ister eski olsun, simgesel açıdan incelikli ve kültürel açıdan hâlâ yavaş yavaş evrimleşmekte olan bu göçmenler kimdi? Acaba sosyal antropologlar, bunların olası görenekleri ya da toplumsal yapıları hakkında söz söylebilir mi? Ya da belli ki küçük olan nüfuslarının içeriği hakkında? Yakın tarihli bir makalede (Keinan ve diğ. 2008), ilk Afrika'dan Çıkış göçmenlerinin genelde erkek olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüş, başka yorumlarla çelişiyor olabilir, üstelik mitokondri DNA'sı temelli kimi araştırmaların önermeleriyle çeliştiği kesin. Ancak doğru olsun ya da olmasın, yine de üzerine kafa yormaya değer bir imge meydana getiriyor: Nispeten yerleşik kadınlar anne babalarıyla yaşarken, erkekler başka yerlerden geliyor. Etrafta dolanmayı da sürdürüyorlar: Böylece dünyanın uç bölgelerinde kadınlardan çok erkekler mevcut olur. Bunun, toplumsal örgütlenme ve akrabalık yapıları bakımından bariz içerimleri var. Fiilî bir karıyerlilik ve hatta muhtemelen anasoyluluk söz konusudur, fakat belki de babaların önemli bir kısmı ailenin yanında kalmaz. Bu durum, pek çok antropoloğun gözünün önüne, anasoylu boylar ya da kabileler değil, Nayar tarzı *sambandham* eşleri imgesini getirir. Yirminci yüzyıldan önce bu Güney Hindistan halkının benimsediği sistemde yüksek statülü erkekler, kısmen normal Hindu evlilik merasimini icra ederken (*tali* olarak bilinen evlilik simgesini bağlar), *sambandham* eşleri olarak bilinen öteki erkekler, sırayla ya da daimi olarak kadınların yanında kalıp onları hamile bırakırdı. Dolayısıyla geçmişin Nayarları için "evlilik" iki kısımlıdır: "koca" (*tali* bağlayan kişi) asla karısıyla yatmazken, öteki "kocalar" asla bu evlilik merasimini icra etmez (örneğin bkz. Fuller 1976: 99-122). Afrika'dan Çıkış vakasında, dünyanın büyük kısmını, kadınları gebe bırakan gezginlerin doldurduğunu (birden fazla anlamda) gözümüzde canlandırabiliriz; belki de kadınları daha yerleşik bir erkek kardeşler takımı koruyordu ve bunların gruba bağlılığı, ensestten uzak durma ve nihayetinde dışarıdan biriyle evlenme kurallarını kapsıyordu.

Bir zamanlar antropolojide göz önünde olan insan evrenselleri meselesi, tekrar değinilmeyi hak ediyor. Bilhassa, doğal evrensel ile kültürel evrensel arasındaki sınır, kendisini irdelemeye davet ediyor bizi. Örneğin, cesetleri göz önünden kaldırma, insanlar için doğal özellik sayılabilir ya da en azından doğal içerimler barındıran kültürel bir evrensel olarak görülebilir. Ancak, evrensel olmasa da çok yaygın kültürel görüngüler de mevcut, mesela ölünün *ismini dile getirmekten* kaçınmak. Frazer, bu âdetin bütün dünyada, şu halklarda bulunduğunu belirtiyor:

> Sibiryalı Samoyedler ve Güney Hindistanlı Todalar, Tatar Moğolları ve Sahra Tuaregleri, Japonya'nın Aynuları ve Doğu Afrika'da Akambalar ile Nandiler, Filipinlerde Tinguianler ve Nicobar Adalarının, Borneo'nun, Madagaskar'ın, Tasmanya'nın sakinleri gibi birbirlerinden çok ayrı yerlerde yaşayan halklarda. (Frazer 1922: 252)

Elbette bu görenek evrensel değil, fakat dünyanın farklı köşelerinde benzer inançların var olduğunu yansıtıyor ve bunlar ya evrim ya da yayılım sayesinde benzeşebilir. Bu örnekte Frazer, ölünün hayaletinden ya da ruhundan duyulan korkunun, bu âdete can verdiğini söyler. Bununla ilintili göreneklerden de bahseder, örneğin ölünün adını kullanmaya dair *geçiçi* tabu, kişiye başkasının adını verme korkusu ya da ister geçici ister kalıcı olarak adını, ölünün adıyla değiştirme korkusu. Frazer bütün dünyadan bu tür bir düzine görenek anar. Bu da aklıma şu soruyu getiriyor: Günümüzde geniş kabul gören küresel göç kavramı ışığında yayılım kuramına tekrar değinmek de anlamlı mı? Frazer bir evrimciydi, yani ortak köken noktası mı yoksa insanlığın ortak aklı mı meselesinde duruşu netti. Ortak akıl, evrimci kanaatin ve ruh birliği öğretisinin yayılımcı olmayan yandaşlarının yeğlediği bir yaklaşımdır. Bunu, bir sonraki bölümde irdeleyeceğiz.

Öteki uca gelince, "ölüm"ün tanımı kültüreldir ve çeşitli inançlar, "beyin ölümü"nden defin merasimi icra edilene dek naaşın tam "ölü" olmadığı fikrine kadar farklı görüşleri içerir; bu merasim bazen biyolojik ölümün bir sene ardından yapılır. Bu tarz göreneklere, örneğin, Madagaskar'da sıkça rastlanıyor (örneğin M. Bloch 1971), ayrıca Güneydoğu Asya'da, Avustralya yerlilerinde ve başka yerlerde de. Madagaskar'da defin, ölünün atasoyuna dahil edilmesiyle alakalıdır; bu, hayattayken olan bir şey değildir. Avustralya yerlilerine gelince, Mungo gölü iskeletlerinden birinde, "en eski" Avustralyalıların, ölüyü yaktıktan sonra kemikleri paramparça ettiklerini gösteren bulgulara rastlanmıştır (Bowler ve diğ. 1970).

Kuramı sadeleştirmek: Arkeolojinin ve sosyal antropolojinin üç çağı

Yeni bilim adlı kitabının üçüncü edisyonunda Giambattista Vico (1982 [1744]: 250-8), ileride "üç çağ kuramı" olarak tanınacak görüşün ana hatlarını ortaya koydu. İlahi (şiirsel), kahraman ve insan diye üç "tabiatın" olduğunu; bunlardan üç tür görenek, üç tür doğa yasası türediğini söylüyordu. Keza, üç tür devlet: teokrat, kahraman (aristokrat), eşitlikçi; ve üç tür dil varmış: ilahi (iletişim olmaksızın

vakıf olma), kahraman dili (askerî amblemler ya da simgeler aracılığıyla) ve konuşma aracılığıyla. Ayrıca üç tür hukuk ve üç tür otorite bulunuyormuş. Vico'nun üç çağ kavramı (tanrılar, kahramanlar ve insanlar çağı), on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış ve hâlâ kullanımda olan, arkeolojinin üç çağ kuramını andırıyor: ister Taş Çağı, Bronz Çağı ve Demir Çağı, isterse de Paleolitik, Mezolitik, Neolitik densin (Rowley-Conwy 2007).

Başka bir anlamda, bizzat arkeoloji üzerine bu şekilde kafa yormak bilgilendiricidir. Eskiden arkeoloji, kültür-tarih yaklaşımını benimser, bu disiplini, tarih dalının zamanda geriye uzatılmış hali ve maddi kalıntılar aracılığıyla tarihsel gelişmeleri belirleme yöntemi olarak görürdü. Başlıca ikinci yaklaşım, süreçsel arkeolojidir, "yeni arkeoloji" olarak da bilinir. Bu yaklaşımı 1960'larda Lewis Binford ve takipçileri ekseriyetle Kuzey Amerika'da geliştirdi. Verimli bir yazar olan Binford, çalışmalarını birkaç cilt halinde derlemiştir, fakat kitapları arasında okumaya en değer olanı, *In Pursuit of The Past* (Binford 2002 [1983]) [Geçmişin Peşinde] adlı kitabıdır; bu eser, 1980'den 1981'e kadar Avrupa gezisinde verdiği dersler, seminerler aracılığıyla Binford'un projesinin ana hatlarını çiziyor. Binford'un yaklaşımı evrimcidir ve kültürel ekoloji, sistemler kuramı ve bilim felsefesi kaynaklı birtakım fikirler benimsemiştir. Ayrıca etnografya benzetmelerinden ve arkeoloji ile kültürel antropolojinin yakın müttefikler olduğu Kuzey Amerika'nın dört alanlı antropoloji ortamından epey etkilenmiştir. Burada söz konusu olan üçüncü yaklaşım, post-süreçselliktir. 1980'lerde ve sonrasında Ian Hodder ve öteki post-süreçsel arkeologlar, arkeoloji disiplininin bilimsel varsayımlarına meydan okudu. Onların savına göre arkeoloji, geçmişi asla yeniden yaratamaz. Bu kapsamlı yaklaşımın bünyesindeki son eğilimler, yapısalcı, post-yapısalcı, Marksist ve feminist kuramların kimi unsurlarını kapsamıştır, ayrıca sosyal antropolojinin son onyıllarındaki ilgi alanlarını da ele almıştır, mesela beden, iktidar, faillik, biliş ve anlam (Hodder ve Hutson 2003). Bununla birlikte, arkeoloji kuramına dair yeni bir tanıtım yazısı, o disiplini azıcık farklı takdim eder. Matthew Johnson, hem metinlerinde (2010: 216-35) hem de metinlerine eşlik eden capcanlı diyagramlarında, son onyılların arkeolojik düşüncesini çok farklı üç senaryo olarak gösterir. İzninizle bunları özetleyeyim:

1988. Süreçselciler ile post-süreçselciler arasındaki çarpışma merkezdedir, arkeolojinin klasik ilgi alanları ilgi çekmez ve çeperdedir.

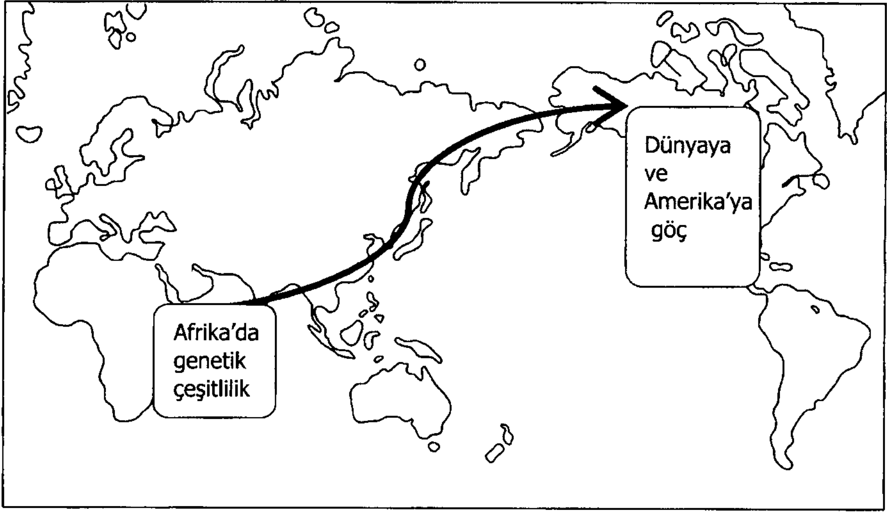
1998. Disiplinin bir nüvesi yok, fakat pek çok cüzü mevcut ve daha

önce kendilerini gösterip kavgaya tutuşanlar şimdi kendi uzmanlık alanlarına geri çekiliyor, mesela feminizm, yeni-Darvincilik, klasik ilgi alanları, miras yönetimi, vesaire gibi.

2008. Her arkeoloğun zihninde, maddi bulgular ile görüşler arasında yeni bir çarpışma peydahlanmış. Maddi bulgulara, kazı alanları, katmanlar, kültürler dahildir ve bunlar saha raporlarıyla, halka açık seminerlerle, vesaireyle betimlenir. Görüşlere gelince, Latour, Foucault ya da Darwin gibi büyük kuramcılar, değerlendirmeden geçirilen yazılardan siyaset belgelerine kadar her şeyi ifade eder.

Sosyal antropolojide işler böyle kesin hatlı değil, fakat yine de disiplinin tarihi içinde belli konuların ağır bastığı dönemler tanımlanabilir (Karş. Kuper 1996; Barnard 2000; Kuper 2005). İlki, artzamanlı yaklaşımlar olan evrimcilik ve yayılımcılıktı; bu yaklaşım, on dokuzuncu yüzyılda hüküm sürmüştür, örneğin evrimci Lewis Henry Morgan'ın (mesela 1877) ya da yayılımcı Wilhelm Schmidt'in (mesela 1931) çalışmaları gibi. 1992'den itibaren ikinci dönem başlar: Eşzamanlı yaklaşımların çağı; başta Britanya'nın işlevselcilik ve yapısal-işlevselcilik geleneği ve Amerikan Franz Boas okulunun eski göreciliği ve çeşitli biçimleri. Ardından Britanya geleneği yapısalcı görüşler benimsedi: Hem işlevselcilik hem de yapısalcılık, dünyaya, ister toplumda (işlevselcilikte) ister kültürde (yapısalcılıkta) var olan bir şablon üzerinden bakar. Ardından, yorumlayıcı ve geç göreci (postmodernist) yaklaşımlarla birlikte üçüncü evre gelir. Vico'nun açıkça gözünde canlandırdığı gibi, bu üç çağ, mükerrer eğilimleri temsil eder. Yorumlayıcılıktan ve geç görecilikten sonra ne gelecek peki: yine evrimcilik ve yayılımcılık mı?

Artzamanlı yaklaşımların tekrar yükselişte olduğuna kuşkum yok. Bu, hayırlı bir gelişme, çünkü "tanrıların" dönüşünü müjdeliyor, ki antropoloji, büyük şeyler hakkında kafa yorarken ekseriyetle kendini bu isimler üzerinden tanımlar: yani Durkheim, Frazer ve eski düşünürleri tanrı sayabiliriz. Bu disiplinin kahramanları hiç şüphesiz, Amerika'da Franz Boas ya da Britanya'da Bronislaw Malinoswski gibi antropolojinin akademik geleneklerini kurmuş kişilerdir. Aynı zamanda, eğer arkeolojideki ve sosyal antropolojideki kuramsal görüşler yine aynı hizaya gelmişse, antropoloji bilimlerinin yeniden birleşmesi potansiyeli var demektir.

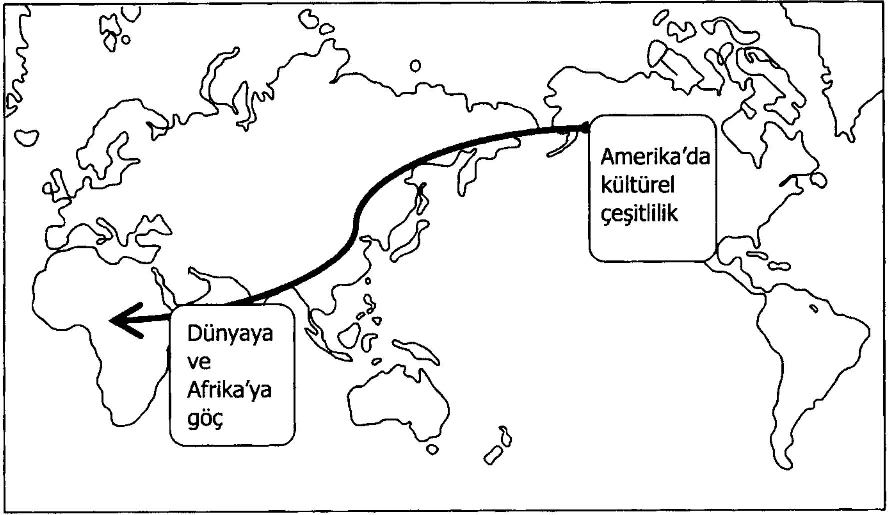

Şekil 6.2 Ortak görüş: Afrika'nın genetik çeşitliliği ve küresel göç

Dziebel'in akrabalık kuramından Lévi-Strauss'a dönüş

1980'lere dek, insan kökeni çalışmalarında iki rakip kuram mevcuttu: Çok Bölgede Süreklilik ve Afrika'dan Çıkış. Rebecca Cann, Mark Stokening ve Allan Wilson'ın birlikte kaleme aldıkları belirleyici makalenin (1987) zamanından beri, Afrika'dan Çıkış modeli, neredeyse tüm genetikçilerden kabul görmüştür ve hemen hemen tüm arkeologlar da bunu benimser. Fakat bir avuç arkeolog, bölge gelişimi modelinin tadil edilmiş çeşitli versiyonlarını savunuyor, ya da daha doğrusu hâlâ savunuyor. Fakat Afrika'daki genetik çeşitlilikten ötürü, varılan fikirbirliği uyarınca, günümüzde yaşayan tüm insanların, bir güney ya da doğu Afrika popülasyonundan türediğini varsayabiliriz.

Bununla birlikte, şimdilerde yeni ve ihtilaflı bir kuram boy gösterdi. 2007'de German Dziebel, *The Genious of Kinship* [Akrabalık Dehası] adıyla iri, ayrıntılı ve sıkı savlar barındıran bir kitap yayımladı ve bu kitap, karşıt görüşü benimsiyor: Afrika'dan değil Amerika'dan çıkış (ve Afrika'ya giriş). Amerika kıtasındaki kültürel çeşitlilikten ve Dziebel'e göre genetik bulgulardaki tutarsızlıklardan ötürü, fikirbirliği sağlanmış görüşü tersine çevirebilir, Kuzey Amerika ve Güney Amerika kıtalarını, simgesel kültürün, bilhassa da akrabalık sistemlerinin doğum yeri olarak görebiliriz. Dziebel, insanlığın ortak

Şekil 6.3 Dziebel'in görüşü: Amerikan kültürünün çeşitliliği ve küresel göç

simgesel mirasının Afrika kökenli olduğunu söyleyen yaygın anlayışı reddediyor. Modern insanın biyolojik ve kültürel mirasının kaynağının bilinmeyen bir tür olduğunu ve bunun ille de Afrikalı olması gerekmediğini söyleyen Daniel Kaufman'ın (2002) bu ihtilaflı iddiasına atıfta bulunur.

Küresel göç konusunda fikirbirliğine varılmış görüşün basit bir temsili, Şekil 6.2'de gösteriliyor. Dziebel'in karşıt görüşü ise Şekil 6.3'te resmedilmiştir.

Bana kalırsa, tüm bunlar yine de şu soruyu yanıtlamış değil: Nerede ve ne zaman? Dziebel'le hemfikir değilim, fakat akrabalık yapılarının kökeni Afrika biçimlerinden ziyade güney Amerika'dadır derken haklıysa bile, bunların kökeninin ille de Güney Amerika'da olması gerekmez. Dziebel (2007: 346) bize, başka kıtalarda bütünüyle gözden yitmiş çok eski dil ve akrabalık yapılarını günümüzde Amerika kıtasında bulabileceğimizi anlatıyor. Eski Dünya'da "sadece hayaletler" var, diyor. Ancak,Güney Amerika tipi sistemlerin kökenlerinin Afrika'da olduğunu ve tıpkı Wissler'in kuramının dediği gibi, bugün de çeperde bulunuyor olabileceğini kafamızdan geçirebileceğimizi belirtmiyor. Yani Afrika'dan Güney Amerika'ya ulaşmış sistemler, Afrika'daki "merkezde" ortadan kalkarken, daha sonra gelişen "çeperde" hâlâ mevcut olabilirler (ayrıca bkz. Üçüncü Bölüm). Kuramda aynısı Allen'ın modelleri için de geçerli olabilir, ayrıca ak-

rabalık sistemleri konusunda geçerli olan durum, sanat, simgecilik, ritüel, mit ve genel olarak simgesel düşünce için de geçerli olabilir. Lévi-Strauss'un Güney Amerika'da kaydedip çözümlediği, ayrıca Kuzey Amerika'dan alıp çözümlediği kimi mitler, dünyanın her köşesinde rastlanan mitlerle benzeşir (bkz. Lévi-Strauss 1978: 113-268). Kısacası, gayrimaddi kültürün ürünleri, Afrika'da ortaya çıkmış da olabilir Güney Amerika'da doğmuş da olabilir.

Bir kez daha vurgulamak gerekirse, ne Dziebel'in akrabalık yapıları kuramını ne de bir Güney Amerika sisteminin Afrika'da doğup Amerika kıtasına göç edip yayıldığını söyleyen Wisslerci görüşü kabul ediyorum, çünkü Güney Amerika (ya da Avustralya) tarzı akrabalık yapılarının asal olduğuna inanmıyorum. Bununla birlikte, köken ve yayılma gibi Wisslerci kavram, simgesel sistemlerin kimi veçheleri açısından mantıklı olabilir, örneğin ritüel, mit vb. Bu alanda, insan zihninde tekrar tekrar icat edilmiş asal düşünceyi, insanların bütün dünyaya yayılmasıyla birlikte yolculuk etmiş mitlerden ya da ritüellerden ayırmak elbette güç. Lévi-Strauss'un gözünde, oyuncular arasındaki belirli mantıksal ilişkiler bile dağılmayan kısıtlayıcı yapılar içinde var olur: Mitler, tanrılardan insanlara bilgi aktarımıdır, merasimler ise insanlardan tanrılara bilgi aktarımıdır (Lévi-Strauss 1978: 66). Mitler zamanla ve coğrafi mekânda göçle değişirken, "mit bilgisinin korunması" söz konusudur. Eski mitlerden yenilerinin ortaya çıkabileceğini de söyler (1978: 256). Lévi-Strauss'un herkesten daha iyi bildiği üzere, mitoloji, insan zihninin derinlerine uzanır ve mitoloji sistemlerinin tarihöncesi evresinin şifresini çözmek, ilginç olduğu kadar karmaşık da olabilir.

Çalışmalara ayakbağı olan son gelişmeler

Çalışmalara ayakbağı olan en yeni gelişmelerden biri, 2008'de yapılıp 2010'da duyurulmuş bir keşiftir: X-kadını denen birinin parmak kemiğinin küçük bir parçası. İlave kazılar ve 2010'da genetikçilerin yürüttüğü çalışmalar (Krause ve diğ. 2010) sayesinde, bu kadının ve türünün, modern insanlardan Neandertaller kadar farklı olduğunu ve aslında bu üç türün birbiriyle çiftleştiğini sağlam bir şekilde beyan etmek artık mümkün.

Kısmen, anatomik bulguların az olmasından ötürü, bu tür henüz isimlendirilmemiştir, dolayısıyla Tablo 2.1'de yok. Hiç kafatası parçası ya da büyük kemik bulunamadı, fakat birkaç diş, el ve ayak parmağı kemiği var. Bu "insanlar", Denisovalılar adıyla tanı-

nıyor (bkz. Stringer 2011: 195-7). Güney Sibirya'da Altay dağlarının Denisova mağarasında yaşamışlar. *Homo erectus*'un ardından modern insan soyundan türemişler (dolayısıyla 1.900.000 yıl önceki *H. erectus* göçünün bir parçası değiller), muhtemelen Afrika'da *H. heidelbergensis* soyundan göç etmişler ya da daha sonra ama Neandertallerden önce ortaya çıkmışlar.

2008'den beri Leipzig'deki Max Planck Evrim Antropolojisi Ensitütüsünde ve başka yerlerde yürütülmüş karşılaştırmalı çalışmalar, Denisovalıların, günümüzün pek çok Avrupalı ve Asyalı halklarıyla, bilhassa günümüz Malenezyalılarıyla genetik yakınlıklarını göstermiştir. Avrupalılarla ve Asyalılarla yakınlık, Denisovalıların geniş bir alana yayılmış olduğunu ima ederken, günümüz Malenezyalılarıyla yakınlığın, Malenezyalıların Afrika'dan yola çıkıp Büyük Okyanus yolunda bunlarla temas ettiğini gösterdiği söylenmiştir (örneğin bkz. Reich ve diğ. 2010). Tüm bunlarda, ilgimi biyolojik melezlenmeden bile fazla çeken husus, kültürden bir şeyler alınmış olması ihtimalidir. Bu mağarada, bir bilezik dahil çeşitli süsler bulunmuştur ve bunların, Denivosa kemikleriyle bağdaşıyor olması muhtemel görünmüyor değil (gerçi bu bulgu kesin sayılmaz) (Derevianko ve diğ. 2008). Bunlar yaklaşık 40.000 yıllık; onaylanmış melezlenme dönemi kadar eskiler. Peki (tıpkı Neandertaller ve *H. sapiens* gibi) Afrikalı *Homo heidelbergensis*'ten türemiş ama tekrar buluşana dek yarım milyon yıl ayrı kalmış olan Denisovalılarda dekoratif sanatlar var mıydı? Kişisel süslenme? Simgesel kültür?

Şablon dışı yeni bir değişiklik de, Asya'nın güney bölgeleri boyunca bir değil iki göçün yapıldığı fikridir: Kollardan biri, 75.000 ila 60.000 yıl önce (Afrika'da) insanlığın geri kalanından ayrılıp Avustralya'ya ulaşmış, öteki göç ise 40.000 ila 25.000 yıl önce gerçekleşmiş (örneğin bkz. Gibbons 2011). Bu tarihler, antropolog A. C. Haddon'ın 1923'te Avustralya yerlilerinden topladığı saç örneklerinden elde edilmiş genetik bulguları temel alıyor: Yerliler, Avrupalılarla ya da Asyalılarla karışmadan önceki bir tarihtir bu. 75.000 ila 60.000 yıl öncesine işaret eden ilk tarih, Avustralya'ya göçün düşünülenden, yani 50.000 yıl öncesinden daha erken gerçekleştiğini ima ediyor. Fakat (moleküler saatle elde edilmiş) öbür tarihler, arkeologlara göre günümüze fazlasıyla yakın, çünkü Avrupa'ya göçün bilinen arkeolojik kazı alanları için daha geç tarihler ima ediyor sayılabilirler. Gerçi insanın aklında uyandırdıkları fikir, Asyalıların ve Avrupalıların nispeten yakın bir tarihte ayrılmış olduğudur. Bu konuda en ilgi çekici nokta ise, Avustralya'da Denisova DNA'sına rastlanmasıdır.

Arkeoloji dışında her şey, Denisovalıların Asya'da geniş bir alana yayıldığına ve elbette genlerinin, günümüzde yaşayan pek çok gayri Afrikalı halkta mevcudiyetine işaret ediyor gibi. Önde gelen bir genetikçinin belirttiği gibi, sanki Asya, "popülasyonların dama tahtası"; kimilerinde Denisovalıların genetik malzemesi varken, kimilerinde yok (Mark Stokening, aktaran Gibbons 2011: 1691).

Daha yeni bir sapma ise, batı Afrika'dan gelen iskelet malzemesinin yeniden incelenmesiyle gün ışığına çıktı (Harvari ve diğ. 2011). Nijerya, Iwo Eleru'da, 1965'te kazılıp ortaya çıkarılmış bir kaya oyuğu defin alanı var. Burasının 11.700 yıllık olduğu belirlenmişti, fakat orada bulunan kafatası, günümüzde Afrika'daki hiçbir kafatasına benzemiyor: Biçimi ve özellikleri bakımından çok daha eski görünüyor. Kısacası bu kafatası *Homo sapiens*'tir ama hem modern hem arkaik özellikler barındırıyor. Bu bulgu, bir melezlenme ima etmekle kalmıyor, (*H. sapiens* tanım gereği simgesel ve epey "kültürel"dir) hem günümüzde dünyadakinden daha büyük bir genetik çeşitlilik hem de insanların genetik açıdan ayrı dalları arasında kültürel aktarım ima ediyor. Kültürel aktarım, çift yönlü gerçekleşmiş olabilir mi? Bu kazı alanıyla bağlantılı olarak bulunmuş maddi kültürün (Afrika) Geç Taş Çağına ait olduğunu belirlemek kolay, gerçi ne dekoratif sanatlara ne ritüele ne de elbette mite dair bir bulgu var.

Daha önce değindiğim noktayı tekrarlamak gerekirse, tıpkı Evans-Pritchard (1973) gibi ben de yayılımcılığı tekrar ciddiye almanın zamanının geldiğini düşünüyorum. Bulgular yine bunu gösteriyor. Artzamanlı açıklamaları göze almayı kabul edersek, evrimci hipotezlerin yanı sıra yayılımcı hipotezleri sınamak bunun mantıksal sonucu olacaktır. Yeni genetik bulgular, hem biyolojik anlamda hem kültürel anlamda "modernlik" kavramının da sorgulanması çağrısını yapıyor.

Simgesel düşüncenin tarihöncesi

On dokuzuncu yüzyılda, toplumun, akrabalığın, dinin, vesairenin tarihöncesi hakkında fikir ileri sürmek yaygın bir tutumdu. Günümüzde öyle değil, ancak müsaadenizle makul bir tarih şeması önereyim. Beni en çok ilgilendiren nokta, dilin doğuşu için belirlenmiş tarih olan BÖ 50.000'dir; bu tarih yazında her yere öyle sızmış ki, tıpkı simgesel düşüncenin doğuşu gibi kanıksanmış durumda. Gerçi bence, özellikle FOXP2 ve öteki genetik bulgular, lisan ölümü olasılığı (Neandertallerin ve Denisovalıların "tür" ölümünün yanı sıra), *Homo*

sapiens'in geçtiği nüfus darboğazı ve bunun gerçekleşme zamanı söz konusuyken, bu tarihi benimsemek için hiç sebep yok. Aslında dil çok daha önce evrimleşmiş olabilir, hatta günümüzdeki mevcut dillerin müteakip doğuşunu doğru saysak da. Atıfta bulunduğum yeni FOXP2 buluntusu ve benzeri buluntular, lisan genlerinde muhtemelen 260.000 ila 200.000 yıl öncesine, hatta daha da öncesine uzanan, çok eski bir mutasyonu gösteren bulgular sunuyor; Neandertallerde de modern insanlarda da gerçekleşmiş değişikliklerden kaynaklanmış bu mutasyon (örneğin Krause ve diğ. 2007; Ptak ve diğ. 2009). Nihayetinde, en eski "hakiki" dil, simgesel düşünceden eski olabilir ve "davranışsal modernlik" aslında "anatomik modernlik"le çakışmış olabilir.

İnsan evriminin (olası) sırasına dair önerim şöyle:

1. Anatomik modernlik.
2. FOXP2 mutasyonu.
3. Dil.
4. Simgesel düşünce.
5. Mitoloji aracılığıyla dilin çiçeklenmesi.
6. Genetik çeşitlilik; Sanlar, Avustralya yerlileri vs.
7. Toba yanardağının yol açtığı kış mevsimi ve müteakip nüfus darboğazı.
8. Afrika'dan Çıkış göçleri.
9. Sonraki insan yayılımları.
10 Bütün dünyada ileri avcı-toplayıcı düşüncesinin gelişmesi.

Akrabalık sistemlerinin, avcı-toplayıcı toplumsallığı kurallarının, dinî fikirlerin, vesaire evrimi hiç şüphesiz karmaşık birer köken ve evrimsel diziler barındırır. Mesela bunlar, ileri avcı-toplayıcı düşüncesinin gelişimi için olduğu kadar en erken simgesel düşünce için de denektaşı vazifesi görmüş olabilir. Simgesel biçimlerin evriminde, tanrıcı fikirler kadar şamancı ve totemci fikirler hayati rol oynamıştır, gerçi bunların ayrıntıları üzerine akıl yürütmeyeceğim. Elbette on dokuzuncu yüzyılda pek çok kuramcı bunu yaptı, fakat bugün eldeki veriler nispeten daha çetrefil. İddiama göre *anlatı*, dilin ilerlemesine ve dil, anlatının ilerlemesine öyle işlemiştir ki bunların mazisi, *Homo sapiens*'in Afrika'dan Çıkış göçünün öncesine uzanıyor olmalı. Mitoloji, çok iri harflerle kazınmış bir dünya mirasıdır, aslında bizzat din de öyle.

Buna kıyasla ardından olan bitenler önemsizdir, fakat yine de bir sonraki bölümün konusu bu. Neolitikle birlikte çobanlık, tarım,

işbölümü, toplumsal hiyerarşi ve devlet doğdu. Bütün görkemiyle ve karmaşıklığıyla "doğal insanlık" çoğumuz için geride kalmıştır. Mülkiyetin doğuşu, yaşam standartlarının yükselişi, tıpta ilerlemeler, teknolojik gelişmeler ve bilginin çoğalması tek tek değerli olsa da, yine de insan tabiatının özü değiller.

7 SİMGESEL DÜŞÜNCEDEN SONRA: NEOLİTİK

Neolitik dönemi işlemek konumuzla alakalı, çünkü bununla birlikte pek çok şey değişti. Örneğin daha önce birçok kez, evrensel akrabalık sınıflandırmasının (bu sınıflandırmada küçük ölçekli bir toplumun üyeleri, belirli akrabalık terimleriyle nitelenir) yitirilmesi üzerine kalem oynattım. Bu sistemlere, neredeyse her yerdeki avcı-toplayıcılarda rastlanabilir, ama avcı-toplayıcı olmayanlarda rastlanmaz. İktisat ideolojisinin geçirdiği değişiklikler hakkında da yazdım, üstelik bu değişiklikler konusunda pek çok sosyal antropolog, yazılar kaleme almıştır. Ayrıntılar konusunda hemfikir olamıyoruz, üstelik iktisat ideolojisinin hangi unsurlarının en önemlisi olduğu meselesinde anlaşmazlıklarımız epey şiddetli. Ancak avcı-toplayıcı uzmanlarının toplu formülasyonu, Neolitiğin bizden, bir zamanlar bütün insanlığın paylaştığı özellikleri koparma usulleri konusunda ipuçları sunar. Biz antropologlar, arkeolojik malzemeler ışığında avcı-toplayıcı evrensellerini ciddi ciddi ele alarak avcı-toplayıcı olmayanlarda yitirilen şeyleri kısmen açığa çıkarabiliriz. Bence, avcı-toplayıcıların farklılıklarını karşılaştırmalı usulle irdeleyerek kısmen eski zamanları da gün ışığına çıkarabiliriz. Bunlara mit, ay simgeciliği vesaire dahildir.

“Neolitik devrim” mi yoksa “Neolitik geçiş” mi?

“Neolitik” kelimesini Sir John Lubbock (1865: 1-2), Paleolitiğe karşı başka bir taş teknolojisini betimlemek amacıyla uydurmuştur. Az sonra Mezolitik kullanıma girdi, gerçi en başta, şimdilerde Üst Paleolitik denen şeye yakın bir anlamı vardı ve ancak nispeten daha sonra, Paleolitik ile Neolitik arasında kalan evreyi tanımladığı kabul edildi. Günümüzde Yakın Doğu ve Avrupa Paleolitiği, ön-*Homo sapiens* yerleşimcilerden ve en eski taş aletlerden, yaklaşık BÖ 10.000'de yaşamış popülasyonlarının kalıntılarına varan uzun bir gelenekler dizisi sayılır. Mezolitiğin, yaklaşık 22.000 yıl öncesinden 5.900 yıl öncesine kadar sürdüğü kabul edilir, Neolitik ise Yakın Doğu'da belki 12.700 ila 11.500 yıl öncesinden yaklaşık 5.300 yıl öncesine, Bronz Çağına dek sürmüştür. Bu tarihler tartışmaya açık ve uç noktasının (özellikle kuzey Avrupa'da) hem tanımlanması daha zordur hem de arke-

ologların zihninde o kadar önemli değildir. Asya ve Batı Afrika alet gelenekleri benzer şekilde etiketlenmiştir, oysa 1920'lerden itibaren güney ve doğu Afrika kendi bölgelerine özgü etiketlere sahiptir. Afrika Orta Taş Çağı, Mezolitik değildir, fakat kısmen Avrupa Üst Paleolitikiyle, kısmen Avrupa Orta Paleolitikiyle çakışan daha erken bir evredir (bkz. Tablo 2.2).

Peki, Neolitik hangisi: devrim mi geçiş mi? Bana kalırsa hem devrim hem geçiş; iki nitelemeyi de azıcık farklı bir şeyi temsil etmek için devreye sokuyorum. Gordon Childe'a göre (1936: 66-104) "Neolitik devrimi", tarımın ortaya çıktığı, işbölümünün ve toplumsal hiyerarşinin doğduğu ve şehir kurmanın mümkün hale geldiği, insan evriminin devrimci bir safhasına işaret ediyor. Daha yeni yorumcular (örneğin bkz. Whittle ve Cummings 2007), bunun yerine Neolitiğin çeşitliliğini ve yavaş evrimini vurgulamıştır (bunu Childe da kabul eder). Bu yazarlar, Neolitiği "geçiş" olarak betimlemeyi yeğliyor. Bana kalırsa "Neolitik devrim", uzun Neolitik geçişin sonuna doğru meydana gelmiş devrimci değişiklikler için faydalı bir etikettir; "geçiş" kelimesini ise daha uzun bir dönemi betimlemek amacıyla kullanıyorum. Childe'ın, nihayetinde ortaya çıktığını belirttiği değişiklikler, ekseriyetle maddi değişikliklerdir, örneğin kentleşmenin tomurcuklanması gibi, oysa ben bunların ideolojik değişiklikler olduğunu düşünüyorum: *avcı-toplayıcı düşünce kipi* yerine *birikimci düşünce kipi* dediğim şeyin geçmesi (örneğin Barnard 2002). Şekil 7.1, bu yaygın kültürel uygulamaları ve onun uzun soluklu avcı-toplayıcı alternatifini gösteriyor. Avcı-toplayıcılar, paylaşmaya değer verir, dolayısıyla hızlı tüketimi ve maddi eşyaların, yiyeceğin ve başka eşyaların dağıtılmasını yeğlerler, bunları biriktirmezler. Avcı-toplayıcı olmayanlar ise onu bunu biriktirme sevdalısıdır: Saklamak, aile için hayırlıdır, dolayısıyla toplum için de hayırlıdır. Avcı-toplayıcılar, sırf "nazik insanlar" oldukları için paylaşıyor değil. Paylaşmak ve bunun derhal tüketim mekanizması, hem yaşam tarzları hem de düşünme şekilleri için gerekli etkenlerdir.

Neolitikten çok önce, Orta Taş Çağı ve Geç Taş Çağı avcı-toplayıcıları, taş alet teknolojisini, simgesel temsilleri ve toplumsal örgütlenmeyi incelikli hale getiriyordu. Toplumsal örgütlenme; değiştokuş mekanizmalarını, kaynaklardan karşılıklı faydalanma için belki karşılıklı "izin verme" sistemlerini, en azından son 20.000 yıl boyunca birkaç ardışık aşamada gerçekleşmiş iklim uyarlanımlarını içeriyor (Kusimba 2003: 188-200). Tanımladığım haliyle bir "modernlik" biçimi, Neolitikle ya da en azından bundan az sonra başlar; her ne

Avcı-toplayıcı ideolojisi

Biriktirme	Anti-sosyal – paylaşmamaya denk
Derhal tüketim	Sosyal – paylaşmaya denk

Neolitik ve Neolitik-sonrası ideoloji

Biriktirme	Sosyal – istiflemeye denk
Derhal tüketim	Anti-sosyal – istiflememeye denk

Şekil 7.1 Avcı-toplayıcı ideolojisine karşı Neolitik ideolojisi

kadar bütün dünyada yarı zamanlı avcı-toplayıcılar içinde paylaşım ideolojisi korunmuş olsa da. Elbette okuyup yazabilen bizler, Neolitiğin ve sonraki gelişmelerin bize getirdiklerine sahip olduğumuz için talihliyiz. Bununla birlikte biz Neolitik ve Neolitik-sonrası insanları çok şey kaybettik: mitleri ezberleyip aktarmak, insan yoldaşlarımızı resmen akraba saymak (yani tanıştığımız herkesi, belirli akraba kategorilerine mensup diye sınıflandırmak), mesken tuttuğumuz çevreler hakkında derinlemesine bilgi edinmek, boş zamanımızı nasıl kullanacağımızı bilmek ya da aslında boş zamana sahip olmak.

Childe (1936), Neolitiğin iki mantıksal gelişmesini, yani iki ilave devrimi belirtir: yukarıda zaten andığımız *kent devrimi* (toplumsal hiyerarşi dahil yeni toplumsal örgütlenme biçimleri gerektirir) ve bunun sonucunda gerçekleşen *insan bilgisinde devrim* (kentleşmenin gündelik yaşamla ilgili gereksinimleri sonucu ortaya çıkan okuryazarlık ve sayı sayma dahil). İnsan bilgisinde devrim, Neolitik öncesi ve Neolitik dönemlerinin iki farklı düşünce kipi olarak belirlediğim kavramla aynı şey değil. Benimki tamamen ideoloji nitelikli bir kavram, aslında belki de bu etiketi kullanmalıydım: düşünce kipi yerine ideoloji kelimesini geçirebilirdim. Eğer bir modernlik biçimi Neolitikle birlikte başlamışsa, o halde yine miras aldığımız başka bir modernlik biçimi, simgesel kültürün şafağında başlamıştır. Richard Lee (1976: 17), yazısını kaleme alırken bunu gayet güzel ortaya koyar: "Onların [Ju/'hoan] düşüncesinin bizimkine benzerliği, bilimin mantıksal-tümdengelimli modelinin çok eski olduğunu ve aslında Pleyistosende ilk tam insan avcı-toplayıcılarla birlikte doğduğunu akla getiriyor".

Totemcilik ve mitoloji, bir nevi simgecilik ima etmekle kalmıyor, evrende simgesel düzen arayışını da ima ediyor.

İkinci bölümde, laf arasında "davranışsal modernlik" sorununa atıfta bulunmuştum. John Shea, bu fikre itiraz eder; bunun sebebi kısmen, başka bir araştırma gündemini öne çıkarmasıdır; bu gündem daha ziyade, davranış değişkenliğine ve (Paleotikle) karşılaştırma yapılan, ilk-insandan insana doğru –insan türünü de dahil ederek– uzun soluklu bir seyre yönelmiştir. Ancak daha geniş kapsamıyla "modernlik" fikri aslında, ilave niteleme yapılmazsa anlamsızlaşacak kadar kapsamlıdır. Sorun şu ki, çoğunlukla ya devrimci bir değişikliği ya da şimdi ile geçmiş arasındaki ayrımı tanımlamamız şart. Bana kalırsa Neolitik, tam da şu ikisidir: devrimci (fazlasıyla yavaş bir devrim olsa da arkeolojide devrim bu meziyettedir) ve modern. Bize hiyerarşik toplumsal yapıları ve günümüzde sahip olduğumuz üst dünyagörüşlerini (dinde, bilimde ve siyasi düşüncede) kazandırması bakımından "modern"dir. Tarihçi ve siyaset felsefecisi Francis Fukuyama (2011: 90-4), son yüzyıllara kadar Afrika'da neden devletlerin ortaya çıkmadığını sorar (devlet, onun modernlik tanımıdır). Yanıtı, "siyasi düzenin" nüfus yoğunluğuna bel bağlamasıdır ve bu tarz bir düzeni, merkezileşme biçimi olarak anlar. Bunun ilk olarak Çin'de, M.T.Ö. 770 ila 256 arasında hüküm sürmüş Doğu Zhou Hanedanlığı sırasında ortaya çıktığını söyler (2011: 104-24). Bu hanedanlık döneminde Çin, hem gerekli nüfus yoğunluğuna sahipti hem de otoritenin elinde ülkeyi denetim altında tutma imkânı vardı (kimi Doğu Zhou eyaletlerindeki daimi ordular sayesinde). Devlet oluşumunun bu şablonu, Childe'ın Yakın Doğuya özgü kentleşme ve bilginin artması (bu, Çin'de de geçerli) tasalarıyla birlikte, Neolitikleşmenin mantıki bir sonucu olarak görülebilir. O zamandan bu yana tunçtan ve demirden aletler edinmiş olabiliriz, fakat bu tanım kipine göre hâlâ Neolitik dönemde yaşıyoruz.

Postmodern kelimesine gelince, bu terimi 1979'da felsefeci Jean-François Lyotard uydurdu. Lyotard'ın (1984 [1979]: xxiv) bahsettiği bağlamda bu kelime, "üstanlatılara yönelik şüphe"ye göndermede bulunur, başka bir deyişle özellikle bilimde ama aynı zamanda Marksizm gibi görkemli felsefelerde de büyük kuramların önerilmesini reddediyordu. Lyotard'a göre on sekizinci yüzyıl Aydınlanması ve ardından gelen dönem "modern"ken, İkinci Dünya Savaşından itibaren Avrupa düşüncesindeki gelişmeler "postmodern"di. Ben postmodernci değilim, ancak postmodernci olsaydım, sırf modernizmin değil, postmodernizmin de bu belirtilen tarihlerden önce başladığını ileri

sürerdim. Eğer postmodernizm, kültürel geleneklerin çoğulluğunun kabul görmesiyle ilgiliyse, o halde bu yaklaşıma Buşman ya da San dininde sahibiz; bu dinde türlü türlü görüş hoşgörüyle karşılanır, hatta aynı birey çelişkili görüşleri benimseyebilir. Mathias Guenther (1979) ve bendeniz (Barnard 1988), bu görüngüyü 1970'lerde Naro San halkının oldukça farklı popülasyon grupları içinde birbirimizden bağımsız olarak kaydettik. Kimse bu geleneğin ne zamandır var olduğunu bilmiyor, fakat çoğulcu bir din inancının avcı-toplayıcılarda hem yakın hem uzak geçmişte var olduğunu farzetmek makuldür. Gelgelelim, tersini düşlemek de akla yatkın: Batı bilimininkinden daha "modern", herkese daha çok ulaşan bir düşünce sistemine de avcı-toplayıcılarda rastlanabilir. Böylesi bir görüş, Kanada'nın Kutupaltı bölgesindeki daha esnek düşünce sistemiyle ve toplumla karşılaştırılınca, Avustralya yerlileri için savunulabilir (Turner 1985). Başka bir anlamda antropoloji, kültürel çeşitliliği, özellikle de disiplin içindeki göreci gelenekleri tanıyıp tartışması bakımından bizzat postmoderndir (bkz. Barnard 2000: 99-119).

Doğa, kültür? Biz, onlar?

Çevreye dair algılar kültüreldir. Kapsamlı kıyaslamalar sayesinde pek çok şey öğrenebiliriz. Avcı-toplayıcılar ile avcı-toplayıcı olmayanların farkları ne? Bu farklılıkların var olduğu noktalarda, avcı-toplayıcıların yaşam tarzının daha eski olduğunu varsayabilir miyiz?

Ancak bilişsel yetiler bakımından bir "bizler/onlar" ikiliği dayatmakta acele etmemeliyiz. Bunun tersi bir tutum takınılmalı. Sadece günümüzdeki tüm toplumlara değil, uzak *Homo sapiens* geçmişinde var olduğu haliyle de insan kültürüne hükmeden insan düşüncesi evrensellerini aramalıyız. Jack Goody, uzun meslek yaşamının büyük kısmını, Doğu ile Batının, Afrika ile Asya'nın, yazı ile yazı öncesi dönemin vesaire karşılaştırılmasına ayırdı. Eski ama belki de en önemli eseri *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*'de Goody (1977: 1-35), okuryazarlığın edinilmesiyle bilişsel süreçler değişmiş olsa da, herhangi bir (modern insan) toplumda bireysel yaratıcılığa, hatta fikir adamlarına rastladığımızı ileri sürer. *La pensée sauvage* [Yaban Düşünce] başlığının İngilizceye hatalı çevirisine dair Dan Sperber'ın (1985: 70-3) yorumu bu noktada konuyla ilgili. Lévi-Strauss kitaba *La pensée des sauvages* (kelimesi kelimesine "vahşilerin düşünüşü") başlığını koymamıştı; bilakis niyeti, "evcilleştirilmemiş düşünüş" anlamını vermekti. Kitabın İngilizce edisyonunun isimsiz çevirmeni, başlığı *Savage Mind*'a (Lévi-

Strauss 1966 [1962]) [Yabani Akıl] dönüştürmüş, böylece "vahşilerin düşünüşü"nü çağrıştırmış oldu. Antropolojide görecilik ya da modern toplumda okuryazarlık konularında özgül görüşleri uymasa da Goody, Lévi-Strauss ve Sperber hemfikirdir. "Ehlileşmemiş düşünce", insanlık durumunda yaygındır. Hem Lévi-Strauss'un hem de Sperber'ın, doğal diyerek bilhassa kastettikleri şey, dar anlamıyla "bilim"den ayrı olarak, neredeyse her türlü düşünsel etkinlikten doğan yaratıcı insan anlayışıdır. Sperber'ın şu şekilde belirtmeyi yeğlediği gibi, Saussurecü terimlerle konuşmak gerekirse, "gösterilen" yoktur, yalnızca "gösterenler" vardır (Karş. Saussure 1974 [1916]: 65-78). Herhangi bir şey, pek çok şey anlamına gelebilir ya da pek çok şeye işaret edebilir ve örneğin bu şekilde mitolojik düşünce, aynı zamanda hem yapılandırılmış hem şiirsel olabilir.

Aşk, eş olma hali, cinsel tutku ve çocukların büyütülmesi dizisinin ya doğal bir özellik ya da "modern, Batılı, orta sınıf kültürün" özelliği olduğunu düşünmek günümüzde olağan. Fakat iki görüş de gerçekten geçerli mi? Bir yanda, bu unsurlar pek çok "modern"e öyle uyuyor ki bunların doğal olmadığını ya da en azından ideal (belki de kurmaca) doğal düzenin veçheleri olmadığını düşünmek güç. Öte yandan, tarihçiler bize, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından önce ne Avrupa'da ne de Avrupalıların yerleşmiş olduğu Amerika'da orta sınıf olduğunu, aşk ile onaylı evliliğin sadece alaksız değil, birbirinin zıddı olduklarını anımsatıyor. Ortaçağın gezgin ozanları farklı bir "aşk" türü ifade ederdi ve tüm söyledikleri kinayeliydi, bire bir doğru sayılmazdı (Bloch 1991). Yüzyıllar boyunca kadınlar, gizemli bir şeyi temsil etmiştir; günümüzde akademisyenler, kadınların bu gizeme "vücut verdiğini" söylüyor. Sosyologlar ise bize, daha sonra, özellikle 1950'lerde cinsel "doğru"nun ve "yanlış"ın, oğlanların ve kızların oyunu doğru oynamasına bağlı olduğunu, 1960'larda kuralların bir şekilde değiştiğini (ve kadınların "özgürleştiğini") söyler (Giddens 1993).

Papua Yeni Gineli etnograf Roy Rappaport (1999), ölümünden sonra yayımlanmış *Ritual and Religion in the Making of Humanity* [İnsanlığın Oluşumunda Ritüel ve Din] adlı kitabında ileri sürdüğü güzel ve uzun savında, dinin ekolojik bakımdan uyarlanımsal olmakla kalmadığını, insan evriminde merkezî bir yer tuttuğunu söylemiştir. Bu olgunluk çağı eserinin izlerine daha eski makalelerinde rastlıyoruz, özellikle "İnsan evriminde kutsalın yeri" başlıklı makalesinde. Bu makalede (Rappaport 1971: 29-30) daha özgül bir konuya değinir, dinin ve dilin birlikte evrimleştiğini anlatır. Bu görüş, evrimci psikolojinin o zamanlar ilgilendiği yalan söyleme yetisine değinir. Din,

kutsalı başka âlemlerden ("küfür" kelimesini kullanmamıştır) ayırarak yalanı denetim altında tutar. Toplu ifade edilen iman, inananları toplumsal ve iletişimsel bir dil üzerinden birleştirir. Rappaport'a göre, ritüel de toplu bir iletişimdir ve bu, ritüel kadar mit ya da dua gibi sözlü biçimleri için de geçerlidir. Tarımın ve bunun sonucunda toplumsal hiyerarşi biçimlerinin ortaya çıkışından sonra, yalan söyleme yetisi güçlenirken ve din erki vücut bulurken, dilin ve dinin bizzat dönüştüklerini söyler. Meksika'da yürütülen arkeolojik araştırmalar sayesinde Joyce Marcus ve Kent Flannery (2004), bu savı bir adım ileri taşır. Oaxaca vadisinde 7.000 yıllık süre boyunca gerçekleşmiş ritüel mekânı değişikliklerini incelemişlerdi: avcı-toplayıcı evreden (10.000 ila yaklaşık 4.000 yıl öncesi) yerleşik, eşitlikçi, mısır yetiştiricisi evreye (3.450 ila 3.150 yıl öncesi), yöneten seçkinlerin olduğu büyük, hiyerarşik topluma (3.100 ila 2.450 yıl öncesi), arkaik Zapotek devletine (yaklaşık 2450 yıl önce ortaya çıktı) kadar. En eski evre, açık alanda dans etmeyi içeriyordu, ve Marcus ile Flannery, aynı dönemde avcı-toplayıcıların benzer bir ritüel uyguladığını varsayıyorlar. Mısır ekiminin başlamasıyla birlikte insanlar evlerini, güneşin izlediği yola göre ayarlamaya geçti (arkeologların tahminine göre, belirli zamanlarda düzenlenen ritüeller başladı). Ardından, kan akıtma, insanların kendini kurban etmesi ve yamyamlık bulgularıyla birlikte incelikli ritüel uygulamaları geldi. Son olarak, özenli tapınaklar ve bir rahip sınıfı doğmuş. Dolayısıyla din, tıpkı dil gibi, bir insan evrenseli olarak bizimle birlikte gibi görünüyor, fakat Durkheim'ın (1915 [1912]) uzun süre önce söylediği gibi, dinin biçimi, içinde konumlanmış olduğu toplumun biçimini yankılar. Eğer "doğal din" diye bir şey varsa, bu, çoban ve tarımcı komşularından çok uzun süre önce yeryüzünde yaşamış eşitlikçi avcı-toplayıcıların mitleri ve ritüel uygulamaları üzerinden ifade edilen dindir. Bunun *tam* biçiminin ne olabileceği, elbette tartışmaya açık.

Yerleşim ve göç: Baştan savma klişeler

Avcı-toplayıcılar ile çiftçilerin farklılıklarıyla ilgili yaygın ama düpedüz yanlış iki klişe var. Önce *ilkinden* hemencecik kurtulalım, çünkü en azından meslekten antropologlar arasında yanlış olduğu yaygınlıkla anlaşılmıştır. Bu, avcı-toplayıcıların her zaman zorlu hayatlar sürdüğü, çünkü çiftçilere kıyasla yiyecek bulmalarının çok daha güç olduğu düşüncesidir. Gerçek avcı-toplayıcıların geçim faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı etnografya araştırmalarının gösterdiği gibi, özellikle

1960'lardan itibaren (örneğin Lee 1969) avcı-toplayıcı yaşam tarzları, yoğun çalışmaya bağımlı değil. Genel olarak avcı-toplayıcılar, mülk biriktirmeye kıyasla boş zamana daha fazla değer verir. Bu durum, 1968'den sonra Marshall Sahlins'in (1974: 1-39) "ilk bolluk toplumu" tezinin çeşitli sözlü ve matbu versiyonları sayesinde iyice bilinir oldu. Elbette avcı-toplayıcılar çevresel koşullara ve yıllık çevrimlere bel bağlar, ancak çiftçiler kadar değil. Kuraklık zamanında ya da başka doğal felaketler yaşandığında, çobanlara ve tarımcı halklara kıyasla avcı-toplayıcılar alışkanlıklarını nispeten kolay değiştirir.

Avcı-toplayıcılarla ilgili ikinci klişe, onların "göçer", tarımcıların ise "yerleşik" olduğu görüşüdür. Aslında, Hugh Brody'nin kuvvetle ileri sürdüğü gibi (2000: 7, 87-90), bunun tersi geçerli. Tek tek tarım toplulukları bir anlamda yerleşiktir. Elbette *Homo erectus* avcı-toplayıcıları Eski Dünya'nın büyük kısmını göçle katetmiştir (ve yerleşmiştir). *Homo sapiens sapiens* avcı-toplayıcılar, Antartika dışında her kıtayı göç ederek aşmıştır (ve her kıtaya yerleşmiştir). Fakat çiftçiler de aynısını yaptı. Çiftçiler de Asya'yı, Avrupa'yı, Afrika'yı, Amerika'yı yanlarında tahıllarıyla ve başka ekinleriyle birlikte fethetti. Kimilerine göre tarım, birbirinden bağımsız olarak yedi kez icat edilmiş olabilir, ama 700 kez icat edilmiş değil. Bantu dili konuşan tarımcı-çobanlar bütün Afrika'ya yayıldı ve sürüyle tarımcı halk, bütün Asya, Avrupa boyunca göç edip Amerika'ya geçti. Karşılaştıkları avcı-toplayıcılar ya tarımı benimsedi ya da direndi, fakat işin bütününde avcı-toplayıcılar, o zaman da şimdi de, kendi bildikleri topraklarda kalmayı yeğlemiştir. Avrupa'da bile, ileri Mezolitik avcı-toplayıcılar, önceden Neolitik döneme ait olduğu varsayılan yerleşimlerde yaşıyordu; hangi tür tarımın nasıl ve ne zaman benimsediği konusunda büyük çeşitlilik vardı ve kesinlikle Neolitik, bir zamanlar düşünüldüğü kadar oldukça yekpare bir bütün olarak görünmüyor (bkz. Price 2000: Whittle ve Cummings 2007).

Siyahi olsun beyaz olsun, çoban ve tarımcı-çoban halkların güney Afrika'ya göçü ve ardından işgali bütünüyle belgelenmiştir (örneğin Mitchell 2002: 227-412). Ancak güney Afrika'da bile avcı-toplayıcılara dair halk algısı, onların göçmen olduğunu varsayar. Hem dilbilimden hem de arkeolojik bulgulardan biliyoruz ki Kalahari avcı-toplayıcıları binlerce yıldır mevcut konumlarındalar (Barnard 1992: 28-36). Bantu dili konuşan halklar ise kesinlikle öyle değil. Eğer bütün dünyada, göçebe gibi görünen avcı-toplayıcılar varsa, aslında bunlar, besi hayvanlarını oradan oraya taşır, grupları da mevsimsel olarak toplanıp dağılmaya yatkındır. Başka bir deyişle, gruplar sadece kendi bölgele-

ri içinde hareket eder, bölgeden bölgeye taşınmaz, bireyler de "sahip oldukları" bölgeler içinde ya da hak iddia ettikleri bölgelere taşınır. Bu ilke pekâlâ belirlenmiştir, özellikle Kanada Kutupaltı etnografyasında, fakat aynı zamanda avcı-toplayıcı yaşam tarzlarının muazzam çeşitliliğine (Kelly 1995) rağmen bütün dünyada Afrika'dan, Asya'dan, Avustralya'dan gelen etnografyalarda da saptanmıştır (örneğin Lee ve DeVore 1968b; Damas 1969).

Bununla birlikte, gıda istifleyen yerleşik avcı-toplayıcılar ile daha gezgin olduğunu (genelde besi hayvanlarını dolaştırırlar), gelecek için gıda istifleme dürtüsünden mahrum olduğunu düşündüğümüz avcı-toplayıcılar arasında bir ayrım belirlemek akıllıca olacaktır. Alain Testart (1982a: 59-111 ve 1982b), eşitsizliğin kökenini, yerleşik avcı-toplayıcılarda bulduğumuzu ileri sürmüştür. Verdiği örnekler arasında Kuzeydoğu Kıyısı halkları, California'nın yerli sakinleri, güneydoğu Sibirya ve Hokkaido adası yerlileri var. James Woodburn (1982), benzer iddialarda bulunmuştur. *Derhal* ve *gecikmeli karşılık* ekonomileri arasında belirlediği ayrıma istinaden Woodburn, bir anlamda, Neolitik öncesi ile Neolitik arasındaki sınırı, başkalarına kıyasla nispeten "erken bir tarih" olarak saptar: Eşitlikçi avcı-toplayıcılar, derhal tüketir ve bu süreçte toprağın verdiği ürünü istiflemek (ya da zulalamak) yerine başkalarıyla paylaşır. Bunun aksine gecikmeli karşılık ekonomisini benimsemiş avcı-toplayıcılar, tıpkı Neolitik ve Neolitik-sonrası halkları gibi, zaten bir nevi iktisadi modernliğe geçiş yapmıştır. Mbuti Pigmelerinin ağları gibi karmaşık avlanma teçhizatı imal ederek geleceğe yatırım yaparlar, ayrıca elde ettiklerini hemen paylaşmak yerine kendilerine saklayarak yatırım yaparlar. Emekleme aşamasındaki eşitliksizçilikleri, pek çok avcı-toplayıcı halkın ideolojisine aykırıdır ve paylaşımdan ziyade iktisadi azamileşmeyi yeğledikleri için dünyanın çoğu halkıyla aynı safta yer alırlar. Lévi-Strauss'un daima, antropoloji biliminin kurulmasını, eşitsizliğin kökeni saymasını ya da Rousseau'nun bu konuda eşitsizlikle ilgili ünlü söylevini (1997a [1755]: 111-231) aklımızdan çıkarmayalım.

Bu hususta kısır döngü nitelikli savlara karşı ihtiyatlı olunmalı, fakat Neolitik anlayışını aydınlatmak amacıyla hem kuram hem etnografya üzerinden sosyal antropologlara başvuran Alasdair Whittle da (2003: 70-106), Neolitiğin, yeni düşünüş tarzları yarattığını göstermiştir. Bu, hayvanlar ve mit hakkında kafa yorarken özellikle geçerli. "Bu hususta dikkatli olun" dememim sebebi, Neolitiğe, Whittle'ın sosyal antropolojiye getirdiği arkeoloji yorumları penceresinden bakmanın, Whittle'ın arkeolojisine kendi sosyal antropoloji yorumum penceresin-

den bakmaya kıyasla benim için fazlasıyla kolay olmasıdır! Bununla birlikte, Whittle oldukça haklı: Afrikalı tarımcı-çobanlar, hayvanları, avcı-toplayıcı komşularından farklı görüyor. Avcı-toplayıcılar çoğunlukla hayvanlar ile insanlar arasında pek ayrım yapmaz ve onların mitlerinde hayvanlar ve insanlar ya birbirlerinden ayırt edilemez ya da birbirlerini temsil ederler. Sanların mitlojik varlıkları memeliler ya da böcekler, ilahlar, böcek-ilahlar olabilir, fakat insan özellikleri barındırırlar. Neolitiğin yapılı ortamı da daha öncekinden epey farklıydı, tıpkı din, toplumsal hiyerarşi ve toplumsal cinsiyet gibi; David Lewis-Williams ve David Pearce (2005: 102-48), on dokuzuncu yüzyıldaki Kalahari çeperiyle (daha eski yapıları temsil ediyor) yaklaşık 7.500 yıl öncesinin Çatalhöyük'ünü (Neolitiği temsil ediyor) kıyaslayarak bunu açıklıyorlar. Lewis-Williams ile Pearce'ın ve onlardan önce pek çok kişinin yorumladığı gibi Çatalhöyük kozmosu, şamanların beden dışına yolculuklarıyla, evcil hayvanlara hürmet edilmesiyle ve hepsi Neolitik dönemde Çatalhöyük'te olsa da tam aynı zamanda bulunmayan ana tanrıçalara saygı gösterilmesiyle birlikte avcı-toplayıcılar ile tarımcı-çobanlar arasındaki bir geçiş evresini temsil ediyor olabilir.

İhtilaflı iddialar

İki çok farklı, hatta karşıt fikirler kümesi bu hususla alakalıdır: bir tanesi on dokuzuncu yüzyıl Alman antropolojisi (Adolf Bastian), öbürü yirmi birinci yüzyıl Amerikan genetiği kaynaklı (Gregory Cochran ve Henry Harpending). Neolitik; bizler/onlar ikiliğiyle ilgili imgeleri, ayrıca ya ilkelciliği ya da evrimci utkuculuğu çağrıştırır. Böyle bile olsa, tuhaf fikirleri elden çıkarmamak, bunlara epey kafa yormak ve bulguları bunların değerlendirmelerine uygulamak önemli. Çok iyi bilindiği gibi, pek çok antropoloğun gözünde avcı-toplayıcılar, tarımı benimseyememiş ve incelikli olmayan bir insanlık dalını da, kültürel açıdan yoksul düşmüş bir dalı da temsil etmez. Yukarıda değindiğim gibi, tarımcı-göçmen komşularına kıyasla genelde avcı-toplayıcıların beslenme düzeni daha düzgündür, daha sağlıklıdırlar, çalışmaya daha az vakit ayırırlar (örneğin bkz. Lee 1969 ve 1979: 250-80). Tarımın benimsemesiyle vücuda vitamin ve mineral girişi azaldı, karbonhidrat alımı arttı, böylece dişler çürümeye başladı, kansızlık ve şeker hastalığı boy gösterdi, boy uzunluğu kısaldı, çocuk ölüm oranı yükseldi, vesaire, gerçi günümüzde bildiğimiz üzere, bütün dünyada bu hususlarda büyük bir çeşitlilik söz konusuydu (bkz. Pinhasi ve Stock 2011).

Her ne kadar avcı-toplayıcı düşünme usulü, yerleşik, tarımcı, çoban halklarınkinden oldukça farklı olabilse de, bu değişik biçimlerin varoluş sebebi, sadece insanın kültürel çeşitliliği olabilir. Mesele, kültürel çeşitliliğin yalnızca şu olmasıdır: *kültüreldir* ve "anatomik bakımdan modern" insanlarda evrensel olan bir düşünce kipi kapsamındadır; muhtemelen 200.000 yıl öncesinde yaşamış olanların ama günümüzde yaşayanların da düşünce kipidir bu.

Adolf Bastian

Adolf Bastian'ın, antropoloji tarihinin en kötü yazarı olduğu birçoklarınca iddia edilse de, muhtemelen antropolojinin en güçlü yazarı oydu. Bu sebeple, her ne kadar eseri önemli olsa da, ufak kısımları haricinde çalışmaları genelde tercüme edilmemiştir (fakat bkz. Koepping 2005 [1983]: 155-228). Yine de hem zamanının Alman antropolojisi üzerinde hem de başka gelenekler üzerinde büyük tesiri olmuştur, mesela Edward Tylor aracılığıyla Britanya geleneği üzerinde ve doğrudan Alman geleneğinden türemiş olan Amerikan geleneği üzerinde. Bastian'ın en önemli fikri, "insanoğlunun ruh birliği" (*pyschische Einheit des Menschen*) görüşüydü: tüm *Homo sapiens sapiens*'lerin aynı tarz düşünmesiyle ilgili kavram. Bu görüşünü, "temel fikirler" (*Elementargedanken*) ve "halk fikirleri" (*Völkergedanken*) arasında belirlediği ayrım üzerinden ileri sürer.

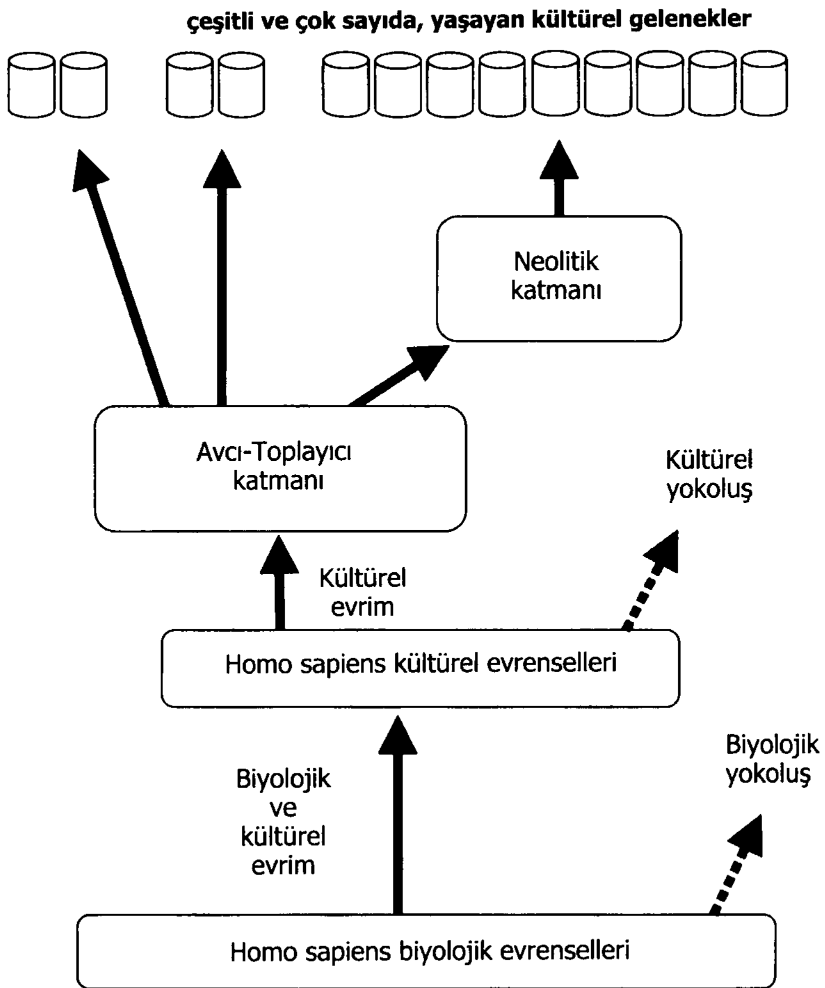
Temel fikirler ya da düşünce şablonları derinlerdedir: ileride bilinçaltı olarak adlandırılacak yerde. Bunlar, belirli halkların fikirlerinde gün yüzüne çıkmaz ama, Bastian'a göre, halk fikirlerini kıyaslayarak bunlara erişim elde edebiliriz. Halk fikirleri dünyanın etnik gruplarının toplu bilincini mesken tutmuştur ve bu tarz her grubun toplu, halk görüşü, ayrıca bunun sonucunda her temel fikir için farklı bir simgesel temsili bulunur. Örneğin Bastian, yıldırımla ya da doluyla ilgili doğaüstü anlayışı ima edenler gibi "mit imgelerinde", doğa yasalarının örtülü biçimde var olmasından bahseder (Bastian 2005 [1893-4]: 173). Her ne kadar Bastian'ın düzyazısı, kelime kelime okunduğunda anlaşılmaz olsa da, benzetmelerinin özü ve verdiği örnekler makul nispette berraktır. Herhangi bir kültürel gelenekte insanlar belirli temel fikirleri paylaşır, mesela hava olaylarından türemiş fikirler gibi, fakat kültüre özgü halk düşünceleri değişebilir. Bastian bu fikirlerin "simgesel örtüsü"ne atıfta bulunur; çok hassas bir betimleme olmasa da, yine de bu hususta açıklayıcıdır. Halk düşünceleri yüzeyde, şeffaf ve berrak, temel düşünceler derinde ve

saklı demek yeterli değil. Bilakis, simgesel düşünce de sıklıkla kendi usulünce derindedir, yani temel düşünceleri aynı olup da "kültür" farklılıklarından ötürü kendi simgesel sistemleri farklılık sergileyenlerin gözüne görünmeyebilir.

Ruh birliği öğretisi, on dokuzuncu yüzyıl antropolojisine uysa da, Bastian bu öğretiye incelik kazandırdı. Temel fikirler ve halk fikirleri kavramı aracılığıyla buna bir ad ve mekanizma kazandırmış oldu. Bu öğretiye hangi ismi verirsek verelim, bildiğimiz haliyle sosyal antropolojinin temelini döşemiştir. Bilhassa, tekli yaratılış görüşüyle birlikte (bütün insanlığın tek kökeni olduğu görüşü) ruhsal birlik varsayımını on dokuzuncu yüzyılın evrimcileri ve keza yirminci yüzyılın görecilik yanlıları, ayrıca sosyal ve kültürel antropolojinin müteakip tüm paradigmalarının taraftarları benimsemişti.

Eğer Neolitik ve Neolitik-sonrası zamanlara bu şekilde bakarsak, avcı-toplayıcılarınkinden farklı bir ortak ideoloji katmanı ayırt edebiliriz. Avcı-toplayıcı olmayanlar, bilişsel yetileri daha gelişkin olduğu için değil, belli bir anlamda daha yetersiz oldukları için farklı düşünür. Onlar, yani bu kitabı okuyabilen bizler, simgesel düşünme becerimizi kısmen kaybettik, tıpkı toprak ile insan, toplum ile birey, akraba ile akraba olmayan, paylaşım ve birikim arasındaki ilişkileri farklı algılamamız gibi (Barnard 2002 ve 2007b). Biyolojik biçimler zaman içinde kaybolmuştur. Kültürel biçimler de öyle (bkz. Şekil 7.2). Daha doğrusu, toprak karşısındaki tutum ya da insanlar arasında ilişkiler gibi şeyler farklılaşmıştır, çünkü *paylaşım* ideolojisinin yerine *biriktirme* ideolojisinin benimsenmesi yüzünden dönüşüm geçirdiler. Tarımcı-çobanlar ve kent yerleşimcileri, toprağı egemenlik bağlamında görür (Barnard 2007b: 11-12). "Monark", "ulus", "demokrasi", "özgürlük", vesaire gibi yarı kutsal öğretilere gözlerini dikip bunları siyasi otoriteyle, insanların mesela teba ya da vatandaş olarak daha büyük bir birime aidiyetiyle ilintili sayarlar. Avcı-toplayıcıların anlayışı bunun tersidir. Toprak kutsaldır ve ilkel mülkiyetle bağdaşır, fakat insanlar, hür bireyler ve aileler olarak egemendir. Doğaüstü âlem bile farklı işler (2007b: 13). Tarımcı-çoban toplumlarda büyü daha yaygındır ve bağımsız olarak bireyler tarafından icra edilir, büyüye genelde kötülük yapmak amacıyla başvurulur ve kayınlara ya da düşmanlara odaklanır. Avcı-toplayıcı toplumlarda ise büyü topluca yapılma eğilimindedir ve hayırlı işler için icra edilir: Örneğin, Kalahari Sanlarının şifa dansı, San olsun olmasın katılımcıların hepsine faydalı sayılır (örneğin Marshall 1999: 63-90).

Avcı-toplayıcıların bu gibi özellikleri ideolojiye yani düşünce ki-

Şekil 7.2 Biyolojik ve kültürel evrim

pine bağlıdır ama mutlaka öyle değildir. Daha eski makalelerimde, biriktirme ideolojisine yavaş geçişten bahsetmiştim. Avcı-toplayıcılar "ağır" düşünüyor değil, hatta tam tersi. Onların değerleri, paylaşıma ve bununla birlikte gelen tüm kültürel geleneklere ve eşitlikçi toplumsal ilişkilere ağırlık veriyor. Yaşayan "avcı-toplayıcılar", çevrelerindeki Neolitik ve müteakip dönemlerin baskısına rağmen bu gelenekleri muhafaza etmeyi yeğlemiştir ve buna rağmen günümüzde çoğu bu ideolojiyi koruyup ara sıra avcı-toplayıcılıkla uğraşıyor. Günümüzde

çoğu avcı-toplayıcı, avcı-toplayıcılık dışı geçim vasıtalarını benimsemiştir, karma bir düşünce tarzları olmasa da karma bir ekonomi uygularlar.

Cochran ve Harpending

Yirmi birinci yüzyıl Amerikan genetiği kaynaklı ikinci fikir kümesi, evrimin simge devrimiyle sona ermediği görüşüyle ilgileniyor. Gregory Cochran ile Henry Harpending'e göre (2009), evrim sona ermiş değil, günümüzde de sürüyor. Cochran ve Harpending (2009: 31-32), özellikle 125.000 yıl önce Emiyen buzularası katta insanların, yaklaşık 10.000 yıl önceki Holosen buzularası dönemdeki insanlardan biyolojik bakımdan farklı olduğunu ileri sürerler. Daha yakın dönemde tarımın birbirinden bağımsız olarak yedi kez icat edildiğine işaret ederler. Elbette 125.000 yıl önce bir kez bile icat edilmiş değildi. Richard Klein (2002: 270), aşağı yukarı aynı şeyi söyler, gerçi bunu tek genetik mutasyona bağlarken, Cochran ile Harpending bu tür pek çok mutasyon gerçekleştiğini belirtir. Her halükârda, daha eski tarihte insanlar tarım yapmaya muktedir değildi ve hayvan postlarını dikip giysi yapmak, mızrak fırlatıcı, ok, yay imal etmek gibi teknolojiler yeteneklerinin ötesindeydi demeye getiriyorlar. Resim yapmanın, eski insanların bilincinde var olmadığını ileri sürüyorlar. Fakat Klein, Cochran ve Harpending, tüm bu etkinliklerin, modern avcı-toplayıcıların yetenekleri dahilinde olduğunu kabul eder.

Cochran ile Harpending'e göre büyük atılım, 40.000 ila 50.000 yıl önce, "nitelik bakımından farklı" sanat çalışması biçimleri boy göstermeye başladıktan sonra gerçekleşti. Blombos mağarasındaki toprak boyasıyla işlenmiş parçaları, mesela 30.000 yıl öncesine uzanan mamut dişi heykelleri, (geç) Avrupa sanatının aşağısında sayıp horgörürler. *Homo sapiens*'e kıyasla Neandertal gömütlerini, "japon balığının üstüne sifon çekerek tuvalet deliğine göndermeye" benzetirler (Cochran ve Harpendig 2009: 34-5). Daha da ihtilaflısı, Cochran ve Harpending (2009: 187-224), ortaçağdaki yerleşim kısıtlamalarından ve o zamandan beri daha yüksek zekâya doğru genetik sürüklenmeden ötürü, Aşkenazi Yahudilerinin zekâsının arttığını ileri sürerler (bankerler ve tacirler, çiftçilerden daha zeki olmak zorundaymış). Aşkenazi Yahudilerinin, uzak kuzenleri olan Kuzey Afrika ve Orta Doğu Yahudilerinden (bunlar ortalamada daha aşağı iktisadi konumlara yerleşmiştir) daha zeki olduğunu da iddia ederler. Genel olarak söyledikleri, ki ben bu görüşlerine katılmıyorum, araştırmacıların, ruhsal

birlik kavramını reddetme vaktinin geldiğidir (2009: 227).

Cochran ile Harpending'in, son birkaç onbin yıl içinde insan genomunun değişikliğe uğradığı savlarını kabul etsem de, ne zekâda ve bilişsel yetilerde belirgin farklılıklar ortaya çıktığı varsayımlarını ne de tarihöncesi sanata dair görüşlerini kabul edebilirim. Blombos'taki toprak boyasının önemi, işlenmiş olmasından değil, nakledilip özenle istiflenmiş oluşundan ileri geliyor. Muhtemelen bizzat sanat olarak değil, beden süslemesi gibi başka sanatların üretiminde kullanılıyordu. Elbette bunu kesin biliyor değiliz, fakat başka yerlerdeki, aslında bütün dünyadaki avcı-toplayıcıların toprak boyası kullanımıyla kurulan benzetme, bunu akla getiriyor (Wadley 2006). Bankerlerin çiftçilere göre daha zeki olması gereksin ya da gerekmesin, avcı-toplayıcılara kıyasla bankerlerin çevreleri hakkında daha bilgili olması *pek muhtemel değil.* Blombos sakinleri toprak boyasıyla ne yapmış olursa olsun, 45.000 yıl önceki Avrupalı fildişi oymacılarınınki kadar bilişsel yetilere gereksinim duymuşlardır. Bunu söylemek kulağa banal gelse de, yaptıkları iş muhtemelen ritüel içeriyordu, o da muhtemelen makul oranda incelikli bir inanç sistemi gerektirir, bu da bir nevi dil anlamına gelir. O eski modern insanlar olasılıkla, bu kitabı okuyan bizlerin anlayabileceği bir mecrada sanat ve kozmoloji hakkında sohbet ediyordu.

Marshall Sahlins, karşılaştırmalı etnografya bulguları aracılığıyla, tarımcı halklara kıyasla avcı-toplayıcıların daha fazla değil daha az çalıştığını 1960'larda göstermişti ve biyolojik antropolog Lawrence Angel, erken ya da geç Neolitik çiftçilere (MTÖ 7.000 ila 3.000) kıyasla Akdenizli Paleolitik ve Mezolitik avcı-toplayıcıların (MTÖ 30.000 ila 8.000) daha uzun yaşadığını, ortalama boylarının daha uzun olduğunu göstermiştir. Orta ömür süresi Bronz Çağına ya da muhtemelen Demir Çağına (yani MTÖ 3.000'den bir süre sonrası) dek aynı düzeye çıkmadı, ortalama boy uzunluğu ise hâlâ o seviyeye ulaşmış değil. Akdeniz Üst Paleolitiğinde ortalama boy erkekler için 177, kadınlar için 167 santimdi. Geç Neolitikte ise erkekler için 161, kadınlar için 154 santime düşmüştü (Wells 2001: 22-4). Elbette bunun için birden fazla Darvinci açıklama var. Muhtemelen kısa insanlar, avcılık ve toplayıcılıktansa çiftçiliğe daha uygundur. Ya da uzun insanlar daha iyi avcıdır ama çiftçi olduğunuzda, boy önemli değildir. Yahut kısa, seksi çiftçiler, uzun avcı-toplayıcılardan daha caziptir. Hatta, yörenin boylu poslu oymakları ölüp gitmiş, yörenin bodur oymakları çiftçiliği benimsemiş de olabilir.

Bir yanda Bastian, öte yanda Cochran ile Harpending olmak

üzere bu iki örnek birlikte ele alındığında gösterdikleri şey, beşerî bilimlerin karmaşık olduğudur. Dolayısıyla bu bilimlerin tarihçesi, dar zihniyetli geleneklerin gelişip daha ilerici geleneklere ilerlemesi gibi basit bir mesele değildir. Elbette, insanoğlunun ruhsal birliği kavramının, günümüzde Cochran ile Harpending'in kimi değerlendirmeleri kadar Bastian'ın zamanında da ihtilaflı olduğunu tüm antropologlar kabul eder. Peki, "insanoğlu" nedir? Neandertalleri içeriyor mu? Ayrıca, insanoğlunun doğal seçilim aracılığıyla hâlâ evrimleştiğini söylemek ne anlama geliyor? Öncelikli ilgi alanım, simgesel düşüncenin şafağı ve ne mutlu bana ki daha yakın zamanların karmaşıklığıyla pek ilgilenmiyorum. Günümüzdeki ruhsal birlik varsayımı, geçmişte simgesel düşüncenin ne olabileceğine dair kültürler arası fikirler için en azından sağlam bir başlangıç noktasıdır.

Bir çağın sonu

Bana kalırsa Neolitik, sadece yeni bir çağın başlangıcı değil, aynı zamanda bir çağın sonudur. Cochran ile Harpending'in, yeni genetik değişikliklerle ya da avcı-toplayıcı olmayanların zekâsındaki değişikliklerle ilgili değerlendirmelerine rağmen, insan kültüründeki nispeten yakın tarihli, yani son 10.000 ila 12.000 yılda ve dünyanın kimi kısımlarında daha yakın tarihte gerçekleşmiş değişimi anlamanın en iyi yolu, buna uzun vadeli gelişmelerin ışığında bakmaktır.

Tablo 7.1'de, son 500.000 yılda insanoğlunun geçirdiği hem biyolojik hem sosyokültürel, başlıca gelişmeleri sıralıyorum. Başlangıç noktası bütünüyle keyfî değil, çünkü simgesel düşüncenin olası en erken tezahürlerini kafamızda canlandırabilelim diye *Homo heidelbergensis*'in kapladığı müddet (BÖ 880.000 ila 250.000 yıl) içinde makul bir tarihi temsil ediyor. *H. neanderthalensis* ile *H. sapiens*'in (ikisi de *H. heidelbergensis*'ten) ayrılması 400.000 ila 300.000 yıl önceki bir gelişme. Tablo, en eski gelişmeleri altta gösteriyor (arkeolojik kazı alanlarındaki gibi), fakat ister aşağıdan yukarı ister yukarıdan aşağı okunabilir. Makul alternatiflerin olduğu yerlerde, bir kuramı ötekine ya da bir tarihi ötekine yeğlememeye çalışmam, tüm kuram ve tarih olasılıklarına göz önüne sermem önemli. Dolayısıyla, örneğin hem Paul Mellars'ın (2006) belirttiği BÖ 80.000 ila 60.000 tarihi hem de Richard Klein'ın (2008) belirttiği BÖ 50.000 tarihi tabloda verilmiştir: Okur bu ikisi arasında tercih yapabilir ya da bunlar yerine, Sally McBrearty ile Alison Brooks'un (2000) önerdikleri, BÖ 250.000 ile 100.000 arasındaki yavaş geçiş dönemini de yeğleyebilir.

Tablo 7.1 İnsanoğlu: son 500.000 yılı

12.700 yıl öncesinden bugüne	Neolitik ve Neolitik-sonrası dönemler
18.000 yıl öncesi	Flores'te H. floresiensis
25.000 yıl öncesi	Mağara resimleri
35.000 ila 20.000 yıl öncesi	Amerika'da modern insanlar
35.000 yıl öncesi	Köpeğin muhtemel evcilleştirilmesi
35.000 yıl öncesi	Modern insan beyninin evrimi (Stringer'a göre)
39.000 yıl öncesi	İtalya'da Campi Flefrei'nin püskürmesi
40.000 ila 35.000 yıl öncesi	Tuna yakınlarında heykelcikler ve boncuk işleri
40.000 yıl öncesi	Avustralya'da defin merasimi ve ölü yakma
40.000 yıl öncesi	Avrupa'da modern insanlar (Cro-Magnon)
50.000 yıl öncesi	"Neandertal flütü"
50.000 yıl öncesi	Davranışsal modernlik (Klein'a göre)
55.000 yıl öncesi	Yonga tekniklerinin baskısı
60.000 ila 40.000 yıl öncesi	Avustralya'da modern insanlar
65.000 yıl öncesi	İsrail, Kebara'da Neandertal definleri
66.000 ila 59.000 yıl öncesi	Howeisoons Port sanayisi
70.000 ila 60.000 yıl öncesi	Olası Afrika'dan Çıkış göçleri
70.000 yıl öncesi	Botsvana'da olası oyulmuş kaya oyuğu girişi
74.000 yıl öncesi	Toba'nın püskürmesi (yaklaşık olarak)
77.000 ila 72.000 yıl öncesi	Still Körfezi sanayisi
77.000 yıl öncesi	Güney Afrika'da toprak boyası kullanımı (Blombos mağarası)
80.000 ila 60.000 yıl öncesi	Davranışsal modernlik (Mellars'a göre)
83.000 yıl öncesi	Namibya'da olası gravürlü devekuşu yumurtası kabuğu
100.000 ila 80.000 yıl öncesi	Cezayir'de deniz kabuğundan boncuklar
100.000 yıl öncesi	Orta Doğu'da modern insanlar
120.000 yıl öncesi	Irmaklarla ve göllerle kaplı Sahra
160.000 yıl öncesi	Herto kazı alanı, Etiyopya (Homo sapiens idaltu)
200.000 ila 130.000 yıl öncesi	Afrika'da modern insanların evrimi
250.000 ila 100.000 yıl öncesi	Davranışsal modernlik (McBrearty ile Brooks'a göre)
260.000 yıl öncesi	Zambiya'da saplı mızrakar
270.000 ila 170.000 yıl öncesi	Zambiya'da olası toprak boyası kullanımı
300.000 ila 125.000 yıl öncesi	H. heildelbergensis rhodesiensis
320.000 yıl öncesi	İspanya'da olası defin ritüeli
400.000 ila 300.000 yıl öncesi	İlk tahta mızraklar (Almanya ve İngiltere)
400.000 ila 300.000 yıl öncesi	Neandertaller ile H. sapiens ayrımı (Stringer'a göre)
500.000 yıl öncesi	Homo heidelbergensis'in altın çağı

Elbette pek çok kaynaktan faydalandım. Bunlar, elinizdeki kitap boyunca bahsedilen bilgileri temsil ediyor. Bununla birlikte, kaynaklardan birini kenara ayırıp burada hakkında yorum yapacağım. Bu, Chris Stringer'in *The Origin of Our Species* (2011) [Türümüzün Kökeni] adlı kitabıdır. Stringer'ın kitabı boyunca bu kuramların ve tarihlerin pek çoğu hakkında yorumlar mevcut ve tabloyu oluştururken onun uzman yorumlarına yaslandım. O kitapta Stringer, *H. heidelbergensis*'i öne çıkarıyormuş gibi görünüyor. Bu tutum kısmen önemli, çünkü bunun Afrikalı temsilcisi "Rodezya İnsanı" (zaman zaman *H. rhodesiensis* olarak sınıflandırılır), Afrika'daki en eski "ilk insan" buluntusuydu, 1921'de keşfedilmişti. Bu Afrikalı temsilcinin özellikle önemli olmasının sebebi belki de tam bir fosil olması, ilkelliği ve modernliği harmanlaması, güzelliği (irice ve çok belirgin kaş kemerleri var), bağlamdan yokşun oluşundan ötürü gizemi (madende bulundu ve arkeolojik çağrışımı muğlak) ve Stringer'e göre, hiç şüphesiz, bu buluntunun, bürosunun yakınında Londra Doğa Tarihi Müzesi'ni güvenli bir şekilde mesken tutmuş olmasıdır. Stringer, o fosilin (1907'de Heidelberg'de bulunmuş çeneyle birlikte) *H. heidelbergensis* olarak sınıflandırılmasını ilk öne sürenlerden biriydi. Bu isimlendirmeyle fikir uyuşmazlığı içinde değilim (sosyal antropolog olarak bu işi yapacak uzmanlıktan yoksunum), gerçi işi bulandırmamak için, Afrikalı fosile uygun yerlerde geleneksel tanımla *H. rhodesinensis* diyorum. Adına ne dersek diyelim, biyolojik ve belki kültürel kökenimizin izini Kabwe'de bulunmuş fosile ve Afrika kıtasının başka yerlerindeki akrabalarına dek sürebiliriz.

Neolitik-öncesi simgesel kültürün öteki ucunda, elimizde kalıntılar var. Pek çok halkın mitolojilerini biliyoruz, örneğin *Mythologiques*'de Lévi-Strauss'un kaydettiği (mesela 1969a [1964]) Güney Amerika ve Kuzey Amerika mitolojileri gibi. Bunlar ya avcı-toplayıcılarda ya da zengin simgesel sistemler barındıran küçük ölçekli bostancı topluluklarında bulunmuştur. Avrupalılara tuhaf gelecek fikirler muhafaza eden Avustralya Yerlilerinin, Güneydoğu Asyalıların, Güney Asyalıların avcı-toplayıcı inanç sistemlerini biliyoruz. Fakat bu fikirler Afrikalılara, hatta Afrikalı avcı-toplayıcılara da tuhaf gelir; bunlar çoğunlukla canlıcılığı ya da totemciliği *değil*, geleneksel olarak tektanrıcılığı benimseme eğilimindedir. Avcı-toplayıcıların inanç sistemlerinin dirençli olduğunu farketmek kadar bu sistemlerin çeşitliliğini de farketmek önemli. Ancak ilgimi daha da fazla cezbeden husus, arkeolojik kayıtlarda çok uzun bir devamlılık tespit etme ihtimalidir, örneğin Avustralya Yerlileri ile güney Afrika arasında bir devamlılık

bulmak gibi. Kaya sanatında bu durum bariz, fakat zaman zaman sıradışı varsayımların ele alındığı başka araştırma mecraları da meyve verebilir. Örneğin arkeolog Peter Mitchell (2010), Sehonghong'da (Lesotho'daki Drakenberg dağlarında bir kaya oyuğu) Orta Taş Çağından Geç Taş Çağı Buşmanlarına ve henüz on dokuzuncu yüzyılda onların yerini almış sığır çobanlarına dek günümüze kadar devam eden 57.000 yıllık bir devamlılık dönemi olduğunu ileri sürmüştür. Belki de en uzun devamlılığı, bitki kalıntılarının kayıtları gösteriyor ve bunlar, çevredeki iklimin geçirdiği pek çok değişikliği yansıtır. Burada maddi kültür de var, ayrıca eland antilopu çizimleri (daima simgesel olarak yorumlanır) ve Demir Çağı sığır çobanlarının gelişine ve silahlarına dair çizimler dahil kaya sanatı da. Bantu dili konuşanlar belli ki bu mevkiye 1870'lerde gelmiş; bu, antikacı J. M. Orpen için yörenin kaya sanatını mitoloji üzerinde yorumlamasıyla ün kazanmış Buşman Qing'in de yaşadığı zamandı. İlginçtir, bu dönem, çeşitli arkeologların (George Stow), filologların (W. H. I. Bleek ve Lucy Lloyd) ve etnologların (Andrew Lang) tam da bu konuların bazılarına dair fikirlerini insanlarla paylaştıkları zamanlardı (Barnard 2007a: 34-6).

8 SONUÇ

Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni (Barnard 2011: 151) kitabımın son satırlarında, sosyal antropolojinin, tarihöncesini anlamaya çalışması gerektiğini ileri sürmüştüm. İnsanın kökeni çalışmalarında uzmanlaşmış bir sosyal antropoloji dalı mümkün. Her ne kadar kitabımı inceleyenlerden biri, sosyal antropolojinin, insanın kökeni çalışmaları alanının bütününü yutması gerektiğini söylediğimi sanmış olsa da, niyetim bu değildi. Bilakis sosyal antropoloji, elinden geldiği yerde katkısını sunmalı: Neolitik ve sonrası haricinde tarihöncesinin herhangi bir döneminin toplumsal yaşamı hakkında söylediklerine kıyasla simgesel düşüncenin doğuşu ve yayılması hakkında çok daha fazla söz söyleyebilir. Bu kısa bölüm, kitaptaki savlarımı özetleyecek. Daha önemlisi, arkeolojiyle ve dilbilimle işbirliği yapılabilecek başka alanları dört gözle bekliyorum, özellikle de simgesel düşüncenin ve kültürün zaman çerçevesine ilişkin olarak.

Disiplinin sınırları

Eski defterleri açma riski pahasına, insanın kökeni çalışmalarında yer alan her birimizin, temel uğraşları hakkında kafa yorup, bunları genel antropolojinin büyük sorularıyla nasıl ilintilendirebileceğini düşünmesini isterdim. İnsanın kökenine dair en fazla içgörüye kim ulaşabilir? Şu kişilerden hangisi?

- Beyin teşrih eden
- Fosil uyluk kemiğini ölçen
- Mağara zemininden toprak kazıyan
- Yabancıları plastik kaplara tükürten
- Şempanzeleri gözlemleyip dışkılarını toplayan
- Öğrencilere "Çince kulaktan kulağa" oynatan
- Yabancılarla arkadaşlık kurup aptalca sorular soran

Elbette bu sorunun doğru yanıtı yok. Hepimiz katkıda bulunabiliriz, fakat sunduğumuz katkılar da anlayışımız da oldukça farklı olacaktır. Yabancılarla, zaman zaman yıllar boyunca dostluk kurup aptalca sorular soran bir disiplinden, daha doğrusu altdisiplinden geliyorum. Bu disiplinin, insanın kökeni çalışmalarına, başka disiplinler kadar

katkı yapabileceğine inanıyorum. Simgesel düşüncenin ve davranışın kökeni meselesinde, en azından öbür disiplinler kadar edecek lafımız olmalı. Simgesel davranışı gözlemleriz, bununla ilgili sonu gelmez sorularımızı çoğunlukla o davranışların icracılarının dilinde sorarız, bu davranışı kıyaslamacı bir bakış açısıyla ele alırız ve çalışma hayatımızın her gününde açıklamaya çalışırız.

Ancak ne ilginçtir ki *What Makes Us Human?* (Pasternak 2007) [Bizi İnsan Kılan Nedir?] adlı kitaba katkı veren on dört kişiden hiçbiri sosyal antropolog değildi. Biyolojik antropoloji, evrimci psikoloji, arkeoloji, genetik bilimi, teoloji ve başka alanlar pekâlâ temsil edilmişti ama sosyal antropoloji değil. Keza, aynı sene sosyal antropologlardan oluşan bir ekip disiplinimizin "büyük, karşılaştırmalı meselelerini" *Questions of Anthropology*'de (Austi ve diğ. 2007) [Antropoloji Meseleleri] irdelemek amacıyla bir araya geldiğinde, kimse ne insanın kökenine ne de simgesel düşünceye değindi; sadece ucundan kıyısından, o da simgesel düşünce meselesinde (ritüelden, dinden ve hakikatten bahsederken). Kabul etmek gerekir ki *Questions of Anthropology*, komşu disiplinlerden ziyade "sade insanlara" ulaşmayı hedeflemişti, fakat Londra İktisat Fakültesi Sosyal Antropoloji İncelemeleri dizisinden çıkmış olması, bunu ancak disiplin içinde yapabileceği anlamına geliyordu. Fakat müstakbel öğrenciler ya da başka "sade insanlar" bana, antropolojinin ne işe yaradığını sorduğunda, yanıt verirken, insanın kökeni çalışmalarını ve simgesel düşünceyi çerçeveye kattığıma meslektaşlarımı temin edebilirim.

Önde gelen Britanyalı sosyal antropolog Adam Kuper ve önde gelen Amerikan biyoloji antropoloğu Jonathan Marks (2011: 168), farklı antropolog türlerinin bir araya gelme vaktinin geldiğini ileri sürüyorlar: "birbirlerinin makalelerini okumanın, birbirlerinin konferanslarına katılmanın, somut vakaları ve özgül hipotezleri tartışmanın vakti gelmiştir." Bu bölünmenin tarihinin 1980'lere uzandığını söylerler ama bir yerde bundan eskidir. Ne gariptir ki simgesel kültür, sosyal ve kültürel antropolojinin neredeyse tüm permütasyonlarının geleneksel ilgi alanıdır: evrimcilik, yayılımcılık, işlevselcilik, yapısalcılık, yorumlayıcılık, hatta postmodernizm (1980'lerde büyük bir güçtü). Ayrıca simgesel kültür günümüzde tarihöncesi arkeolojisi, biyoloji antropolojisinin çeşitli biçimleri ve dilin kökeni araştırmaları için de itici güçtür. Bununla birlikte, sadece sonradan saydığımız disiplinler simgesel kültürün kökeni çalışmalarıyla ilgileniyormuş gibi görünüyor. Sosyal ve kültürel antropologlar, tıbbi bilgi, siyasi eylem, beden, arazi, ilişkililik, vesaire antropolojisi gibi büyüyen alanların lehine,

köken çalışmalarına ilgilerini kaybetmiş gibi görünüyorlar. Sosyal antropologların ya arkeolojiden ya da biyolojik antropolojiden rol çalması gerektiğini ileri sürmeyeceğim, ama tekrar köken çalışmaları hakkında soru sormaya başlamamız gerekiyor. Yapılar ya da anlam hakkında soru sormayı bırakmaya bile mecbur değiliz. Bir anlamda, artzamanlı sorular eşzamanlı sorulardan ayrıdır, başka bakımlardan ise birbirlerine bel bağlarlar. Köken araştırmaları, sosyal antropoloji ilgi alanlarının sağlam temeline dayanıyor.

Yirminci yüzyıl etnografları, on dokuzuncu yüzyılın kuramcılarına "masabaşı antropoloğu" derdi. On dokuzuncu yüzyılda kuram çalışan çok az kişi aynı zamanda etnografya çalışıyordu, ya da tam tersi. Bu yüzyılda, insanın kökeni araştırmalarına bulaşmış olan bizler, bir anlamda dizüstü bilgisayara mahkûm tarihöncesi araştırmacılarıyız. Bunun sebebi, araştırmalarımızın öyle birbirine dolanmasıdır ki hepsinde birden asla uzman olamayacağımız sahaları hesaba katmak zorundayız: arkeoloji, genetik, vesaire. Sosyal antropolojinin üstlenebileceği görev, pek çok alanda önemlidir ve simgesel düşünceye dair eski bulguların araştırılması bunların en barizidir.

Özet

Elinizdeki kitap boyunca, örnekler vererek (Lévi-Strauss'un üstünkörü gözlemlerinin aksine), simgesel düşüncenin doğuşunu çözmenin mümkün olduğunu ileri sürdüm. Lévi-Strauss'un kalem oynattığı 1940'larda ya da Durkheim'ın (mümkün olduğuna inanıyordu) kalem oynattığı yirminci yüzyılın şafağında bu mümkün değildi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki, özellikle son on beş yılda ve yirmi birinci yüzyılın başından itibaren gerçekleştirilen keşiflerin yardımıyla, bu tür sırları gün yüzüne çıkarma potansiyeli büsbütün değişti. Fakat veriler ancak kısmen sosyal antropolojinin bünyesinden geliyor: Karşılaştırmalı etnografyadan, özellikle modern avcı-toplayıcı toplumları ele alan karşılaştırmalı araştırmalardan ve avcı-toplayıcı araştırmaları sahasında geliştirilmiş antropoloji kuramının uygulanmasından. Konuyla ilintili keşifler ve veriler en az bir bu kadar, aslında nispeten daha fazla, genetik, sinirbilim, evrimci psikoloji, arkeoloji kaynaklı.

Birinci ve ikinci bölümlerde fosil kayıtlarını özetleyip konuyla en fazla alakası bulunan arkeoloji keşiflerinde elde edilmiş fosilleri öne çıkardım. Bu keşifler çoğunlukla, son birkaç onyıldır güney Afrika'da yürütülmüş araştırmaları kapsıyor ve bu çalışma hâlâ büyük yoğunlukla sürüyor. Büyük önem barındıran yeni keşiflerin eli kulağında.

Dolayısıyla çalışmamız kesinlikle tamamlanmış değil.

Üçüncü bölüm, açıkça sosyal antropolojinin çöplüğü sayılan bir alanı ele alıyor: toplumsallığın evrimi, özellikle de kozmolojik yapılarla ilişkileri bakımından akrabalık yapıları. Akrabalıkla ilgili yapısal çalışmalar, bir zamanlar olduğu kadar öne çıkıyor değil ve alternatif kuramlar ("ilişkililiği" ve akrabalığın derin kültürel ve aslında simgesel anlamını vurgulayanlar) etnografya içinde daha çok göze çarpıyor ve daha yaygın. Bununla birlikte, soy ve evlilik yapılarına, bunların toplumla soyut ilişkisine eskiden gösterilen ilgi, tarihöncesi çalışmalarının çok farklı bir alanında hâlâ önemlidir. Bunlar ayrıca, simgesel yapılar doğaları gereği toplumsal yapıda zemin bulur (Frazer bunu yeğlerdi) ya da tersi bakımından anlam için denek taşı temin eder. Tarihöncesi çalışmaları açısından temel bir sorun şu: Acaba en eski toplumsal sistemler, simgesel davranışın her bakımdan akrabalıkla yakından bağlantılı olmasıyla düzenli miydi yoksa esnek tertipler başlangıçta daha mı olasıydı. Ben ikinci görüşü yeğliyorum, fakat ilkini destekleyen pek çok kişi var.

Dördüncü bölümde ritüeli ve dini ele aldık. Son çeyrek yüzyılda bu alan sosyal antropolojinin ve tarihöncesi çalışmalarının çok ilgisini çekmiştir ve önemini yitirmeyeceği kesin, çünkü sosyal antropologlar da arkeologlar da konu üzerinde çalışmayı sürdürüyor. Arkeolojide kaya sanatı araştırmaları, daha etnografya mümkün olmadan önce dini anlamaya çok katkı yapmıştır. Kaya sanatının mazisi, ilk ressamlara ve gravürcülere dek uzanır, oysa etnografya tanım gereği, çağdaşlarıyla mülakat yapıp fikirlerini kâğıda dökebilecek akademisyenler için mümkündür ancak. Ritüel, inanç ve toplum arasındaki ilişkiler meselesi antropoloji kadar eskidir ve daha eski antropologlar kendilerini, (yirminci yüzyılın ilk yarısında) fikrî mirasçıları bu ikisini müteakip yeni bir antropoloji mesleğinin zemini olarak bir araya getirmeden yarım yüzyıl önce masa başı temelli kuramsal fikirlere kaptırmışlardı.

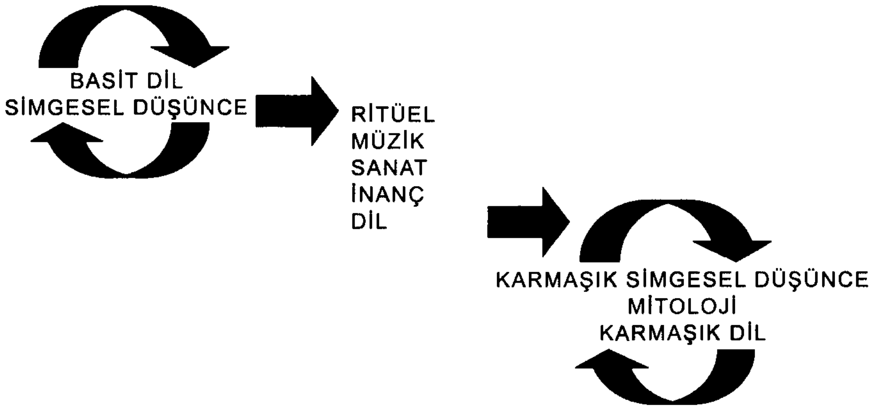
Beşinci bölüm dili ele aldı. Dilin kökeniyle ve evrimiyle ilgili kuramlar çoğalıyormuş gibi görünüyor ve bu günlerde bu saha, arkeolojide, psikolojide, primatolojide ve pek çok başka alanda yürütülen araştırmaların itici gücüdür. Âdeta herkesin kuramı var, çoğunlukla da bu kuramlar birbirini tamamlar, dilin farklı yüzlerini açıklarlar. Bizzat benim, birbirini tamamlayan nitelikli iki kuramım var. Dil ile simgesel düşüncenin başka veçheleri arasındaki ilişki elzem ve bence bu hususta, simgesel ve dilsel karmaşıklık arasındaki ilişki gelecekte önemli bir doğrultu olacak. Şu anda mitolojiye odaklanmış olmamın

sebebi bu; mitoloji, temel iletişimin basit meselelerine kıyasla çok daha kapsamlı bir dil gerektiriyor.

İnsanlar, daha doğrusu bazılarımız, incelikli alet kullanımını, simgeciliği ve dili geliştirdikten sonra dünyanın engin alanlarına yayılmıştır. Elbette *Homo erectus* atalarımız, daha doğrusu bunlardan bazıları, dünyaya çok önce yayıldı. Aslında biz onlardan türemedik, Afrika'da kalmış olan *H. erectus*'tan ya da *H. ergaster*'den ve muhtemelen yarım milyon yıl önce akılları simgesel düşünceye varan daha yeni *H. heidelbergensis*'ten ya da *H. rhodesiensis*'ten türedik. Daha önemlisi, o zamandan beri yaşanmış genetik darboğazlar sayesinde, çok yakın zamanda, sadece birkaç onbin yıl önce küçük bir Afrikalı grubundan türemiş olduk. Bunun gibi yeni bulgular, insanlığın küresel tarihçesini, onlarca yıl öncesine göre çok daha ilginç kılıyor, özellikle de günümüzde simgeselin maddi temsillerinin, güney ve doğu Afrika'da büyük arkeolojik keşiflerle açığa çıkarılmasının ışığında bakınca. Tüm bunlara altıncı bölümde değinildi.

Yedinci bölüm, simgesel kültürün ortaya çıkışından itibarenki yaşama kısaca değindi. Tarihöncesi çalışmalarının Neolitik vurgusuna kuşkuyla yaklaşıyorum. Bunun sebebi, insanlığın çoğunluğu için önemsiz olması değil, bilakis insan evriminin itici gücünden geri adım atılması olarak görülebilmesidir; insan evrimi, (avcı-toplayıcı) insanlık ile doğa arasındaki ilişkiye dair gitgide daha simgesel ve manevi bir anlayışa doğru yol alır. Elbette, avcı-toplayıcı geçim tarzına döneceğimizi hayal ediyor değilim, fakat "kanımızda" bu var.

Şekil 8.1'de, simgesel düşüncenin ilk ortaya çıkışından itibarenki hadiseleri diyagram biçiminde özetlemeye çalıştım. Simgesel düşünce bir kez vücut bulunca, dili, ritüeli, müziği, sanatı, inancı etkiler ve ardından daha tam bir dil gelişir. Bu kültürel biçimlerden de nihayetinde, mitolojik düşünce için gerekli olan dilsel karmaşıklık filizlenir, yani mit aracılığıyla simgesel düşüncenin gitgide daha kapsamlı permütasyonları ortaya çıkar. Mitolojik düşünce, giderek daha karmaşıklaşan bir dil gerektirir, ardından bu da giderek karmaşıklaşan mitolojik ve simgesel düşünce doğurur. Bunların büyük kısmı, bir nevi "modern" ya da "bilimsel" düşünce lehine son binlerce yıl içinde kaybolmuş gibi görünüyor. Lévi-Strauss'un (1966 [1962]: 1-33) "somut bilim" ve bizlerin "soyut bilim" diyebileceğimiz şey arasındaki sınırı "modern" civarında bir yer olarak belirlemek yaygın bir tutumsa da, en azından bazı amaçlar bakımından bu sınırı, avcı-toplayıcı simgeciliğinin altın çağı ile Neolitik arası olarak belirlemeyi tercih ediyorum.

Şekil 8.1 Simgesel düşüncenin doğuşu

Lévi-Straussçu somut bilim kavramı avcı-toplayıcılarda mevcuttur ve soyut, kuramsal ya da yöntemsel olmasa da *yaratıcıdır.* Bunun gerektirdiği yaratıcılık, hem simgesel hem de Mathias Guenther'in (1999: 133-40) tanımladığı gibi *oyuncudur,* ayrıca uyarlanımsal zorunluluktan ötürü doğmuştur ve avcı-toplayıcı düşünme tarzının bir parçasıdır. Yerleşim şablonlarında esneklikten, kaynakların bolluğuna göre geçim tarzını değiştirme becerisine dek avcı-toplayıcı davranışındaki uyum gösterme biçimlerinden tam da bu oyunculuk sorumludur. Avcı-toplayıcı olmayanlar bu uyum gösterme yeteneğinden yoksundur: San avcı-toplayıcıları hiç abartısız yüzlerce bitkinin adını, kullanımını, konumunu ve mevsimini bilir. Onların tarımcı-çoban komşuları ise bunu bilmez. Guenther'in, öykülerin anlatılmasının yaratıcılığı ve eğlencesi kapsamında betimlediği oyunculuk, "avcı-toplayıcı düşünce kipine" benzer ve Guenther onu bu şekilde tasvir eder. O sınırı aşmış herhangi birimizin avcı-toplayıcı yaşam tarzına döneceğini ileri sürecek değilim, fakat bu yaşam tarzını anlayıp takdir etmemizi öneriyorum. O yaşam tarzı bizi öncelikle insan kılan şeydir.

Menzilimizin sınırları mı?

Sosyal antropologlar pek çok konuda hemfikir değil ve muhtemelen ezici çoğunluğu, eğer yukarıdaki yorumlarımda ilkelcilik görürse benimle görüş ayrılığına düşecektir. Ancak bu disiplinin, "toplumu"

kapsadığını ya da "kültürü" kucakladığını düşünsek de, genel olarak disiplinin birliği ve önemi konusunda hemfikiriz. İster en başta insanoğlunu birleştiren öğelere bakalım, ister çeşitli kültürel geleneklerin farklılıklarına gözümüzü dikelim, pek çok temel öğe konusunda genel olarak fikir birliği içindeyiz. Bu temel hususlar, hem etnografya ayrıntılarına hem de karşılaştırmaya ilgi göstermeyi, ayrıca toplu olarak insan evrensellerini barındırsalar da toplumsal ve kültürel yaşamın yerden yere değiştiğini kabul etmeyi içeriyor. Sosyal antropoloji, kendi tarihinin bilincinde olan bir disiplindir; bizler, fikrî atalarımızı rehber kabul ederiz ve günümüzün tartışmalarıyla harekete geçeriz. Umarım, simgesel düşüncenin doğuşu gibi meselelerle uğraşmanın, bizzat sosyal antropoloji için yararlı ve ilginç olabileceğini, ayrıca ilintili disiplinlerin icracılarının işine yarayabileceğini göstermişimdir.

Belki de sosyal antropoloji, daha dar bir uzmanlaşma arayışında, genellemeci bir bilim olarak etkisini son yıllarda kaybetti. Fakat simgesel düşüncenin doğuşu gibi büyük meselelerin peşine düşmek, bu disiplini, başka disiplindeki insanlara daha görünür kılma potansiyeli taşımakla kalmaz, bizzat sosyal antropolojinin birleşmesine de yardımcı olur. Bu, antropologların, epistemolojik temeller üzerinde bile fikirbirliğine vardığı anlamına gelmez. Biz, insanlığı, kendi çeşitliliği üzerinden bakarak anlama tasamız konusundaki birliğimize rağmen, çeşitlilik içeren bir disipliniz. Bu hiç sorun değil. En sağlam soruları soramasak, o zaman sorun olurdu.

Tarihöncesi çalışmalarının kurucu babası hatıratında bize şunu hatırlatıyor: "[Mungo] Park, Araplara, geceleri güneşe ne olduğunu sorduğunda... böyle bir sorunun aptalca olduğu, insanın araştırabileceği menzilin ötesinde bulunduğu yanıtını vermişler" (Avebury 1911: 231). Avebury'nin savına göre hakikaten aptallık olan şey, böyle bir menzilin ötesinde neyin olup olmadığına dair sınırlar koymaktır. Sosyal antropoloji, uzun süre önce tarihöncesiyle ilgilenmeyi kestiğinde bu tür sınırlar koymuş oldu. Fakat kısa süre önce uzun uzun anlattığım gibi (Barnard 2011), bu tavır işe yaramaz. Tarihöncesinin toplumunu inceleme konusunda biz antropologlar, başka disiplinlerin icracıları kadar meşruiyete sahibiz, üstelik bunu yapmanın vasıtalarını gitgide geliştiriyoruz. Elbette bu gelişmelerin büyük kısmı bizim değil ve gerekli altyapı çalışmalarını yaptıkları için genetikçilere, arkeologlara ve başkalarına teşekkür borçluyuz.

"Neandertallerin yüzde kırkı hayaletlere inanıyor". Bu kitabı kaleme aldığım dönemde, bir sabah kafamda bu satırın çınlamasıyla uyandım, bunu bir yerlerde okuduğuma emindim. Kalkıp bu kayna-

ğı bulmaya karar verdim ama elbette bulmam pek olası değildi. Bu satırı hayal etmiş olmam daha muhtemeldi; bence bilhassa, yüklemi şimdiki zaman olduğu için. Elbette açıklayabileceklerimizin sınırı var. Neandertal inançlarının ayrıntılarıyla ilgili bir yanıtı ne arkeoloji, ne sosyoloji ne de antropoloji verebilir. Aslında, sorabileceğimiz asıl sorular da farklı olabilir. Sosyologlar, bu yüzde kırkın kim olduğunu bilmek isterdi: Bu yüzde, Neandertal popülasyonlarında eşit şekilde mi dağılıyor yoksa öyle değil mi? Mesela Alman Neandertallerin yüzde otuzu, İspanyol Neandertallerinin yüzde ellisi mi yoksa Almanların yüzde ellisi İspanyolların yüzde otuzu mu hayaletlere inanıyor? Peki neden? Sosyal antropologlar muhtemelen şunu bilmek isterdi: İnanç sahibi Neandertaller hayaletlerde *tam olarak neye* inanıyor?

Lévi-Strauss 1945'te, simgesel düşüncenin doğuşunun açıklanamayacağını yazdığında yanılıyordu. Hayatının ileriki bir safhasında benimle aynı fikre geldiğini düşünmek isterim: Neandertallerin hayalet inancının aksine, simgesel düşüncenin doğuşu nihayetinde araştırılmaya değer ve bir nevi izaha açıktır. Bu kitapta en azından açıklamaya başlamış olduğumu umuyorum, hem de sadece arkeoloji alanında değil, benzetme, karşılaştırma ve dilsel, kültürel evrensellerin önemini takdir aracılığıyla da. Bu kitapta çok az şeyi izah etmiş bile olsam, mesele bu değil. Mesele, bu tarz araştırmaların ve *izahların* mümkün olmasıdır ve gelecekte sosyal antropoloji, bu tarz ilginç soruların peşini kovalamanın gitgide daha düzgün usullerini bulacaktır.

SÖZLÜKÇE

Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş (AYD) modeli *(Recent African Origin model)*: **Afrika'dan Çıkış** kuramının diğer adı. Modern *Homo sapiens*'in tamamen ya da büyük oranda küçük bir Afrika popülasyonundan evrimleştiğini söyler. Karş. **Çok Bölgede Süreklilik Modeli.**

Afrika'dan Çıkış *(Out of Africa)*: Özellikle 1980'lerden itibaren geliştirilmiş bu kuram, tüm modern insanların, küçük ve nispeten yakın tarihli (200.000 yıldan az) bir Afrikalılar grubundan türediğini söylüyor. (1937'de yazılmış, 1985'te filme çekilmiş, konuyla alakasız bir kitabın başlığına dolaylı atıfta bulunuyor.) Aynı zamanda **Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş** modeli de denir. Karş. **Çok Bölgede Süreklilik Modeli, çoklubölge hipotezi.**

Akrabalık *(kinship)*: Soy, ittifak ve terminoloji yapıları dahil ilişkililik araştırmaları.

Alt Paleolitik *(Lower Palaeolithic)*: Paleolitiğin erken dönemi, kabaca BÖ 2.600.000 ile 100.000 arasındadır. *Homo erectus* Afrika'dan Çıkış göçlerinin dönemidir.

Altamira: Kuzey İspanya'da mağara; en eskisi yaklaşık BÖ 18.000 yıllık Magdaleneia tarzı (Üst Paleolitik) kaya resimleriyle ünlüdür.

Altbölüm *(subsection)*: Avustralya Yerlilerinin akrabalık sisteminde bölüm, değişimli olarak evliliğe izin veren biçimler halinde ikiye bölünür. Karş. **bölüm.**

Amaçlılık düzeyi *(level of intentionality)*: Psikolojide, zihin kuramının beş ila altı düzeyinden biri. Örneğin ikinci düzey amaçlılık, başka birinin bir şeye inandığına (ikinci düzey) inanmaktır (birinci düzey). Ayrıca bkz. **zihin kuramı.**

Anasoyluluk *(matriliny)*: Kadınlar üzerinden türeyiş. Ayrıca bkz. **anayanlı soy.**

Anatomik bakımdan modern insan *(anatomically modern human)*: Bütünüyle modern biçimiyle *H. sapiens*, yaklaşık 200.000 yıl öncesinden itibaren; simgesel kültürün (varsayılan) ortaya çıkışından önceki *H. sapiens*'i de kapsar.

Anayanlı soy *(matrilineal descent)*: Soyun, kadınlar üzerinden ilerlemesi (anneden çocuklara). Ayrıca rahim soyu olarak da bilinir.

Andaman Adaları *(Andaman Islands)*: Burma ile Hindistan anakarası arasındaki Bengal körfezindeki adalar.

Antropoloji: İnsan türüne yönelik araştırmalar. Kuzey Amerika'da "dört alan" içerir: kültürel antropoloji, fiziksel antropoloji, antropolojik dilbilim ve tarihöncesi antropolojisi. Başka yerlerde bu terim çoğunlukla daha dar anlamda kullanılır ve ya kültürel antropolojiyle (sosyal antropoloji) ya da fiziksel antropolojiyle (biyolojik antropoloji) eşanlamlıdır.

Apollo 11: Güney Namibya'da mağara, eski boncuk işlerinin ve kaya sanatının mevkisi. Kaya sanatı, 25.000 yıldan eski taşınabilir resimler içerir. Mağara, adını, 1969'da kazılar başladığında haber bültenlerine yansıyan uzay uçu-

şundan alıyor.

Ardipithecus: Muhtemelen iki ayak üzerinde yürüyen, insansı maymun benzeri dişleri bulunan insansı cinsi. Kabaca 4.500.000 yıl ila 4.000.000 yıl önce doğu Afrika'da yaşamıştır.

Arkeoloji: Fiziksel kalıntılar aracılığıyla geçmişin araştırılması.

Artzamanlı *(diachronic)*: Kelime anlamı "zaman içinden". Zıddı **eşzamanlı.**

"Aslan adam" *(lion man)*: Aslan kafalı, insan gövdeli heykelcik.

Aşölyen *(Acheulean)*: Alt Paleolitik dönemin Kip 2 taş alet sanayisi. Daha 1.650.000 yıl öncesinden başlayıp 100.000 yıl öncesine dek sürmüştür. Fransa'nın Amiens kentinin St. Acheul adlı dış mahallesinin ismi verilmiştir.

Atasoyluluk *(patriliny)*: Soyun, erkekler üzerinden ilerlemesi. Ayrıca bkz. **atayanlı soy.**

Atayanlı soy *(patrilineal descent)*: Erkekler üzerinden türeyiş (babadan çocuklara). Agnatik soy olarak da bilinir.

Aurignacien *(aurignacian)*: Üst Paleolitik dönemi, kabaca 45.000 yıl ila 35.000 yıl öncesi. Erken temsilî sanatı içeriyor, özellikle hayvan, insan ve teriantrop heykelcikleri, mesela ünlü Hohlenstein Stadel Aslan Adamı gibi. Bkz. **"aslan adam"**.

Australopitecuslar (*Australopithecus*): *A. africanus* misali "narin" türleri ve *A. robustus* (*Paranthropus robustus*) misali "gürbüz" türleri içeren cins. Australopitecuslar, yaklaşık beş ila bir milyon yıl önce doğu ve güney Afrika'da yaşamıştır.

Australopithecus afarensis: Kabaca 3.600.00 ila 3.200.000 yıl önce doğu Afrika'da yaşamış tür. İlk buluntu, 1973'te Donald Johanson'un keşfettiği "Lucy"ydi.

Australopithecus africanus: 3.000.000 ila 2.300.000 yıl önce doğu ve güney Afrika'da yaşamış tür. İlk buluntu, 1924'te Raymond Dart'ın keşfettiği **"Dart'ın çocuğu"**dur.

Australopithecus garhi: Etiyopya'da bulunmuş narin Australopitecus. Kimilerine göre alet kullanan ilk tür. Ayrıca bkz. **Oldovan.**

Australopithecus sediba: Homo benzeri özellikler taşıyan, yeni keşfedilmiş Australopitecus türü. Yaklaşık 2.000.000 yıl önce Güney Afrika'da yaşamıştır.

Avcı-toplayıcılar *(hunter-gatherers)*: Avcılıkla, toplayıcılıkla ve/veya balıkçılıkla geçinen, gıda imalatı (hayvancılık ya da çiftçilik) yapmayan halklar. Daha gevşek bir tanımla, önemsiz miktarda besin üreten ve çoğunlukla avcılıkla, toplayıcılıkla ve/veya balıkçılıkla geçinen halklar.

Avcı-toplayıcı düşünce kipi *(foraging mode of thought)*: Mülk edinmeyi değil, yiyecek toplamayı ve paylaşmayı vurgulayan ideoloji için uydurduğum terim. Bu ideoloji, avcı-toplayıcılarda yaygındır. Zıddı, **birikimci düşünce kipi**dir.

Avustralya Yerlileri: *(Aborigin)* Avustralya'nın özgün popülasyonu. İlk yerleşim

genelde BÖ 60.000 ile 40.000 arasındadır.

Babil Kulesi *(Tower of Babel)*: Efsanevi kule. Kitabı Mukaddes'e göre, Tanrı bunu hakaret sayıp kuleyi yok etmiş, dünyanın ortak dilini bozmuş, bunu konuşanları etrafa dağılmaya zorlamış.

Bağlanma *(bonding)*: Erkekler, eşler vesaire arasında arkadaşlık ve işbirliği.

Bantu dili konuşanlar *(Bantu-speaking)*: Bantu dili konuşan halkları tasvir eden sıfat. Bu lisanlara Afrika kıtasının güney yarısının bütününde rastlanır ve bu dilleri konuşanlar, yaklaşık 3.000 yıl önce Kamerun'dan güneye doğru başladıkları göçlerinde, yanlarında tarım ve demir teknolojisini taşımıştır.

Basit sistem *(elementary system)*: Pozitif evlilik kuralları içeren akrabalık yapısı için Lévi-Strauss'un uydurduğu terim. Örneğin kişi, çapraz kuzenleri kapsayan kategoriyle evlenmekle yükümlüdür. Zıddı **karmaşık sistem**dir. Ayrıca bkz. **Crow-Omaha sistemi.**

Beş kip *(five modes)*: Graham Clark'ın belirlediği, basit kesicilerden karmaşık nesnelere (taşı, tahtayla, deriyle ya da çimle birleştirmek) varana dek beş taş teknolojisi biçimi. Öylesi daha doğru olduğu için kimi arkeologlar, geleneksel dönemler ya da Alt Paleolitik, Oldovan gibi coğrafi isimler yerine bu sınıflandırmayı kullanır. Bkz. **Kip 1, 2, 3, 4, 5.**

Biliş *(cognition)*: Algı ve uslamlama aracılığıyla bilme süreci.

Birey-merkezli kategori *(egocentric category)*: Belirli bir birey üzerinden tanımlanan akraba kategorisi. Karş. **toplum-merkezli kategori.**

Birikimci düşünce kipi *(accumulation mode of thought)*: Mülk edinmeyi vurgulayan ideolojiye dair kendi uydurduğum terim. Bu ideoloji, Neolitik ve Neolitik sonrası döneme aittir. Bunun zıddı, **avcı-toplayıcı düşünce kipi**dir.

Biyolojik antropoloji *(biological anthropology)*: Bir zamanlar fiziksel antropoloji denilen dalın günümüzdeki adı; biyolojik araştırmaların artık, fosillerin ve canlı varlıkların fiziksel özellikleri ve boyutları ötesinde genetiği ve başka bilimleri içerdiğini gösteriyor.

Blombos mağarası *(Blombos Cave)*: Güney Afrika'da Hint Okyanusu kıyısında arkeolojik kazı alanı; Chris Henshilwood, Francesca d'Errico ve arkadaşları tarafından açığa çıkarılmıştır. Toprak boyasıyla işlenmiş parçalar (77.000 yıl öncesine uzanır) ve erken dönem boncuk işleri bakımından önemlidir.

Bonobo *(bonobo)*: "Pigme şempanze", *Pan panicus.*

Boy *(clan)*: Büyük akraba grubu, birkaç sülaleden oluşur ve ya anayanlı ya da atayanlı soyla meydana gelir.

BÖ *(BP)*: "Bugünden Önce" tabirinin kısaltması. Hassas tarihlendirme ölçüsü olarak kullanıldığında, 1950 yılı kastedilir (radyokarbon tarihlendirmenin uygulanabilir olduğu zaman).

Bölüm *(section)*: Avustralya Yerlilerinin akrabalığında dört ya da sekiz birimden biri; insanlar dahil her şey bu birimler halinde sınıflandırılır. Her kişi,

bu bölümlerden birine mensuptur ve öbür bölümlerden eş alır. Örneğin, dört bölümlü sistemde erkek, babasının babasının bölümüne mensuptur ve babasının babasının evlendiği bölümden biriyle evlenir. Aynı zamanda bu, çapraz kuzeninin bölümüdür.

Broken Hill: "Rodezya İnsanı"nın yeri; o zamanlarki adıyla Kuzey Rodezya'da 1921'de bir madende keşfedilmiş *Homo heidelbergensis* fosili. Bu isim, Avustralya'daki benzer bir madenden alınmadır. Zambiya'daki kasaba günümüzde Kabwe adıyla anılıyor.

Bronz Çağı *(Bronz Age)*: Bakır ve bunun bronz alaşımının, yaklaşık MTÖ 3.300'den itibaren Yakın Doğu'da alet ve silah imalatında kullanıldığı çağ. Bronzu üretmek, demiri üretmekten kolay ama bunun bileşenleri daha nadir bulunur, dolayısıyla kullanımının, farklı coğrafi ve toplumsal içerimleri vardır.

Buşman *(Bushmen)*: Güney Afrikalı avcı-toplayıcılar: Ju/'hoansi (!Kung), /Gui, //Gana, Naro, /Xam ve başka gruplar dahil. Ayrıca toplu olarak San diye bilinir.

Büyük kuyruksuz maymunlar *(great apes)*: Orangutanlar, goriller, şempanzeler, bonobolar.

Campi Flegrei: Napoli yakınlarında, su altında kalmış bir yanardağ. BÖ 39.000'da püskürmesinin, Neandertallerin yokoluşunu getirdiği ileri sürmüştür.

Canlıcılık *(animism)*: Kaya ve ağaç gibi doğal nesnelerin ruhsal varoluşu olduğu inanışı.

"Cava İnsanı" *(Java Man)*: 1893'te Eugene Dubois'nın Cava'da keşfettiği ilk *H. erectus* numunesinin gayri resmî adı. *Pithecanthropus* adıyla da bilinir.

Chomskyci *(Chomskyan)*: Noam Chomsky'nin (1982) dil çalışmalarına ilişkin olarak, özellikle evrensel dilbilgisine (tüm dillerin paylaştığı yapılar) ve belirli dillerin derin yapılarına dair çalışmalarıyla ilgili.

Cinsel seçilim *(sexual selection)*: Darvinci kuramda, doğal seçilimin asal vasıtası: eşlerin rekabeti üzerinden işler.

Cro-Magnon: Avrupa'nın eski modern insanları; isimlerini, 1868'de güney Fransa'da kazılan bir arkeoloji alanından alırlar.

Crow-Omaha sistemi *(Crow-Omaha system)*: Ya "Crow" ya da Omaha" terminolojisi barındıran akrabalık yapısı için Lévi-Strauss'un uydurduğu terim (yani belirli akrabalık terimleri bütün soya uygulanır; "Crow" için anasoylu, "Omaha" için atasoylu); bu sistemde evlilik yasakları, soylarda öyle kapsamlı hale gelir ki "karmaşık" sistemler "basit" sistemlere benzemeye başlar.

Çapraz akraba *(cross-relative)*: Ayrı cinsiyetten kardeşlerin bağıyla soydaş akrabalık.

Çapraz kuzen *(cross-cousin)*: Hala evladı ya da dayı evladı. Karş. **paralel kuzen.**

Çatalhöyük: Anadolu'nun güneyinde, Türkiye'de Neolitik arkeolojik kazı alanı; evlerin, duvar resimlerinin, heykelciklerin mükemmelen korunmasıyla ünlüdür. Büyük bir yerleşimdi, yaklaşık MTÖ 7.500 ile 5.700 arasında 10.000 kadar insan barındırıyordu.

Çifte soy *(double descent)*: Hem atasoylu hem anasoylu akraba gruplarını barındıran soy sistemi. Ayrıyanlı soy olarak da bilinir. Bir anlamda **kanyanlı** (ikiyanlı) **soyun** zıddıdır.

Çok Bölgede Süreklilik Modeli *(Mutiregional Continuity Model)*: **Çoklubölge hipotezinin** başka bir adı (aşağıya bakınız). Örneğin bu model, Asyalıların, Asyalı *Homo erectus*'tan ve Avrupalıların, Avrupalı *H. erectus*'tan ya da Neandertallerden evrimleştiğini ileri sürer.

Çokeşli evlilik *(polygamous marriage)*: Aynı anda birden fazla kişiyle evli olmak: ya çokkarılılık (birden fazla karı) ya çokkocalılık (birden fazla koca) ya da "grup evliliği".

Çoklu yaratılış *(polygenesis)*: İnsanoğlunun birden fazla başlangıcı olması. Karş. **tekli yaratılış.**

Çoklubölge hipotezi *(multiregional hypothesis)*: Modern insanoğlunun, farklı farklı eski biçimlerden evrimleştiğini ileri süren kuram. Karş. **Afrika'dan Çıkış, Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş.**

Çoktanrıcılık *(polytheism)*: Birden fazla tanrıya inanmak. Karş. **tektanrıcılık.**

"Dart'ın çocuğu" *(Dart's child)*: İlk *Australopithecus* buluntusunun lakabı; 1924'te Raymond Dart'ın keşfettiği ve 1925'te *Nature* dergisinde betimlenmiş olan çocuk kafatası.

Darvinci *(Darwinian)*: Charles Darwin'in fikirlerine ilişkin (1809-82). Bilhassa, doğal seçilim aracılığıyla evrim kavramı. Karş. **Lamarkçı.**

Davranışsal modernlik *(behavioural modernity)*: Modern insanlarda ortak olup eski atalarda bulunmayan kültürel ve davranışsal özellikler kümesi. Bu özellikler arasında dil, mitoloji, din ve sanat bulunuyor. Ayrıca bkz. **modernlik.**

Demir Çağı *(Iron Age)*: Afrika'nın büyük kısmında, tarımla ve Bantu dili konuşanlarla, bunların göçüyle bağdaşan çağ. Başka yerlerde, demir kullanan popülasyonların çağı, Bronz çağının ardından, yaklaşık MTÖ 1300'de başlamıştır.

Denisova Mağarası *(Denisova Cave)*: Sibirya'nın güneyinde Altay dağlarında bir mağara, **Denisovalıların** yuvası. 50.000 ile 30.000 yıl önce mesken tutulmuştur. Günümüzde kazılıyor.

Denisovalılar *(Denisovans)*: Yeni keşfedilmiş insansı türü, henüz isimlendirilmemiştir, *Homo heidelbergensis*'ten türemiştir. Yaklaşık 40.000 yıl önce Neandertallerle ve *H. sapiens*'le çiftleştiğine dair bulgular var.

Derhal karşılık *(immediate-return)*: Küçük ölçekli avcı-toplayıcıların iktisadi ve toplumsal sistemi için James Woodburn'ün uydurduğu terim; bu sistemde,

geçim etkinliğinde önceden planlamaya zaman ayrılmaz. Zıddı **gecikmeli karşılık**tır.

Dışevlilik *(exogamy)*: Grup dışında biriyle evlenmek. (Grup içi evlilik, *içevlilik* adıyla bilinir, grup içi ya da dışı evliliğe izin veren kurala *agami* denir.)

dil *(language)*: Bilhassa insanlara mahsus, düşünce yetisi ve kelimeler ile dilbigisi aracılığıyla bilgi aktarma yetisi. Bu yeti tüm insanlarda mevcuttur, fakat öteki yüksek primatlarda yok. (Tüm insan toplumları, eşit karmaşıklıkta lisan geliştirme potansiyeli taşıyor; en karmaşık lisanları İnuit halkları konuşur.)

Dilbilim *(linguistics)*: Soyut bir dile ya da dillere dair bilimsel araştırma.

Din *(religion)*: Tinsel varlıklara inanç sistemi, ayrıca bu tür inançları destekleyen merasimleri kapsar.

D-dil *(E-language)*: Dilin dışsal ya da konuşmayla ilgili veçhelerine Noam Chomsky'nin verdiği ad. Karş. **İ-dil** ve **p-dil**.

DNA: Deoksiribonükleik asit. Genetik bilgiyi içeren madde.

Doğal seçilim *(natural selection)*: Darvinci evrimin mekanizması; kalıtsal özellikler, doğal seçilim aracılığıyla nesilden nesile aktarılır. Doğal seçilim, ya cinsel seçilimi (yani eş rekabeti) ya da ekolojik seçilimi içerebilir. İki seçilimde de, hayatta kalıp üreyenler, sonraki nesilleri oluşturacaktır.

Dört ayaklı *(quadruped)*: Dört ayaklı hayvan.

Dörtlü *(tetradic)*: Avustralya'nın bölüm sistemine benzeyen dört parçalı sistem. Asal insan akrabalık yapısı olarak N. J. Allen'ın varsayımıdır.

Dünyagörüşü *(worldview)*: İnsanların, kendi kültürleri kapsamında dünyaya dair geniş bakış açısı. Amerikan geleneğinde yaygındır. Almanca *Weltanschauung* sözcüğünden.

Düş Zamanı *(dreamtime)*: Avustralya Yerlilerinin inancında Düş Zamanı ya da Düş, hem yaratılış anı hem de ezeli olan bir zamandır. Aynı zamanda hem ruhlar âlemini hem de toplum ve evren yapısı âlemini temsil eder.

Edim *(performance)*: Dilin tatbikî veçheleri, yani konuşma için Noam Chomsky'nin eskiden kullandığı terim. Karş. **edinç.**

Edinç *(competence)*: Noam Chomsky'nin, dilin ülküselleştirilmiş veçhesi için belirlediği eski terim: dil konuşma ve bir sözün dilbilgiselliğini belirleme yetisi. Karş. **edim.**

"ehlileşmemiş düşünce" *(untamed thought)*: Claude Lévi Strauss'un *Yaban Düşünce* kitabının adının daha doğru çevirisi.

Ekoloji *(ecology)*: Organizmalar ile doğal çevreleri arasındaki ilişki.

El kol işaretleri *(gesture)*: İletişimin sözsüz biçimleri, yani parmak, el, kol ya da beden hareketleriyle iletişim.

Ensest *(incest)*: Sosyal antropolojide, yasaklı akraba kategorisinin üyesiyle cinsellik yaşamak (illa yakın akraba olması gerekmez).

Eoanthropus dawsoni: 1912'de Güneydoğu İngiltere'de, Kent'te güya "keşfedilmiş" fosil. Bkz. **Piltdown insanı**.

Eolitik *(Eolithic)*: "Taş Çağı Şafağı" farz edilen dönemin eski adı. Bunun yerini **Paleolitik** terimi almıştır.

Erken Taş Çağı *(Early Stone Age)*: Sanatın, ritüelin, dilin, vesairenin icadından önceki Paleolitik döneme dair Güney Afrika ekolünün koyduğu isim (Orta Taş Çağı). Eski Taş Çağı da denir.

"Eskimo": Kardeşleri kuzenlerden ayıran ama paralel kuzenleri çapraz kuzenlerden ayırmayan akraba terminolojisi yapısı. İngilizcenin ve Avrupa'da konuşulan kimi dillerin terminolojisi "Eskimo"dur.

Eşikte olma hali *(liminality)*: Ritüelde ara statü; birey, bir toplumsal statüden ya da yaşam evresinden başka birine geçme sürecindedir.

Eşzamanlı *(synchronic)*: Kelime anlamı "aynı zamanda". Zıddı **artzamanlı.**

Ethos *(ethos)*: Bir hadisenin ya da kültürel geleneğin ayırt edici özelliği. Zıddı *eidos*tur, bunun biçimini ya da yapısını temsil eder.

Etnisite (budunluk) *(ethnicity)*: Varsayılan ve/veya öztanımlı biyolojik ya da kültürel benzerliklerle tanımlanan gruplar.

Etnoloji (budunbilim) *(ethnology)*: Sosyal ve kültürel antropolojinin gevşek bir eşanlamlısı, fakat çoğunlukla kültür tarihini, özellikle de yayılımcılığı vurgulayan bakış açılarına atıfta bulunur.

Evrensel akrabalık *(universal kinship)*: Bir toplumdaki herkesin, bir ilişki terimiyle sınıflandırıldığı ve buna uygun olarak muamele gördüğü sistemler. Bu tür sistemlerde, herkes bir akraba kategorisine girer.

Evrimci psikoloji *(evolutionary psychology)*: Doğal seçilim ve beyin boyutu, biliş ve davranış arasındaki ilişkileri araştıran alan.

evrimcilik *(evolutionism)*: Biyolojide, "yüksek" organizmaların "aşağı" biçimlerden evrimleştiğini söyleyen kuram. Sosyal antropolojide, daha düzgüne doğru değişikliği ya da basitten karmaşığa ilerlemeyi vurgulayan artzamanlı bakış açısı. "Devrimci" bakış açısının aksine, bu terim aynı zamanda, yavaş değişim yerine bu tür hızlı bir değişime de atıfta bulunur. Karş. **yayılımcılık.**

Femem *(phememe)*: Mary LeCron Foster'ın kullanımına göre, dilin ilkel biçimlerinde anlam birimi. Bu gibi zamanlarda bilince çıkan mecazi çağrışımları ima ediyor.

Fetişizm *(fetishism)*: Fetişlere, yani doğaüstü gücü olduğu düşünülen nesnelere tapınmak.

Filocoğrafya *(phlygeography)*: İnsan göçlerinin coğrafyasına genetik nitelikli bir yaklaşım, kelime anlamı: "gen ağacı coğrafyası".

Filoloji *(philology)*: Tarihsel dilbilim, özellikle on dokuzuncu yüzyılın dilbilim araştırmalarının yöntemi ve kuramı olarak tanımlanır.

Fiziksel antropoloji *(physical anthropology)*: Günümüzde çoğunlukla biyolojik antropoloji denilen dalın eski ve daha dar kapsamlı adı.

Fosil kaydı *(fossil record)*: Bitki, hayvan, nesne kalıntılarının birikmesiyle belirlenen tarihöncesi. Biyolojik antropolojide, insan kalıntılarının fosilleşmiş kemiklerinden şifresi çözülmüş tarihöncesine atıfta bulunur.

FOXP2: Beyin ve akciğer gelişimini denetleyen gen. Aynı zamanda insanlarda konuşmayı ve beynin, karmaşık dilbilgisi kurallarını biçimlendirmesini de denetler. *Homo* evrimi sırasında gerçekleşmiş FOXP2 mutasyonunun, insanın dil becerilerinin gelişiminden kısmen sorumlu olduğuna inanılıyor.

Gecikmeli karşılık *(delayed-return)*: "İleri" avcı-toplayıcıların ve avcı-toplayıcı olmayanların iktisadi ve toplumsal sistemi için James Woodburn'ün uydurduğu terim; bu sistemde, geçim etkinliğini önceden planlamak için vakit ayrılır. Zıddı, **derhal karşılıktır**.

Geç Taş Çağı *(Later Stone Age)*: Güney Afrika'da, yakın tarihli taş alet geleneklerinin çoğu ve ilintili toplumsal örgütlenme için yararlanılan terim. Yaşam tarzları, Demir Çağında Bantu dili konuşan halkların gelişinin öncesine dayanan, Güney Afrikalı modern avcı-toplayıcıları ve çobanları kapsar.

Genetik *(genetics)*: Kalıtım bilimi.

Genom *(genome)*: Bireyin genlerinde, kromozomlarında vb. şifrelenmiş genetik bilginin toplamı.

Göreci *(relativist)*: Göreci bakış açısını benimseyen kişi.

Görecilik *(relativism)*: Kültürel evrenseller ya da evrenseller değerler varsayımına karşı çıkan dünya görüşü. Sosyal antropolojide, çoğunlukla, bir değerler kuramından ziyade bir kültürel görecilik biçimine atıfta bulunur.

Gösterge *(signifying)*: Bir kelime (biçimbirim) ile anlam arasındaki, dolayısıyla herhangi bir nesne ile anlamı arasındaki ilişkiyle ilintili olan.

Gösterge devrimi *(signifying revolution)*: Anlamı ifade edecek kelimelerin kullanımını devreye sokan dil devrimi için uydurduğum terim.

"grup evliliği" *(group marriage)*: Bu varsayımsal sistemde bir dizi insan birbiriyle evlidir. On dokuzuncu yüzyıl evrimcileri arasında, evliliğin ilk biçiminin, grup evliliği olduğu inancı yaygındı.

Hadar: Etiyopya'da arkeolojik kazı alanı; "Lucy" (*Australopithecus afarensis*) adlı fosil 1973'te burada keşfedildi.

Halk fikirleri *(folk ideas)*: Adolf Bastian'ın, belirli bir kültüre özgü görüşlere ya da düşüncelere dair kavramı. Almanca *Völkergedanken* kelimesinden. Karş. **temel fikirler.**

Herto: Etiyopya'da eski bir *Homo sapiens* (*H. sapiens idaltu*) kazı alanı.

Hısım akraba *(affinal relative)*: Evlilik yoluyla akraba olma. Karş. **kandaş akraba.**

Holosen *(Holocene)*: İçinde olduğumuz jeoloji çağı. Yaklaşık 10.000 yıl önce, Pleyistosen'den sonra başladı.

Homo antecessor: BÖ 1.200.000 ila 800.000 arasında Afrika'da ve Avrupa'da yaşamış insan türü. *H. heidelbergensis*'in ve nihayetinde *H. sapiens*'in atası olduğuna inanılan tür.

Homo erectus: Yaklaşık 2.000.000 yıl öncesinden itibaren 300.000 yıl öncesine kadar, önce doğu Afrika'da ardından Asya'da ve Avrupa'da yaşamış tür. *H. erectus*, ateşi denetim altına almış, işe yarar taş alet yapma teknikleri geliştirmiş, Afrika'dan çıkıp Uzakdoğu'ya ve Avrupa'ya yolculuk etmiştir. Bazen bu terim bilhassa Asya'ya ve Afrika'ya göç etmiş türler için kullanılır; *H. ergaster* terimi ise Afrika'da evrimleşmiş olan daha eski tür için kullanılır.

Homo ergaster: Afrikalı *H. erectus* ya da bütün Eski Dünya'ya dağılan ve yayılan tür (bkz. ***Homo erectus***).

Homo floresiensis: Kısa süre önce Endonezya'nın Flores adasında keşfedilmiş olan *Homo* türü; 18.000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir. Bu türe zaman zaman "hobbit" denir, *H. erectus*'a benzer ama çok daha ufaktır.

Homo gautengensis: Güney Afrika'da yeni keşfedilmiş fosil; BÖ 2.000.000 ila 600.000 arasında yaşadığına inanılır. Küçük beyinliydi, dişleri iriydi, ekseriyetle bitkiyle besleniyordu, taş alet kullanıyordu, muhtemelen ateşten faydalanıyordu.

Homo habilis: *Homo* cinsinin en eski üyesi; 2.300.000 ila 1.400.000 yıl önce yaşamıştır. Yaklaşık 1.700.000 yıl önce Oldovan taş aletlerinin kullanımını geliştirmiş olan tür.

Homo heidelbergensis: 600.000 ila 250.000 yıl önce Afrika'da ve Avrupa'da yaşamış *Homo* türü; muhtemelen hem Neandertallerin hem de modern insanın atasıdır.

Homo helmei: Ayrı tür olarak sınıflandırılan *H. heidelbergensis*. Avrupalı *H. heidelbergensis*'ten daha moderndir.

Homo neanderthalensis, H. sapiens neanderthalensis: Neandertaller. 1857'de Neander Vadisinde bulunan tip (*Thal* ya da modern imlada *Tal*).

Homo rudolfensis: *H. habilis*'e benzer ve 1.900.000 yıl önce yaşamıştır (Kafatası 1470).

Homo sapiens: *Homo* cinsinin hayatta kalan tek türü. Çoğunlukla yakın akrabaları da içerir, mesela "Arkaik" *H. sapiens* gibi (*H. sapiens neanderthalensis* ve *H. sapiens heidelbergensis*).

Homo sapiens sapiens: Tamamen modern, dil konuşan *Homo sapiens* (Neandertaller gibi yakın akrabalar bu kategoriye girmez).

Howiesoons Port: Orta Taş Çağının ileri bir kültür geleneği; kabaca 66.000 ila 59.000 yıl önce saplı mikrolit nesneler ve toprak boyası kullanımı içeriyor.

Iwo Eleru: Güneybatı Nijerya'da kaya oyuğu; kısmen "arkaik" kısmen "modern" oldukça yeni (BÖ 11.700) kafatasının defnedildiği kazı alanı.

İkiyanlı soy *(bilateral descent)*: Ne atasoylu ne anasoylu akraba grupları içeren soy sistemi; ya da soyun, atasoylu ya da anasoylu sistemde kandaş olmayan akraba üzerinden ilerlemesi. Kanyanlı soy olarak da bilinir.

İkiz Nehirler *(Twin Rivers)*: Zambiya'da, boya kullanımına dair en eski tarihli bulguların elde edildiği mevki. 300.000 yıl öncesine uzanıyor ve *Homo heidelbergensis*'e atfedilir.

İletişim *(communication)*: Tek tek insanlar ya da hayvanlar arasında bilgi nakletme süreci.

İ-dil *(I-language)*: Dilin içsel ya da bilişsel veçheleri için Noam Chomsky'nin belirlediği terim. Karş. **D-dil** ve **P-dil.**

İlişkililik *(relatedness)*: Daha eski ve güya daha etnomerkezci akrabalık fikrinin yerini alan yeni bir antropoloji kavramı.

"İlk bolluk toplumu" *(original affluent society)*: Avcı-toplayıcı toplumsal yaşamı için Martin Sahlins'in uydurduğu terim; burada "bolluk", biriktirilmiş servetten ziyade boş zamanla ölçülür. Avcı-toplayıcılar, avcı-toplayıcı olmayanlara kıyasla, geçimle ilintili etkinliklere *daha az* vakit harcar.

İlkel dil *(rudimentary language)*: Kendi lisan kuramımda (Dereck Bickerton'ın kuramından türetilmiştir), sadece basit sözdizimi barındıran dil. Karş. **kök-dil.**

İlkel vahiy *(primitive revelation)*: Musevi-Hıristiyan çağından önce Tanrı'nın kendini ilkel insanlara gösterdiği düşüncesi.

İnsan *(human)*: *Homo* cinsine, daha özgül olarak *H. sapiens*'e atıfta bulunan isim.

İnsan devrimi *(human revolution)*: Charles Hockett ile Robert Ascher'ın 1964'te, kuyruksuz maymunlardan ayrı olarak insanlığa can vermiş devrimci biyolojik ve teknolojik ilerlemelere verdikleri isim. Bugün bu terim zaman zaman, "simge devrimi" gibi daha yeni ilerlemeler için de kullanılır.

İnsan kökeni çalışmaları *(human origins)*: Genel hatlarıyla, tarihöncesi insanlığı ve insan atalarını araştıran dal.

İnsangiller *(hominids) (Hominidae)*: Mevcut kullanımda, büyük kuyruksuz maymunları ve insanları içeren Linneausçu aile. Eski kullanımında, *Homo*'yu ve ara ata türleri de kapsıyordu.

İnsansılar *(hominins) (Hominini)*: İnsanları ve insan atalarını içeren Linneausçu oymak. Mevcut kullanımda australopitecusları içerir ama eskiden daha dar tanımlıydı.

İnuit *(inuit)*: "Eskimo"ya yeğlenen terim (Kuzey Amerika Kutup bölgesinin halkları, fakat akrabalık terminolojisi yapısı değil).

"İrokua" *(Iroquois)*: Paralel kuzenleri çapraz kuzenlerden ayıran akraba ter-

minolojisi yapısı. Çoğunlukla kardeşler ve çapraz kuzenler aynı sınıfa dahil edilir.

İşlevselcilik *(functionalism)*: Kurumların ya da göreneklerin amacını ya da işlerin birbiriyle ilintili olarak nasıl işlediğini vurgulayan eşzamanlı bir kuramsal bakış açısı. Genelde bu terim **yapısal-işlevselciliğin** eşanlamlısı olarak kullanılır.

İttifak *(alliance)*: Bireyler ile gruplar arasında, evlilik ilişkileri. Fransızca *alliance* sözcüğünden ("evlilik" anlamında).

Jasper *(jasperite)*: Jasper minerali: kuvartzın mat, çoğunlukla kırmızımsı bir çeşidi.

Kabile *(phratry)*: Birkaç boydan meydana gelen ve ya anayanlı ya da babayanlı soydan oluşan çok büyük akraba grubu.

Kabwe: Orta Zambiya'da bir kasaba, eskiden Broken Hill adıyla bilinirdi. "Rodezya İnsanı" keşfinin yeri.

Kaçınma ilişkisi *(avoidance relationship)*: Hürmet ve saygı gerektiren akraba ilişkisi, örneğin kayınlar arasında. Bunun zıddı **şakalaşma ilişkisi**dir.

Kadehçik *(cupule)*: Kaya sanatı araştırmalarında, insan elinde tutulan taşla yapıldığı varsayılan küçük, çanak şekilli girinti.

Kandaş akraba *(consanguineal relative)*: "Kan" bağıyla akrabalık. Karş. **hısım akraba.**

Kanyanlı soy *(cognatic descent)*: Ne atasoylu ne anasoylu akraba grupları içeren türeyiş sistemi; atasoylu ya da anasoylu sistemde soyun kandaş olmayan akrabalar üzerinden sürmesi. Çiftyanlı soy olarak da bilinir. Bir anlamda **çifte** (ikiyanlı) soyun zıddıdır.

Karbon-14 *(carbon-14)*: Arkeologların, kemikler, insan eseri nesneler ya da odun kömürü gibi karbon içeren malzemelerin yaşını tahmin etmek amacıyla kullandığı tarihlendirme yöntemi. Bu yöntem, radyoaktif olmayan karbon izotoplarının yanında ufak miktarlarda bulunan radyoaktif karbon izotoplarının bozunma hızını temel alır.

Karıyerlilik *(uxorilocality)*: Evlendikten sonra karının evine yerleşmek. Anayerlilik de denir. (Primatolojideki, dişi bireyin doğum yerinde kalma davranışıyla, yani grupların, akraba dişiler etrafında oluşma eğilimiyle ilintilidir.)

Karmaşık sistem *(complex system)*: Negatif evlilik kuralları barındıran akrabalık yapısı için Lévi-Strauss'un uydurduğu terim. Örneğin kişi erkek ya da kız kardeşiyle evlenmeye izinli değildir. Tersi **basit sistem**dir. Ayrıca bkz. **Crow-Omaha sistemi.**

Kaya sanatı *(rock art)*: Kaya yüzeylerine resmedilmiş eski ve yeni sanat. Genel olarak iki biçimi vardır: Gravür ve resim.

Kebara: İsrail'de bir Neandertal gömütünün kazı alanı, yaklaşık 60.000 yıllıktır.

Kinayeli *(allegorical)*: Uzantılı mecaz biçiminde anlatı; burada karakterler fikirleri simgeler.

Kipler 1, 2, 3, 4, 5 *(Modes 1, 2, 3, 4, 5)*: Taş aletler için sınıflandırma sistemi; Afrikalı ve Avrupalı sınıflandırmaları birleştirmek maksadıyla 1960'larda Grahame Clark tarafından tasarlanmıştır. Ayrıca bkz. **beş kip.**

Kocayerlilik *(virilocality)*: Evlendikten sonra kocanın evine yerleşmek. Atayerlilik de denir. (Primatolojideki, erkek bireyin doğum yerinde kalma davranışıyla, yani grupların, akraba erkekler etrafında oluşma eğilimiyle ilintilidir.)

Koikoi: Güney Afrika'nın sığır ve koyun çobanı halkı. Arkeolojik kültürlerinin bazen "Neolitik" olduğu söylenir, fakat bu sınıflandırma ihtilaflıdır. Ümit Burnu'na yaklaşık 2.000 yıl önce, Bantu dili konuşan insanların gelişinden önce vardılar.

Konuşma *(speech)*: Fiili sözlü bilgi aktarımı. Ayrıca bkz. ***parole.***

Kök-dil *(proto-language)*: Kendi lisan kuramımda (Dereck Bickerton'ın kuramından türetilmiştir), basit cümleler ya da kelime düzeni kuralları olmaksızın yalnızca kelimeler ve sözcük öbekleri. Karş. **ilkel dil.**

Kranyum *(cranium)*: Beyni içine alan kafatası parçası.

Kranyum kapasitesi *(cranium cpacity)*: Kranyum hacmi.

Kromozom *(chromosome)*: Dairesel DNA yapısı.

Kulturkreis: "Kültür çevresi"nin Almancası. Bu tarz "kültür çemberlerinin" varlığını vurgulayan düşünce okuluna *Kulturkreislehre* denirdi. Ayrıca bkz. **kültür çevresi.**

Kutup altı bölgesi *(Subarctic)*: Kuzey yarımkürede bir bölge, özellikle en büyük erkek evladın etrafında yapılanan büyük avcı-toplayıcı takımlarının oluşturduğu toplumların mesken tuttuğu Kuzey Amerika kültür alanı.

Kuzeybatı Kıyısı *(Northwest Coast)*: Kuzey Amerika'nın kültür alanı; karmaşık, hiyerarşik avcı-toplayıcı-balıkçı toplumlarla, çevreden yararlanmanın belirli örüntüleriyle ve değiştokuşla tanımlanır.

Kültür *(culture)*: Doğal olmayan, öğrenilen. Soyut olarak kültürden ya da kültürlerden (çoğul) bahsedilebilir, gerçi çoğul hali genelde ihtilaflıdır.

Kültür alanı *(culture area)*: Benzer kültüre sahip insanları barındıran coğrafi bölge.

Kültür çevresi *(culture circle)*: İlintili kültür özellikleri yığını ya da bunların bulunduğu coğrafi alan. Alman-Avusturyalı yayılımcıların temel fikri; onlara göre bu çevreler, eski kültür çevrelerinde derece derece yayılır. Almanca *Kulturkreis* kelimesinden. Ayrıca bkz. ***Kulturkreis.***

Kültürel antropoloji *(cultural anthropology)*: Kültürel görüngüleri araştıran antropoloji dalı. Bu terim bazı geleneklerde ve ülkelerde yaygınken (örneğin ABD'de, Japonya'da), başkalarında yaygın değildir (örneğin Birleşik

Krallık'ta).

Kültürel gelenek *(cultural tradition)*: Bir grup insanın ortak görenekleri için A. R. Radcliffe-Brown'ın yeğlediği terim. Karş. **kültür.**

Kültür-tarihsel arkeoloji *(culture-historical archaeology)*: Etnik grupları, bunların maddî kültürleri üzerinden tanımlayan geleneksel arkeoloji kuramı. 1960'larda süreçsel arkeoloji genelde bunun yerini almıştır.

Küresel kıyaslama *(global comparision)*: Kültürler arası evrensel genellemeler ya da öngörüler arayışının temelinde, dünya çapında kıyaslama.

Lamarkçı *(Lamarckain)*: Jean Baptiste Lamarck'ın (1744-1829) görüşlerine ilişkin. Özellikle, edinilmiş özelliklerin kalıtımla aktarılabilmesi düşüncesi. Karş. **Darvinci.**

Langue: Ferdinand de Saussure'ün, dilbilimsel yapı ya da dilbilgisi anlamında dil için uydurduğu terim. Karşılaştırmak gerekirse, bu, hem lisanın hem de kültürün "dilbilgisi" olabilir. Karş. ***parole.***

Lascaux: Fransa'nın Dordogne bölgesinde kaya sanatı mevkisi; yaklaşık 17.000 yıl öncesine uzanan Üst Paleolitik sanatıyla ünlüdür.

Lévi-Straussçu *(Lévi-Straussian)*: Claude Lévi Strauss'un (1908-2009) görüşlerine ilişkin. Ayrıca bkz. **yapısalcılık.**

Litik: Taş aletlere ilişkin olarak. Genelde son ek olarak kullanılır (mesela **Neolitik**).

Lupemban kültürü *(Lupemban)*: BÖ 32.000 ile 17.000 arasında, orta ve batı Afrika'nın arkeolojik endüstrileri. Özelliği, ince, uzun, iki yüzlü, iki uçlu dilgilerdir.

Maddi kültür *(material culture)*: İnsanların, varsayılan kültürleri uyarınca imal ettiği nesneler, örneğin arkeologların gün yüzüne çıkardığı taş aletler ya da etnografların kaydettiği kültürel yaşamın maddi veçheleri.

Makapansgat: Güney Afrika'nın Limpopo vilayetindeki vadi boyunca uzanan arkeolojik kazı alanı. Burada pek çok *australopitecus* bulunmuştur.

Mecaz *(metaphor)*: Benzetme ya da farklı anlam düzeyleri arasında benzerlik ilişkisi (örneğin kırmızı trafik ışığı, "dur" anlamına gelir).

Mecaz-ı mürsel *(metonym)*: Bütünü temsil eden parça ya da kendisiyle yakından bağdaşan bir şeyi temsil eden nesne (örneğin taht, egemenliği temsil eder).

Mezolitik *(Mesolithic)*: Paleolitik ile Neolitik arasında, Avrupalı ve Asyalı taş alet geleneği. Bu terim, "orta taş çağı" anlamına gelir, fakat güney Afrika'nın Orta Taş Çağıyla karıştırılmamalı, çünkü bu kabaca, Avrupa'nın Üst Paleolitiğinin muadilidir.

Mikrolit *(microlith)*: Minik taş alet, örneğin küçük fırlatma ucu.

Mistik düşünce *(mystical thought)*: Herkesin zihninde var olan ama genelde

"ilkel" düşünceyle bağdaştırılan düşünce süreçleri için Lucien Levy-Bruhl'un uydurduğu terim. İlkel düşünce: doğayla ya da ruhlar âlemiyle iletişim.

Mitoloji *(mythology)*: Yaratılışı, simgesel ilişkileri, doğal ya da doğaüstü görüngülerin açıklamalarını ele alan sözlü edebiyat (mitler) teşekkülü. Mitolojinin, insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişkiyi bulanıklaştırması, ilahlara başvurması ve/veya derin anlamlı mecazlara başvurması ona özgüdür.

Modern *(modern)*: Anlamı büyük oranda bağlama dayanan terim. Örneğin, "modern insanlara" (BÖ 200.000'de ortaya çıkmış) ya da "modern topluma" (bağlama göre, Neolitikte, Aydınlanmada ya da yirminci yüzyılda ortaya çıkar) atıfta bulunur.

Modernlik *(modernity)*: Modern sıfatının isim hali. "Davranışsal modernlik" çoğunlukla simgesel düşüncenin doğuşuna atıfta bulunur.

Moleküler biyoloji *(molecular biology)*: Molekül seviyesinde biyoloji araştırması.

Moleküler saat *(molecular clock)*: Genetik çeşitliliğin zaman ölçümü: genomlar arasında sabit mutasyon hızı varsayar.

Mousterian: Orta Paleolitik, Neandertal dahil, 100.000 ila 35.000 yıl öncesine uzanan taş alet geleneği; özelliği, yeniden yontulmuş yongalardır. Dordogne'deki Le Moustier kaya oyuğunun adı verilmiştir.

mtDNA: Mitokondri DNA'sı: Hücre içinde belirli işlevler yerine getiren DNA biçimi. Genetik araştırmalarda önemi, insanlarda ve pek çok türde, sadece kadınlar üzerinden kalıtımla aktarılması, dolayısıyla anayanlı soya işaret etmesinden ileri geliyor.

MTÖ *(BCE)*: Miladi Takvimden Önce tabirinin kısaltması, İÖ'nün (İsa'dan Önce) seküler muadilidir.

Mungo Gölü *(Lake Mungo)*: New South Wales'te kazı alanı, Avustralya'da çok eski bir yerleşim. Bu kazı alanı, hem defin hem ölü yakma bulguları içeriyor. Tarihi ihtilaflıdır ama genelde en fazla BÖ 40.000 kabul edilir.

Mutasyon *(mutation)*: Genetik biliminde, bireyin evrimsel zindeliğini ve ondan türeyenleri etkileyen DNA dizisi değişiklikleri.

Nachikufan kültürü *(Nachikufan)*: Yaklaşık BÖ 20.000 ile 10.000 arasında Zambiya'nın arkeolojik endüstrileri; küçük dilgilerle, spatulalarla ve delikli taşlarla tanımlanır. Kuzey Zambiya'daki bir mağaranın adı verilmiştir.

Neanderthal, Neandertal: *Homo neanderthalensis*'in ya da *H. sapiens neanderthalensis*'in gündelik kullanımda adı.

"Neandertal flütü" *(Neanderthal flute)*: Tarihöncesinden kalma, müzik enstrümanı olduğu varsayılan nesne; bunun prototipi, (modern teypler gibi) dört delik açılmış mağara ayısı uyluk kemiğidir.

Neokorteks *(neocortex)*: Beyin sapı ve limbik sistem hariç beynin ana kısmı.

Neolitik *(Neolithic)*: Cilalı aletleri ve seramiği kapsayan taş alet endüstrisi. Bu

terim aynı zamanda, bu endüstriyi tanımlayan toplumsal örgütlenme ve geçim yaşam tarzı tipleri için de kullanılır. Bunlar arasında, kalıcı yerleşim, köy yaşamı, hayvancılık ve tarım var. Bu terim, "yeni taş çağı" anlamına geliyor. Ayrıca bkz. **Mezolitik.**

Neolitikleşme *(Neolithization)*: Gıda toplamaktan gıda üretimine geçiş; bu geçişe, iktisadi ve toplumsal teşkilatlanma değişiklikleri eşlik eder.

Nesil *(generation)*: Yaklaşık aynı zamanda doğmuş insanlar kümesi için muğlak bir terim; anne babalarının ya da çocuklarının nesillerinden ayrıdırlar.

Normlar *(norms)*: Toplumsal kabul görmüş davranış.

Nüfus darboğazı *(population bottleneck)*: Popülasyonun genetik çeşitliliğinde daralmaya yol açan nüfus azalması. Geçmişin nüfus darboğazları (mesela Toba yanardağının püskürmesinin ardından yaşanan), genetik araştırmalar sayesinde çıkarsanabilir.

Nüve *(core)*: Arkeolojide, alet üretmek maksadıyla yongaların yontulduğu taş.

Oidipus miti *(Oedipus myth)*: Bilmeden ensest ilişkiye girmeyi (baş karakter Oidipus bilmeden yapar) ve başka birtakım tabuların daha çiğnenmesini içeren karmaşık bir Yunan miti.

Oldovan *(Oldowan)*: Bilinen en eski taş alet geleneği; 2.500.000 yıl öncesine uzanır ve *Homo habilis*'le ya da muhtemelen *Australopithecus garhi*'yle ilintilidir.

Orangutan *(orang-utan)*: Güneydoğu Asya türü *Pongo pygmaeus*.

Orrorin: Eski bir doğa Afrika insansısı, *Orrorin tugenensis* cinsine mensup, yaklaşık 6.000.000 yıl öncesinde.

Orta Krallık *(Middle Kingdom)*: Çin'de, hem coğrafi olarak hem de eski zamanların siyasi teşkilatlanması açısından merkezi devletler. (Esas anlamı, bağlama göre değişir, fakat eski Çin'de, eski Mısır'ın aksine, tarihî bir dönemden ziyade coğrafi bir tanımdır.)

Orta Paleolitik *(Middle Palaeolithic)*: Paleolitiğin orta dönemi, kabaca BÖ 300.000 ile 30.000 arası. Bu dönem, Avrupa'daki Neandertallerle ve *Homo sapiens*'in Afrika'da ortaya çıkışıyla bağdaşır.

Orta Taş Çağı *(Middle Stone Age)*: Güney Afrika'nın taş alet geleneği; yaklaşık 300.000 ila 50.000 yıl öncesi. Erken modern ve modern insanlarla ve simge devrimiyle ilişkilidir.

Otokton *(autochthonous)*: Toprak ile insanlar arasındaki ilişkiye ilişkin. Karş. **yerli.**

Örgü-grup çözümlemesi *(grid-group analysis)*: Mary Douglas'ın, toplumları ya da toplum içindeki grupları, tecridin göreli kısıtlamalarına (örgü) ve toplu davranışın kısıtlamalarına (grup) göre ayırt etmeye yarayan yöntem için kullandığı isim. Bu eksenlerin kesişmesiyle dört kutu oluşur; bireyler, gruplar ve toplumlar bu kutularda sınıflandırılır.

Öz av kuralı *(own-kill rule)*: Kişinin (normalde erkeklerin), kendi öldürdüğü eti yemesini yasaklayan kural için Chris Knight'ın uydurduğu terim. Çoğunlukla bu tabu enseste benzetilir; et başkasına verilir ya da değiştokuş edilir.

Paleo-antropolog *(palaeo-anthropologist)*: Fosil buluntularında uzmanlaşan biyolojik antropolog.

Paleolitik *(Paleolithic)*: "Eski taş çağı" anlamına gelen terim. Erken ya da Alt (BÖ 3.600.000 ya da 3.500.000 ile 100.000 arasında, Oldovan ve Aşölyen), Orta (BÖ 300.000 ile 30.000 arasında, Mousterien) ve Geç (BÖ 45.000 ile 10.000 arasında, kimi gelenekler) Paleolitik dönemlere ayrılır.

Paleontolog *(palaeoontologist)*: Fosil kalıntıları aracılığıyla insan kökeni araştırmaları dahil tarihöncesi yaşam biçimlerinde uzmanlaşmış kişi.

Paralel akraba *(parallel relative)*: Aynı cinsiyetten kardeşlerin bağıyla akraba olan, soydaş akraba.

Paralel kuzen *(parallel cousin)*: Amca çocuğu ya da teyze çocuğu. Karş. **çapraz-kuzen.**

Paranthropus: Gürbüz australopitecusun cins ismi. Bkz. **austalopitecuslar.**

parole: Fiili sözler anlamında konuşma için Ferdinand de Saussure'ün uydurduğu terim. Benzetme yapmak gerekirse, toplumsal yapının (dil) aksine toplumsal eyleme atıfta bulunur. Karş. ***dil.***

"Pekin insanı" *(Peking Man)*: 1923'te ve sonrasında Pekin yakınlarında Jukudyan'da keşfedilmiş *Homo erectus* fosilleri. Özgün adı: *Sinanthropus pekinensis.*

"Piltdown İnsanı" *(Piltdown Man)*: 1912'de güneydoğu İngiltere'nin Kent şehrinde "keşfedilmiş" sözde fosil; düzmece olduğu 1953'te ortaya çıkarılmıştır. *Eoanthropus dawsoni* adı verilmiştir (artık kullanımda olmayan bir ad).

Pirahã: Güney Amerika'da Amerikan yerlisi dillerinden biri; dilbilim açısından önemli oluşunun sebebi, yineleme özelliğinden yoksun olan tek dil olarak geçmesidir.

Pithecanthropus: Bir zamanlar *Homo erectus* için kullanılan cins ismi, özellikle de "Cava İnsanı" için. "Maymun-insan" anlamına gelir.

Pithecanthropus alalus: Varsayımsal "kayıp halka" için Ernst Haekel'in uydurduğu isim. Herhangi bir fosille bağlantılı değildir.

Pithecanthropus erectus: *Homo erectus*'un, özellikle de "Cava İnsanı"nın eski adı.

Pleyistosen *(Pleistocene)*: 2.600.000 yıl öncesinden 10.000 yıl öncesine kadar jeolojik çağ (ardından Holosen gelir). Özelliği, mükerrer buzlanma dönemleridir.

P-dili *(P-language)*: Herhangi bir halktan bağımsız olarak var olan, ülküselleştirilmiş bir dil kavramı. Karş. **D-dilve i-dil.**

Pliyosen *(Pliocene)*: Pleyistosen'den önceki jeolojik çağ. Yaklaşık 5.400.000 yıl öncesinden 2.600.000 yıl öncesine kadar.

Postmodern: Özgün anlamı, modernizme karşı tepkidir (mesela mimaride), fakat günümüzde anlamı net değil. Nesnel karşıtı ya da bilimsel karşıtı bakış açılarına atıfta bulunma eğilimindedir.

Postmodernizm *(postmodernism)*: Nesnel kategorilerin ya da bilimsel yöntemlerin geçerliliğini yadsımayı içeren herhangi bir kuramsal bakış açısı, örneğin sosyal antropolojide.

Post-süreçsel arkeoloji *(post-processual archaeology)*: Arkeoloji yorumlarının öznelliğini vurgulayan bir arkeoloji kuramı eğilimi. 1970'lerin ikinci yarısında, süreçsel arkeolojiye tepki olarak doğdu.

Potasyum-argon tarihlendirmesi *(potassium-argon dating)*: Potasyum izotopunun argona bozunma hızını ölçmekten faydalanan tarihlendirme yöntemi. Radyokarbon tarihlendirme mümkün olmadığında devreye sokulur.

Primat *(primate)*: *Primatgiller* takımının üyeleri; lemurları, maymunları ve kuyruksuz maymunları kapsar.

Primatolog *(primatologist)*: Primatları inceleyen kişi.

Radyokarbon tarihlendirme *(radiocarbon dating)*: Radyoaktif karbon 14 izotopunun bozunma hızını ölçen tarihlendirme yöntemi. Sınırı 60.000 yıldır. Daha eski tarihler için başka yöntemler (örneğin potasyum-argon tarihlendirme) gerekir.

Ritüel *(ritual)*: Dinî inanç sistemini destekleyen eylemler ya da merasimler. Ritüel, anlamı bakımından simgeseldir, icrası bakımından topludur.

"Rodezya İnsanı" *(Rhodesian Man)*: O zamanki adıyla Kuzey Rodezya'da (günümüzde Zambiya) 1921'de Broken Hill madeninde keşfedilmiş *Homo rhodesiensis* ya da *Homo heidelbergensis* fosili.

Ruh birliği *(psychic unity)*: Kültürel geleneğe bakmaksızın tüm insanların aynı şekilde düşündüğü kavramı.

Sahelanthropus: *Sahelanthropus tchadensis* cinsi (7.000.000 yaşında); mazisinin şempanzeler ile insanların ayrışmasından öncesine uzanmasından ve ortak atayı temsil etme ihtimalinden ötürü önemlidir.

Sahul: Avustralya'nın ve Yeni Gine'nin kıta sahanlığı ve bir zamanlar bunun büyük kısmını kaplayan Pleyistosen kara kütlesi.

Sally-Ann testi *(Sally-Ann test)*: Bilişsel yetilerle ilgili psikoloji testi, (muhayyel) bir kişinin algılarının farkında olmayı içerir.

Sambandham: Güney Hindistan, Kerela'da yaşayan Nayarlarda, kadının aşığı olarak seçtiği yüksek statülü erkek.

San: Güney Afrikalı avcı-toplayıcılar; Ju/'hoansi (!Kung), /Gui, //Gana, Naro, /Xam gibi halkları içerir. Topluca Buşman olarak da bilinirler.

Sap takma *(hafting)*: Taşı, ahşap nesnelere takmak, örneğin mızrak ucunu, mızrak sapma deri kayışlarla ya da tutacaktaki yarığa oturtarak tutturmak.

Saussurecü *(Saussurian)*: Ferdinand de Saussure'ün (1857-1913) fikirlerine ilişkin. Özellikle, ölümünden sonra basılmış *Genel Dilbilim Dersleri* (Fransızca edisyonu, 1916) kitabındaki, eşzamanlı dil araştırmalarıyla ilgili fikirlerine ilişkin olarak.

Seramikçilik *(ceramics)*: Çömlek ve cam gibi inorganik, metal olmayan malzeme; ısıtma ve soğutma işlemiyle üretilir.

Sesbilgisi (fonetik) *(phonetics)*: Ses sistemindeki yerinden bağımsız olarak, sesin, öznel işitsel ya da akustik doğasına dair araştırmalar (sesbirimbilim ya da sesbilim).

Sesbilim (fonoloji) *(phonology)*: Belirli bir dilin ses sisteminin parçası olarak seslerin incelenmesi. Örneğin İngilizcede **p, t, k** sesleri bir dizi (ağzın ön ya da arka kısmından gelen, titreşimsiz ünsüzler), **b, d, g** (bunun muadili titreşimli ünsüzler) sesleri başka bir dizi oluşturur. Başka dillerde bunlardan daha az ya da daha çok olabilir ya da titreşimli ve titreşimsiz ayrımından yoksun da olabilirler.

Sesbirim *(phoneme)*: Belirli bir lisanda, anlam teşkil eden en küçük ses birimi.

Simge *(symbol)*: Kabaca, başka bir şeyle temsil edilen bir şey.

Simge devrimi *(symbolic revolution)*: Eski *Homo sapiens sapiens*'in "insan devrimi" için yeğlediğim terim; tam teşekküllü dille ve temel akrabalık yapılarıyla ilişkilidir.

Simgesel, simgecilik *(symbolic, symbolism)*: Simgelerin kullanımına ilişkin olarak.

Sinirbilim *(neurosience)*: Geleneksel olarak, sinir sistemini inceleyen bilimsel araştırma alanı, günümüzde aynı zamanda, bilişi ve insan aklının evrimini anlamaya dair içerimlerle de ilişkilidir.

Sosyal antropoloji *(social anthropology)*: Toplum kavramı araştırmalarıyla ve toplum ile toplumların karşılaştırmalı anlayışıyla soyut olarak ilgilenen alan. Birleşik Krallık'ta ve kimi ülkelerde tercih edilen terim, oysa "kültürel antropoloji" ABD'de daha yaygındır. ABD'de "sosyal antropoloji" terimi zaman zaman, kültürel antropolojide daha dar kapsamlı ve Britanya kökenli bir kuramsal bakış açısı anlamına gelir.

Sosyal ve kültürel antropoloji *(social and cultural anthropology)*: Antropolojinin hem "toplumsal" hem de "kültürel" geleneklerini içeren terim. Birleşik Krallık'ta gördüğü rağbet artıyor.

Sosyobiyoloji *(sociobiology)*: Toplumsal ilişkilerin biyoloji çerçevesinde araştırılması. Daha doğrusu, insan kültürünü ve toplumunu, insanın hayvan doğasının ekleri olarak ele alan disiplin, altdisplin ya da kuramsal görüş.

Sosyoloji *(sociology)*: Toplum araştırmaları. Bu terim çoğunlukla, hem top-

lumsal kuramı hem de toplumsal olguların ampirik araştırmalarını içeren disipline atıfta bulunur, fakat aynı zamanda (kısmen) sosyal antropolojiye de atıfta bulunur, özellikle sosyal antropoloji, "karşılaştırmalı sosyoloji" olarak görüldüğünde.

Soy *(descent)*: Grup üyeliği bağlamında, nesiller arası ilişki. Dört temel türü bulunur: atasoylu, anasoylu, çifte (ayrıyanlı) ve kanyanlı (ikiyanlı).

Soyağacı düzeyi *(genealogical level)*: Teknik olarak, bulundukları "düzey"ler, anne babalarına ve çocuklarına göre belirlenen yakın ilişkili insanlar kümesi için "nesil" yerine yeğlenen terim.

Soydaş akraba *(collateral relative)*: Erkek kardeş ya da kızkardeş üzerinden ilintili kandaş akraba.

Söylem *(discourse)*: Dilbilimde, cümleden uzun konuşma birimi. Sosyal bilimlerde bu terim çoğunlukla, bir bilgi teşekkülüne ya da bu bilginin kullanımına atıfta bulunur, örneğin iktidar yapıları gibi.

Sözdizimsel *(syntactic)*: Cümlelerle ya da daha geniş anlamıyla dilbilgisiyle ilgili.

Sperm hücresi *(spermatozoon)*: Erkek üreme hücresi.

Still Körfezi *(Still Bay)*: Stillbay ya da Stillbai olarak da bilinir; ileri bir Paleolitik ya da Orta Taş Çağı kültürel geleneğidir, kabaca BÖ 77.000 ile 72.000 arasındadır. 1920'lerde tespit edildi, 1970'lerde sorulara maruz kaldı, fakat Sibudu ve Blombos gibi mağara kazı alanlarından ötürü çektiği ilgi tazelenmiştir.

sui generis: Kelime anlamı, "kendi türünden"; bir şeyin sadece kendi bağlamında açıklanabileceğine atıfta bulunur. Örneğin kültür, sadece kültüre atıfta bulunularak açıklanabilir.

Sülale *(lineage)*: Türeyiş hattı (atasoylu ya da anasoylu). Sülaleler, **boylar** halinde kümelenir. Ayrıca bkz. **boy.**

Süreçsel arkeoloji *(processual archaeology)*: Arkeolojik kuramdaki bu eğilim, bilimsel yöntemi savunur, evrime ve kültürel ekolojiye vurgu yapar. Karş. **post-süreçsel arkeoloji.**

Sürü *(horde)*: Avustralya etnograyfasında, "takım" yerine kullanılan kelime.

Şahıs-sayı-cinsiyet belirteci *(person-number-gender marker)*: Şahsı (birinci tekil, ikinci tekil vs), toplumsal cinsiyeti (erkek, kadın, nötr) ve sayıyı (tekil, ikili, çoğul) tanımlayan ad ya da adıl.

Şakalaşma ilişkisi *(joking relationship)*: Teklifsizliğe ve gayri resmiliğe izin veren akrabalık ilişkisi. Tersi **kaçınma ilişkisidir.**

Şamanizm *(shamanism)*: Şamanların etkinliklerini temel alan din; şamanlar, tinsel dünyayla iletişim kuran ritüel uzmanlarıdır. Kendinden geçme gösterisi, şifa uygulamaları, hayvan biçimine dönüşmek ve beden dışı sehayat, yaygın özelliklerdir.

"Şehrazat etkisi" *(Scheherezade effect)*: Geoffrey Miller'ın, dilin kökenine dair kendi kuramı için uydurduğu terim: Dilin, olası eşleri cezbetmek için geliştiğini söyler.

Şempanze *(chimpanzee)*: Pan cinsine mensup türler; geniş anlamıyla hem *Pan paniscus*'u (bayağı şempanze) hem de *Pan pygmaeus*'u (bonobo) kapsar.

Takım *(band)*: Avcı-toplayıcı meskun grup: takım yığınından küçük, aileden büyüktür.

Takım yığını *(band cluster)*: Birkaç takımdan meydana gelen, avcı-toplayıcı toplumsal örgütlenme birimi; bunlar mevsime göre bir araya gelir ya da sadece ortak bir kimliğe sahiptir.

Tarihöncesi *(prehistory)*: Yazılı kayıtlardan önceki dönem.

Tekil yaratılış *(monogenesis)*: İnsanoğlunun tek başlangıcı. Karş. **çoklu yaratılış.**

Tektanrıcılık *(monotheism)*: Çok yerine tek tanrıya inanç. Karş. **çoktanrıcılık.**

Tekyanlı soy *(unilineal descent)*: Soyun tek hat üzerinden ilerlemesi. Atayanlı soy ve anayanlı soy sistemlerini içerir.

Temel fikirler *(elementary ideas)*: Adolf Bastian'ın, bütün insanlıkta ortak görüşler ya da düşünceler için kullandığı terim. Almanca *Elementargedanken* kelimesinden. Karş. **halk fikirleri.**

Teriantrop *(therianthrope)*: Yarı insan yarı hayvan yaratık. Kaya sanatında yaygındır; bu figürün, şamanı temsil ettiği varsayılır.

Teşbih *(simile)*: **Mecaza** benzer; benzetme ya da farklı anlam düzeylerinin benzerlik ilişkisi, fakat "şunun gibi..." ya da "şuna benziyor..." biçiminde ifade edilir.

Tımar *(grooming)*: Vücut temizliğini ve bakımını sağlamak, özellikle de başkalarına bakım yapmak ("toplumsal tımar" denir). Primatlarda toplumsal tımar, toplumsal ilişkileri besler ve bir nevi iletişim görevi görür.

Tip I *(Type I)*: Akrabalık sistemi için kullandığım terim, örneğin Sanların ya da Buşmanların akrabalık sistemi için; grup yapısında esnekliği, kozmolojik çağrışımları vurgular.

Tip II *(Type II)*: Örneğin Avustralya Yerlilerinin ve Güney Amerika Yerlilerinin akrabalıkları için kullandığım akrabalık sistemi terimi; toplumda katı iç ilişkileri ve kozmolojik çağrışımları vurgular.

Toba: Yaklaşık 74.000 yıl önce püskürmüş üstün yanardağ; belki on sene sürmüş bir kış mevsimine yol açmıştır ve dünyanın nüfusunu azaltıp bir nüfus darboğazına yol açtığı söylenebilir. Günümüzde Toba yanardağının kalıntıları, Sumatra adasında Toba gölünü oluşturuyor.

Toplu bilinç (Toplu temsil) *(collective consciousness [collective representation])*: Belirli bir toplulukta ya da toplumda insanların paylaştığı herhangi bir toplu anlayış. Bu terim, Durkheimcı sosyolojiden alınmıştır.

Topluluk *(community)*: Birlikte yaşayan ya da ortak değerleri bulunan bir grup insan. Toplumdan küçüktür ama belirli bir büyüklük belirtmek mümkün değil.

Toplum *(society)*: Ortak kültürel geleneği paylaşan ya da aslında aynı grupta oldukları farkındalığını paylaşan insanların ya da hayvanların en büyük grubu.

Toplum sözleşmesi *(social contract)*: On yedinci ve on sekizinci yüzyıla ait bir fikir; buna göre toplumun özü, birlikte barış içinde yaşamak üzere üyeleri arasında kurulmuş "sözleşme"dir.

Toplum-merkezli kategori *(socio-centric category)*: Toplumun tüm üyeleri için aynı şekilde tanımlanan akrabalık kategorisi (örneğin **yarım** ya da **bölüm**). Karş. **birey-merkezli kategori.**

Toplumsal kuram *(social theory)*: Genel olarak sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin kuramsal dalı. Zaman zaman ampirik araştırmalardan ayrı tutulur.

Toplumsallık *(sociality)*: Toplumsal olma ya da toplumsallığa yatkın olma kapasitesi. On yedinci ve on sekizinci yüzyıl felsefesinde benimsenmiş, yirminci yüzyılda biyoloji ve antropoloji bilimlerinde tekrar devreye sokulmuştur.

Toprak boyası *(ochre)*: Süsleme ya da resim için kullanıldığına inanılan kırmızı, turuncu ya da sarı mineral pigmenti.

Totem: Ocibua dilinde, atasoylu boyun ruhu. Kapsamını genişletmek gerekirse, herhangi bir halkta bunun benzeri ruhlar.

Totemcilik *(totemism)*: Toplumsalın (örneğin boy üyeliği), doğal (örneğin hayvan türleri ve özellikleri) tarafından simgesel temsilini gerektiren inanç sistemi. Kimi antropologlar, böylesi çeşitli inanç sistemlerine tek terimle atıfta bulunmanın geçerliliğini sorguluyor.

Ünlü sonrası /r/ *(post vocalic /r/)*: İngilizcede, fonetik r, kelimenin sonunda telaffuz edilir (İrlanda'da, Kanada'da, ABD'nin büyük kısmında). İngilizce konuşulan dünyanın büyük kısmında (yer yer İngiltere'de, New England'da, Avustralya'da) bu tarihsel fonemik /r/ telaffuz edilmez. Karş. **ünsüz öncesi /r/.**

Ünsüz öncesi /r/ *(pre-consonantal /r/)*: İngilizcede, ünsüz harften önce gelen fonetik [r]. Lehçeye bağlı olarak, ünsüz harften önce gelen İngilizce fonemik /r/, ya fonetik /r/ işlevi görür (örneğin Kanada'da) ya da önceki ünsüz harfin uzamasını sağlar (örneğin Avustralya'da). Karş. **ünlü sonrası /r/.**

Üst Paleolitik *(Upper Paleolithic)*: Paleolitiğin geç dönemi, kabaca BÖ 45.000 (bazı bölgelerde) ile 10.000 arası. Çeşit çeşit taş alet geleneği içerir.

"Venüs" heykelcikleri *(Venus figurines)*: Genelde Avrupa Üst Paleolitiğiyle bağdaştırılan, taştan, fildişinden, kilden yapılma kadın heykelcikleri.

Yansımalı *(indexical)*: Simgeselin (keyfi) aksine, doğal, çağrışımlı ya da mecaz-ı mürselli ilişkiler aracılığıyla anlam edinmek. Örneğin taht, egemenliği büsbütün keyfi bir biçimde temsil etmez, bilakis ima ettiği statünün ve iktidarın

fiziksel tezahürü olarak temsil eder.

Yapısalcılık *(structuralism)*: Töz üzerinden gerçekleşen ilişkileri vurgulayan bakış açısı. Yapısalcılara göre, varlıklar ancak bu gibi ilişkiler aracılığıyla anlam kazanır.

Yapısal-işlevselcilik *(structural-functionalism)*: A. R. Radcliffe-Brown ve takipçileriyle bağlantılı kuramsal bakış açısı. Toplumun eşzamanlı yaklaşımla araştırılmasını ve toplum ile toplumsal kurumların sistemli doğasını vurgular.

Yarım *(moiety)*: Kelime anlamı "yarı" (Fransızca *moitié* sözcüğünden); toplumun iki yarıya bölünmesini ve kişinin, ait olmadığı yarımdan biriyle evlenmesi kuralını gerektirir. Bu bölünme, ya anasoylu ya da atasoylu türeyişle gerçekleşir. Avustralya'da ve Güney Amerika'da yaygındır.

Yaş-alan hipotezi *(age-area hypothesis)*: Clark Wissler'in hipotezi, eski kültür özelliklerinin, kültür alanının merkezinden ziyade çeperinde olma eğiliminde bulunduğunu söyler. Bu hipotez, icatların merkezde yapılıp dışarı nüfuz ettiği fikrini temel alır.

Yayılımcılık *(diffusionism)*: Evrimden ziyade, göçü ve kültürel fikirlerin yayılmasını vurgulayan artzamanlı kuramsal bakış açısı. Karş. **evrimcilik.**

Yaylacı *(transhumant)*: Mevsimsel taşınmaya atıfta bulunur; örneğin kışın kıyılarda toplanıp yazın dağlara yayılmak gibi.

Yerli *(indigenous)*: Asıl meşguliyetle ya da yörenin kültürel geleneğiyle ilintili. Bu terimin kültürden kültüre geçerliliği ihtilaflıdır ve kimi antropologlar, ya bu terimi kullanmayı yeğlemez ya da bunun yerine **otokton** terimini kullanır.

Yin* ve *yang: Çin kozmolojisinde, doğal dünyanın birbirine bağımlı ama karşıt unsurları.

Yineleme *(recursion)*: Dilbilimde, bir birimi aynı tür başka bir birimin içine yerleştirme, örneğin cümle içine cümle yerleştirme gibi.

Yontma alet *(flaked tool)*: Hazır taş nüveden yontularak yapılan alet.

Yorumsalcılık *(interpretivism)*: Yapısalcı karşıtı, bilimselci karşıtı bu bakış açısı, kültürlerin birbirlerine "tercüme edilebilmesi" bakımından dile benzediklerini söyler.

Yumurta hücresi *(ovum)*: Dişi üreme hücresi.

Zihin kuramı *(theory of mind)*: Başka bir kişinin bakış açısını anlama yetisi, başka bir deyişle başka bir kişinin ya da varlığın düşüncesini sezmek. Bu meleke, küçük çocuklarla, primatlarla ve muhtemelen eski insansılarla kısıtlıdır.

Zinjanthropus: Günümüzde *Parathronpus boisei* olarak sınıflandırılan gürbüz australopitecus.

KAYNAKÇA

Allen, Nicholas J. 2008. “Tetradic theory and the origin of human kinship systems”, şu yayında: Allen ve diğ., sayfa 96-112.

Allen, Nicholas J., Hilary Callan, Robin Dunbar ve Wendy James (hazırlayanlar). 2008. *Early human kinship: from sex to social reproduction.* Oxford: Blackwell Publishing.

Ambrose, Stanley H. 1998. “Late Pleistocene human population bottlenecks, volcanic winter, and differentiation of modern humans”, *Journal of Human Evolution* 34(6): 623-51.

Arbib, Michael A. 2005. “From monkey-like action recognition to human language: an evolutionary framework for neurolinguistics”, *Behavioral and Brain Sciences* 28: 105-67.

Arcand, Bernard. 1977. “The logic of kinship, an example from the Cuiva”, *Actes du XLIIe Congres Internationals des Americanistes,* cilt II, sayfa 19-34.

Astuti, Rita, Jonathan Parry ve Charles Stafford (hazırlayanlar). 2007. *Questions of anthropology* (London School of Economics Monographs on Social Anthropology 76). Oxford: Berg.

Avebury, Lord [Sir John Lubbock]. 1911. *The pleasures of life.* Londra: Macmillan and Co.

Bancel, Pierre J., Alain Matthey de l’Etang ve John D. Bengtson. 2006. “Back to Proto-Sapiens (part 2): the global kinship terms PAPA, MAMA and KAKA”, Amerikan Antropoloji Vakfının 105inci Yıllık Toplantısında sunulmuş makale, San Jose, CA, Kasım 2006.

Barham, Lawrence S. 2000. *The Middle Stone Age of Zambia, south central Africa.* Bristol: Western Academic and Specialist Press.

2002. “Systematic pigment use in the Middle Pleistocene of south-central Africa”, *Current Anthropology* 43: 181-90.

2004. “Art in human evolution”, şu yayında: Gunter Berghaus (hazırlayan), *New perspectives on prehistoric art.* New York: Praeger, sayfa 105-30.

2007. “Modern is as modern does? Technological trends and thresholds in the south-central African record”, şu yayında: Mellars ve diğ., sayfa 165-76.

Barham, Lawrence ve Peter Mitchell. 2008. *The first Africans: African archaeology from the earliest toolmakers to most recent foragers.* Cambridge University Press.

Barnard, Alan. 1978. “Universal systems of kin categorization”, *African Studies* 37: 69-81.

1988. “Structure and fluidity in Khoisan religious ideas”, *Journal of Religion in Africa* 18: 216-36.

1992. *Hunters and herders of southern Africa: a comparative ethnography of the Khoisan peoples.* Cambridge University Press.

1999. “Modern hunter gatherers and early symbolic culture”, şu yayında: Dunbar ve diğ., sayfa 50-68.

2000. *History and theory in anthropology.* Cambridge University Press.

2002. "The foraging mode of thought", *Senri Ethnological Studies* 60: 5-24.
2004. "Hunting-and-gathering society: an eighteenth century Scottish invention", şu yayında: Alan Barnard (hazırlayan), *Hunter-gatherers in history, archaeology and anthropology.* Oxford: Berg, sayfa 31-43.
2007a. *Anthropology and the Bushman.* Oxford: Berg.
2007b. "From Mesolithic to Neolithic modes of thought", şu yayında: Whittle ve Cummings, sayfa 5-19.
2008. "The co-evolution of language and kinship", şu yayında: Allen ve diğ., sayfa 232-43.
2009. "Social origins: sharing, exchange, kinship", şu yayında: Botha ve Knight, sayfa 219-35.
2010a. "Mythology and the evolution of language", şu yayında: Andrew D. M. Smith, Marieke Schouwstra, Bart de Boer ve Kenny Smith (hazırlayanlar). *The Evolution of Language: Proceedings of the 8th International Conference (EVOLANG8).* Hackensack, NJ: World Scientific, sayfa 11-18.
2010b. "When individuals do not stop at the skin", şu yayında: Robin Dunbar, Clive Gamble ve John Gowlett (hazırlayanlar), *Social brain, distributed mind* (Proceedings of the British Academy 158). Oxford University Press for the British Academy, sayfa 249-67.
2011. *Social anthropology and human origins.* Cambridge University Press. [Türkçesi: *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.]
Barnes, J. A. 1973. "Genetrix: genitor: nature: culture?", şu yayında: Jack Goody (hazırlayan), *The character of kinship.* Cambridge University Press, sayfa 61-73.
Bastian, Adolf. 2005 [1893-4]. "Elementary ideas, folk ideas and geographical provinces", şu yayında: Koepping, sayfa 170-8.
Bateson, Gregory. 1936. *Naven: survey of the problems suggested by a composite picture of the culture of a New Guinea tribe drawn from three points of view.* Cambridge University Press.
1973. *Steps to an ecology of mind: collected essays in anthropology, psychiatry, evolution and epistemology.* Londra: Paladin.
Beaune, Sophie de, Frederick L. Coolidge ve Thomas Wynn (hazırlayanlar). 2009. *Cognitive archaeology and human evolution.* Cambridge University Press.
Bednarik, Robert G. 1996. "The cupules on Chief's Rock, Auditorium Cave, Bhimbetka", *The Artefact* 19: 63-72.
1998. "The 'australopithecine' cobble from Makapansgat, South Africa", *South African Archaeological Bulletin* 53: 4-8.
2003. "The earliest evidence of palaeoart", *Rock Art Research* 20 (2): 89-135.
Behar, Doron M., Richard Villems, Himla Soodyall, Jason Blue-Smith, Luisia Pereria, Ene Metspalu, Rosaria Scozzari, Heeran Makkan, Shay Tzur, David Comas, Jaume Bertranpetit, Lluis Quintana-Murci, Chris Tyler-Smith, R. Spencer Wells, Saharon Rosset ve Genografya Konsorsiyumu. 2008. "The dawn of human matrilineal diversity", *American Journal of*

Human Genetics 82: 1-11.

Berger, Lee R., Darryl J. de Ruiter, Steven E. Churchill, Peter Schmidt, Kristian J. Carlson, Paul H. G. M. Dirks ve Job M. Kibil. 2010. "Australopithecus sediba: a new species of Homo-like australopith from South Africa", *Science* 328: 195-204.

Bermudez de Castro, J. M., M. Martinon-Torrez, E. Carbonell, S. Sarmiento, A. Rosas, J. van der Made ve M. Lozano. 2004. "The Atapuerca sites and their contribution to the knowledge of human evolution in Europe", *Evolutionary Anthropology* 13: 25-41.

Bicchieri, M. G. (hazırlayan). 1972. *Hunter-gatherers today: a socioeconomic study of eleven such cultures in the twentieth century.* New York: Holt, Rinehart and Winston.

Bickerton, Derek. 2003. "Symbol and structure: a comprehensive framework for language evolution", şu yayında: Christiansen ve Kirby, sayfa 77-93.

Biesele, Megan. 1976. "Aspects of !Kung folklore", şu yayında: Lee ve DeVore, sayfa 302-24.

Binford, Lewis R. 2002 [1983]. *In pursuit of the past: decoding the archaeological record.* Berkeley: University of California Press.

Bird-David, Nurit. 1990. "The giving environment: another perspective on the economic system of hunter-gatherers", *Current Anthropology* 31: 183-96.

1999. "'Animism' revisited: personhood, environment, and relational epistemology". *Current Anthropology* 40 (Ek): S67-S91.

Blacking, John. 1976. *How musical is man?* Londra: Faber and Faber.

Bleek, Dorothea F. 1928/9. "Bushman grammar: a grammatical sketch of the language of the /xam-ka-!k'e', *Zeitschrift fur Eingeborenen-Sprachen* 19: 81-98.

1929/30. "Bushman grammar: a grammatical sketch of the language of the /xam-ka-!k'e (continuation)", *Zeitschrift fur Eingeborenen-Sprachen* 20: 161-74.

Bleek, W. H. I. ve L. C. Lloyd. 1911. *Specimens of Bushman folklore.* Londra: George Allen and Company.

Bloch, Maurice. 1971. *Placing the dead: tombs, ancestral villages, and kinship organisation in Madagascar.* Londra: Seminar Press.

Bloch, R. Howard. 1991. *Medieval misogyny and the invention of Western romantic-love.* University of Chicago Press.

Blurton Jones, Nicolas ve Melvin Konner. 1976. "!Kung knowledge of animal behaviour or: the proper study of mankind is animals", şu yayında: Lee ve DeVore, sayfa 325-48.

Botha, Rudolf. 2009. "Theoretical underpinnings of inferences about language evolution: the syntax used at Blombos Cave", şu yayında: Botha ve Knight, sayfa 93-111.

Botha, Rudolf ve Chris Knight (hazırlayanlar). 2009. *The craddle of language.* Oxford University Press.

Bowern, Claire ve Harold Koch (hazırlayanlar). 2004. *Australian languages: classification and the comparative method.* Amsterdam: John

Benjamins.

Bowler, J. M. Rhys Jones, Harry Allen ve A. G. Thorne. 1970. "Pleistocene human remains from Australia: a living site and human cremation from Lake Mungo, western New South Wales", *World Archaeology 2:* 39-60.

Brody, Hugh. 2000. *The other side of Eden: hunter-gatherers, farmers and the shaping of the world.* Vancouver: Douglas and McIntyre.

Brumm, Adam ve Mark W. Moore. 2005. "Symbolic revolutions and the Australian archaeological record", *Cambridge Archaeological Journal* 15 (2): 157-75.

Cann, Rebecca L., Mark Stoneking ve Allan C. Wilson. 1987. "Mitochondrial DNA and human evolution", *Nature* 329 (6099): 31-6.

Carsten, Janet. 2000. "Introduction: cultures of relatedness", şu yayında: Janet Carsten (hazırlayan), *Cultures of relatedness: new approaches to the study of kinship.* Cambridge University Press, sayfa 1-10

Childe, V. Gordon. 1936. *Man makes himself.* Londra: Watts and Co.

Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of a theory of syntax.* Cambridge, MA: MIT Press

1986. *Knowledge of language: its nature, origin, and use.* New York: Praeger.

2006. *Language and mind* (3. edisyon). Cambridge University Press.

Christiansen, Morten H. ve Simon Kirby (hazırlayanlar). 2003. *Language evolution.* Oxford University Press.

Clark, J. G. D. 1969. *World prehistory: a new outline* (2. edisyon). Cambridge University Press.

Cochran, Gregory ve Henry Harpending. 2009. *The 10,000 year explosion: how civilization accelerated human evolution.* New York: Basic Books.

Conkey, Margaret W. 1999. "A history of the interpretation of European 'palaeolithic art': magic, mythogram, and metaphors for modernity", şu yayında: Lock ve Peters, sayfa 288-349.

Coolidge, Frederick L. ve Thomas Wynn. 2009. *The rise of Homo sapiens: the evolution of modern thinking.* Oxford: Wiley-Blackwell

2011. "Comment", şu yayında: Henshilwood ve Dubreuil, sayfa 380-2.

Coon, Carlton S. 1962. *The origin of races.* New York: Alfred A. Knopf.

Corballis, Michael C. 2002. *From hand to mouth: the origins of language.* Princeton University Press.

2003. "From hand to mouth: the gestural origins of language", şu yayında: Christiansen ve Kirby, sayfa 201-18.

2011. *The recursive mind: the origins of human language, thought, and civilization.* Princeton University Press.

Cowan, James G. 1992. *The elements of the Aboriginal tradition.* Shaftesbury: Element.

Curnoe, D. 2010. "A review of early Homo in southern Africa focusing on cranial, mandibular and dental remains, with the description of a new species (Homo gautengensis sp. nov.)". *Homo: Journal of Comparative Human Biology* 61 (3): 151-77.

Damas, David (hazırlayan). 1969. *Contributions to anthropology: band societies* (National Museums of Canada Bulletin 228). Ottawa: National Museums of Canada

1972. "The Copper Eskimo", şu yayında: Bicchieri, sayfa 3-50.
Davidson, Iain. 2003. "The archaeological evidence of language origins: states of art", şu yayında: Christiansen ve Kirby, sayfa 140-57.
Deacon, Jeanette. 1990. "Weaving the fabric of Stone Age research in southern Africa", şu yayında: Peter Robertshaw (hazırlayan), *A history of African archaeology*. Londra: James Currey, sayfa 39-58.
Deacon, Terrence W. 1997. *The symbolic species: the coevolution of language and the brain*. New York: W. W. Norton & Co.
Derevianko, A., M. Shunkov ve P. Volkov. 2008. "A Paleolithic bracelet from Denisova Cave", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 34(2): 13-25.
d'Errico, Francesco ve Lucinda Backwell (hazırlayanlar). 2005. *From tools to symbols: from early hominids to modern humans*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
d'Errico, Francesco, Christopher Henshilwood, Graeme Lawson, Marian Vanhaeren, Anne-Marie Tillier, Marie Soressi, Frederique Bresson, Bruno Maureille, April Nowell, Joseba Lakarra, Lucinda Backwell ve Michele Julien. 2003. "Archaeological evidence for the emergence of language, symbolism, and music - an alternative multidisciplinary perspective", *Journal of World Prehistory* 17: 1-70.
d'Errico, Francesco, Christopher Henshilwood, Marian Vanhaeren ve Karen Van Nickerk. 2005. "Nassarius kraussianus shell beads from Blombos Cave: evidence for symbolic behaviour in the Middle Stone Age", *Journal of Human Evolution* 48: 3 24.
Descola, Philippe. 1994. *In the society of nature: a native ecology in Amazonia* (İngilizce'ye çeviren Nora Scott). Cambridge University Press.
2005. *Par-dela nature el culture*. Paris: Gallimard.
Dixon, R. M. W. 2002. *Australian languages: their nature and development*. Cambridge University Press.
Doniger, Wendy. 2009. "Claude Levi-Strauss's theoretical and actual approaches to myth", şu yayında: Boris Wiseman (hazırlayan), *The Cambridge companion to Levi-Strauss*. Cambridge University Press, sayfa 196-215.
Dorais, Louis-Jacques. 1990. "The Canadian limit and their language", şu yayında: Dirmid R. F. Collis (hazırlayan), *Arctic languages: an awakening*. Paris: UNESCO, sayfa 185 289.
Douglas, Mary. 1969. *Natural symbols: exploration in cosmology*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
1982. "Introduction to grid/group analysis", şu yayında: Mary Douglas (hazırlayan), *Essays in the sociology of perception*. Londra: Routledge and Kegan Paul, sayfa 1-8.
Dunbar, Robin I. M. 1996. *Grooming, gossip and the evolution of language*. Londra: Faber and Faber.
2003. "The social brain: mind, language and society in evolutionary perspective", *Annual Review of Anthropology* 32: 163-81.
2004. *The human story: a new history of mankind's evolution*. Londra: Faber and Faber.
2007. "Why are humans not just great apes?", şu yayında: Pasternak,

sayfa 37-48.
Dunbar, Robin, Chris Knight ve Camilla Power (hazırlayanlar). 1999. *The evolution of culture: an interdisciplinary view.* Edinburgh University Press.
Durkheim, Emile. 1915 [1912]. *The elementary forms of the religious life.* Londra: George Allen and Unwin.
1963 [1898]. *Incest: the nature and origin of the taboo* (İngilizceye çeviren Edward Sagarin). New York: Stuart.
Durkheim, Emile ve Marcel Mauss. 1963 [1903], *Primitive classification* (İngilizceye çeviren ve derleyen Rodney Needham). Londra: Cohen and West.
Dziebel, German Valentinovich. 2007. *The genius of kinship: the phenomenon of human kinship and the global diversity of kinship terminologies.* Youngstown, NY: Cambria Press.
Edwardes, Martin. 2010. *The origins of grammar: an anthropological perspective.* Londra: Continuum.
Eibl-Eibesfeldt, Irenaus. 1979. *The biology of peace and war: men. animals, and aggression.* Londra: Thames and Hudson.
Einard, Wolfgang, Molly Przeworski, Simon E. Fisher, Cecilia S. L. Lai, Victor Wiebe, Takashi Kitano, Anthony P. Monaco ve Svante Pääbo. 2002. "Molecular evolution of FOXP2, a gene involved in speech and language", *Nature* 418 (6900): 869-72.
Evans-Pritchard, E. E. 1956. *Nuer religion.* Oxford: Clarendon Press 1973. "Genesis of a social anthropologist: an autobiographical note", *New Diffusionist* 3 (10): 17-23.
Everett, Daniel L. 2005. "Cultural constraints on grammar and cognition in Piraha: another look at the design features of human language", *Current Anthropology* 46: 621-46.
Foley, Robert. 2004. "The evolutionary ecology of linguistic diversity in human populations", şu yayında: Martin Jones (hazırlayan), *Traces of ancestry: studies in honour of Colin Renfrew.* Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, sayfa 61-71.
Foster, Mary LeCron. 1999. "The reconstruction of the evolution of human spoken language", şu yayında: Lock ve Peters, sayfa 747-75.
Fox, Robin. 1967. *Kinship and marriage: an anthropological perspective.* Harmondsworth: Penguin Books.
Frazer, James George. 1910. *Totemism and exogamy: a treatise on certain early forms of superstition and society* (4 cilt). Londra: Macmillan and Co.
1919. *Folk-lore in the Old Testament: studies in comparative religion, legend and law* (3 cilt). Londra: Macmillan and Co.
1922. *The Golden Bough: a study in magic and religion* (özet edisyonu). Londra: Macmillan and Co.
Freud, Sigmund. 1960 [1913], *Totem and taboo: some points of agreement between the mental lives of savages and neurotics.* Londra: Routledge and Kegan Paul. Türkçesi: *Totem ve Tabu,* Sosyal Yayınları.
Fukuyama, Francis. 2011. *The origins of political order, from prehuman times to the French Revolution.* Londra: Profile Books.

Fuller, C. J. 1976. *The Nayars today*. Cambridge University Press.
Gamble, Clive. 2007. *Origins and revolutions: human identity in earliest prehistory*. Cambridge University Press.
Geertz, Clifford. 1966. "Religion as a cultural system", şu yayında: Michael Banton (hazırlayan), *Anthropological approaches to the study of religion* (ASA Monographs 3). Londra: Tavistock Publications, sayfa. 1-46.
1973. *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books.
1983. *Local knowledge: further essays in interpretive anthropology*. New York: Basic Books.
Gibbons, Ann. 2011. "Aboriginal genome shows two-wave settlement of Asia", *Science* 333: 1689-91.
Giddens, Anthony. 1993. *The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern society*. Cambridge: Polity Press.
Goody, Jack. 1977. *The domestication of the savage mind*. Cambridge University Press.
Goren-Inbar, Naama, Nira Alperson, Mordechai E. Kislev, Orit Simchoni, Yoel Melamed, Adi Ben-Nun ve Ella Werker. 2004. "Evidence of hominin control of fire at Gesher Benot Ya'aqov, Israel", *Science* 304: 725-7.
Graebner, Fritz. 1911. *Die Methode der Ethnologic*. Heidelberg: Carl Winters Universitäts Buchhandlung.
Guentherr, Mathias. 1979. "Bushman religion and the (non)sense of anthropological theory of religion", *Sociologus* 29: 102-32.
1999. *Tricksters and trancers: Bushman religion and society*. Bloomington: Indiana University Press.
Güldemann, Tom. 1998. "The Kalahari Basin as an object of areal typology - a first approach", şu yayında: Mathias Schladt (hazırlayan), *Language, identity, and conceptualization among the Khoisan*. Köln: Rudiger Koppe, sayfa 137-96.
Harris, D. R. 1989. "An evolutionary continuum of people-plant interaction", şu yayında: D. R. Harris ve C. G. Hillman (hazırlayanlar), *Foraging and farming: the evolution of plant exploitation*. Londra: Unwin Hyman, sayfa 11-24.
Harvati, Katerina, Chris Stringer, Rainer Grün, Maxime Aubert, Philip Allsworth-Jones ve Caleb Adebayo Folorunso. 2011. "The Later Stone Age calvaria from Iwo Eleru, Nigeria: morphology and chronology", *PLoS ONE* 6 (9): e24024. doi:10.1371/journal.pone.0024024.
Hauser, Marc, Noam Chomsky ve W. Tecumseh Fitch. 2002. "The faculty of language: what is it, who has it, and how did it evolve?", *Science* 298: 1569-79.
Helm, June. 1972. "The Dogrib Indians", şu yayında: Bicchieri, sayfa 51-89.
Henn, Brenna M., Christopher R. Gignoux, Matthew Jobin, Julie M. Granka, J. M. Macpherson, Jeffrey M. Kidd, Laura Rodriguez-Botigue, Sohini Ramachandran, Lawrence Hon, Abra Brisbin, Alice A. Lin, Peter A. Underhill, David Comas, Kenneth K. Kidd, Paul J. Norman, Peter Parham, Carlos D. Bustamante, Joanna L. Mountain ve Marcus W. Feldman. 2011. "Hunter-gatherer genomic diversity suggests a southern

African origin for modern humans", *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* (13): 5154-62.
Henshilwood, Christopher. 2009. "The origins of symbolism, spirituality, and shamans: exploring Middle Stone Age material culture in South Africa", şu yayında: Renfrew ve Morley, sayfa 29-49.
Henshilwood, Christopher S., Francesco d'Errico, Curtis W. Marean, Richard G. Milo ve Royden Yates. 2001. "An early bone tool industry from the Middle Stone Age at Blombos Cave, South Africa: implications for the origins of modern human behavior, symbolism and language", *Journal of Human Evolution* 41: 631-78.
Henshilwood, Christopter S., Francesco d'Errico ve Ian Watts. 2009. "Engraved ochres from the Middle Stone Age levels at Blombos Cave, South Africa", *Journal of Human Evolution* 57: 27-47.
Henshilwood, Christopher Stuart ve Benoit Dubreil. 2011. "The Still Bay and Howiesoons Poort, 77-59 ka: symbolic material culture and the evolution of the mind during the African Middle Stone Age", *Current Anthropology* 52: 361-400.
Henshilwod, Christopher S. ve Curtis W. Marean. 2003. "The origin of modern human behaviour: critique of the models and their test implications", *Current Anthropology* 44: 627-51.
2006. "Remodelling the origins of modern human behavior", şu yayında: Soodyall, sayfa 31-48.
Hewlett, Barry S. 1991. *Intimate fathers: the nature and contexts of Aka Pygmy paternal infant care.* Ann Arbor: University of Michigan Press.
Hiatt, L. R. 1996. *Arguments about Aborigines: Australia and the evolution of social anthropology.* Cambridge University Press.
Hobbes, Thomas. 1991 [1651]. *Leviathan.* Cambridge University Press.
Hockett, Charles F. ve Robert Ascher. 1964. "The human revolution", *Current Anthropology* 5: 135-68.
Hodder, Ian ve Scott Hutson. 2003. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology.* Cambridge University Press.
Ingold, 1999. "On the social relations of the hunter-gatherer band", şu yayında: Richard Lee ve Richard Daly (hazırlayanlar), *The Cambridge encyclopedia of hunter and gatherers.* Cambridge University Press, sayfa 399-410.
2000. *The perception of the environment: essays in livelihood, dwelling and skill.* Londra: Routledge.
Isac, Daniela ve Charles Reiss. 2008. *I-language: an introduction to linguistics as cognitive science.* Oxford University Press.
James, Steven R. 1989. "Hominid use of fire in the Lower and Middle Pleistocene", *Current Anthropology* 30: 1-26.
Johnson. Matthew. 2010. *Archaeological theory: an introduction* (2. edisyon). Oxford: Wiley-Blackwell.
Jordan Fiona M., Russell D. Gray, Simon J. Greenhill ve Ruth Mace. 2009. "Matrilocal residence is ancestral in Austronesian societies", *Proceedings of the Royal Society* B276: 1957-64.
Kaplan, Joanna Overing. 1975. *The Piaroa: a people of the Orinoco Basin.*

Oxford: Clarendon Press.

Kaufman, Daniel. 2002. "Mind the gap: questions of continuity in the evolution of anatomically modern humans as seen from the Levant", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 4(12): 53-61.

Keinan, Alon, James C. Mullikin, Nick Patterson ve David Reich. 2008. "Accelerated genetic drift on chromosome X during the human dispersal out of Africa", *Nature Genetics* 41 (1): 66-70.

Kelly, Robert L. 1995. *The foraging spectrum: diversity in hunter-gatherer lifeways*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Kirby, Simon. 2011. "The language organism in evolution, culture and what it means to be human", Lisan Evrimi Profesörü olarak Açılış Dersi, Edinburgh Üniversitesi, 22 Mart 2011.

Klein, Richard G. 2008. "Out of Africa and the evolution of human behavior", *Evolutionary Anthropology* 17: 267-81.

Klein, Richard G. (Blake Edgar'la birlikte). 2002. *The dawn of human culture*. New York: John Wiley and Sons. Türkçesi: *Uygarlığın Doğuşu*, Epsilon Yayınları.

Knight, Chris. 1991. *Blood relations: menstruation and the origins of culture*. New Haven: Yale University Press.

1997. "The wives of the sun and the moon", *Journal of the Royal Anthropological Institute* 3: 133-53.

Knight, Chris, Camilla Power ve Ian Watts. 1995. "The human symbolic revolution: a Darwinian account", *Cambridge Archaeological Journal* 5 (1): 75-114.

Koepping, Klaus-Peter. 2005 [1983]. *Adolf Bastian and the psychic unity of mankind: the foundations of anthropology in nineteenth century Germany*. Münster: LIT Verlag.

Krause, Johannes, Qiaomei Fu, Jeffrey M. Good, Bence Viola, Michael V. Shunkov, Anatoli P. Derevianko ve Svante Pääbo. 2010. "The complete mitochondrial DNA genome of an unknown hominin from southern Siberia", *Nature* 464 (7290): 894-7.

Krause, Johannes, Carles Lalueza-Fox, Ludovic Orlando, Wolfgang Enard, Richard E. Green, Hernan A. Burbano, Jean-Jacques Hublin, Catherine Hanni, Javier Fortea, Marco de la Rasilla, Jaume Bertranpetit, Antonio Rosas ve Svante Pääbo. 2007. "The derived FOXP2 variant of modern humans was shared with Neandertals", *Current Biology* 17 (21): 1908-12.

Kroeber, A. L. 1931. "The culture-area and age-area concepts of Clark Wissler", şu yayında: Stuart A. Rice (hazırlayan), *Methods in social science: a case book*. University of Chicago Press, sayfa 248-65.

Kuper, Adam. 1996. *Anthropology and anthropologists: the modern British school* (3. edisyon). Londra: Routledge.

1999. *Culture: the anthropologists' account*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

2005. *The reinvention of primitive society: transformations of a myth*. Oxford: Routledge. Türkçesi: *İlkel Toplumun İcadı*, İnsan Yayınları.

Kuper, Adam ve Jonathan Marks. 2011. "Anthropologists unite!", *Nature* 470

(7333): 166-8.

Kusimba, Sibul Barut. 2003. *African foragers: environment, technology, interactions.* Walnut Creek: AltaMira Press.

Lakoff, George ve Mark Johnson. 1980. *Metaphors we live by.* University of Chicago Press. Türkçesi: *Metaforlar,* Paradigma Yayınları.

Lang, Andrew. 1898. *The making of religion.* Londra: Longmans, Green and Co.

1905. *The secret of the totem.* Londra: Longmans, Green and Co.

Latham, R. G. 1851. *Man and his migrations.* Londra: Jan van Voorst.

Latour, Bruno. 1993. *We have never been modern* (İngilizceye çeviren Catherine Porter). Cambridge, MA: Harvard University Press. Türkçesi: *Biz Hiç Modern Olmadık,* Norgunk Yayınları.

Layton, Robert. 2008. "What can ethnography tell us about human social evolution?", şu yayında Allen ve diğ., sayfa 113-27.

Leach, E. R. 1967. "Virgin birth", *Proceedings of the Royal Anthropological Institute for 1966,* sayfa 39-50.

Lee, Richard B. 1969. "!Kung Bushman subsistence: an input-output analysis", şu yayında: Andrew P. Vayda (hazırlayan), *Environment and cultural behavior: ecological studies in cultural anthropology.* New York: Natural History Press, sayfa 47-79.

1976. "Introduction", şu yayında: Lee ve DeVore, sayfa. 1-24.

1979. *The !Kung San: men, women, and work in a foraging society.* Cambridge University Press.

Lee, Richard B. ve Richard Daly (hazırlayanlar). 1999. *The Cambridge encyclopedia of hunters and gatherers.* Cambridge University Press.

Lee, Richard B. ve Irven DeVore. 1968a. "Preface", şu yayında: Lee ve DeVore (1968b), sayfa vii-ix.

(hazırlayanlar). 1968b. *Man the Hunter.* Chicago: Aldine Publishing Co.

(hazırlayanlar). 1976. *Kalahari hunter-gatherers: studies of the !Kung San and their neighbours.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lévi-Strauss, Claude. 1945. "French sociology", şu yayında: Georges Gurvitch ve Wilbert E. Moore (hazırlayanlar), *Twentieth century sociology.* New York: The Philosophical Library, sayfa 503-37.

1963. *Structural anthropology* (İngilizceye çevirenler Clare Jacobson ve Brook Grundfest Schoepf). New York: Basic Books.

1966 [1962]. *The savage mind.* University of Chicago Press.

1968. "The concept of primitiveness", şu yayında: Lee ve DeVore (1968b), sayfa 349-52.

1969a [1964]. *The raw and the cooked: introduction to a science of mythology, volume I* (İngilizceye çevirenler John ve Doreen Weightman). New York: Harper and Row.

1969b [1962]. *Totemism.* Harmondsworth: Penguin Books.

1969c [1949]. *The elementary structures of kinship* (gözden geçirilmiş edisyon, İngilizceye çevirenler James Harle Bell, John Richard von Sturmer ve Rodney Needham). Boston: Beacon Press.

1978. *Structural anthropology 2* (İngilizceye çeviren Monique Layton). Harmondsworth: Penguin Books.

Levy-Bruhl, Lucien. 1975 [1949]. *The notebooks on primitive mentality* (İngilizceye çeviren Peter Riviere). Oxford: Basil Blackwell.

Lewis-Williams, J. David. 1981. *Believing and seeing: symbolic meanings in southern San rock paintings.* Londra: Academic Press.

2002. *The mind in the cave: consciousness and the origins of art.* New York: Thames and Hudson.

2010. *Conceiving God: the cognitive origin and evolution of religion.* Londra: Thames and Hudson.

Lewis-Williams, David ve Sam Challis. 2011. *Deciphering ancient minds: the mystery of San Bushman rock art.* Londra: Thames and Hudson.

Lewis-Williams, David ve David Pearce. 2005. *Inside the Neolithic mind: consciousness, cosmos and the realm of the gods.* Londra: Thames and Hudson.

Li, Heng ve Richard Durbin. 2011. "Inference of human population history from individual whole-genome sequences", *Nature* 475 (7357): 493-6.

Lock, Andrew ve Charles R. Peters (hazırlayanlar). 1999. *Handbook of symbolic evolution.* Oxford: Blackwell Publishers.

Locke, John. 1988 [1690]. *Two treatises of government.* Cambridge University Press. Türkçesi: *Yönetim Üzerine İki İnceleme,* Ebabil Yayıncılık.

Lombard, Marlize ve Laurel Phillipson. 2010. "Indications of bow and stone-tipped arrow use 64,000 years ago in KwaZulu-Natal, South Africa", *Antiquity* 84: 635-48.

London, Jack. *Before Adam.* Londra: T. Werner Laurie. Türkçesi: *Ademden Önce,* Can Yayınları.

Lubbock, Sir John. 1865. *Pre-historic times, as illustrated by ancient remains, and the manners and customs of modern savages.* Londra: Williams and Norgate.

Lyotard, Jean-Francois. 1984 [1979]. *The postmodern condition: a report on knowledge* (İngilizceye çevirenler Geoff Bennington ve Brian Massumi). Manchester University Press. Türkçesi: *Postmodern durum,* Vadi Yayınları.

Macaulay, Vincent, Catherine Hill, Alessandro Achilli, Chiara Rengo, Douglas Clarke, William Meehan, James Blackburn, Ornella Semino, Rosaria Scozzari, Fulvio Cruciani, Adi Taha, Norazila Kassim Shaari, Joseph Maripa Raja, Patimah Ismail, Zafarina Zainuddin, William Goodwin, David Bulbeck, Hans-Jurgen Bandelt, Stephen Oppenheimer, Antonio Torroni ve Martin Richards. 2005. "Single, rapid coastal settlement of Asia revealed by analysis of complete mitochondrial genomes", *Science* 308: 1034-6.

Maddock, Kenneth. 1972. *The Australian Aborigines: a portrait of their society.* Londra: Allen Lane.

Malinowski, B. 1916. "Baloma: the spirits of the dead in the Trobriand Islands", *Journal of the Royal Anthropological Institute* 46: 353-430.

1930, "Kinship", *Man* 30: 19-29.

McBrearly, Sally ve Alison Brooks. 2000. "The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behavior", *Journal of Human Evolution* 39: 453-563.

McPherron, Shannon P., Zeresenay Alemseged, Curtis W. Marean, Jonathan G. Wynn, Denne Reed, Denis Geraads, Rene Bobe ve Hamdallah A. Bearat. 2010. "Evidence for stone-tool-assisted consumption of animal tissues before 3.39 million years ago at Dikika, Ethiopia", *Nature* 466 (7308): 857-60.

Marcus, Joyce ve Kent Flanneery. 2004. "The coevolution of ritual and society: new ^{14}C dates from ancient Mexico", *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 101 (52): 18257-61.

Marshall. Lorna. 1999. *Nyae Nyae !Kung beliefs and rites.* Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology.

Masson, John. 2006."Apollo 11 Cave in southwest Namibia: some observations on the site and its rock art", *South African Archaeological Bulletin,* 61: 76-89.

Maybury-Lewis, Davd. 1967. *Akwe-Shavante society: social organization of a Brazilian tribe.* Oxford: Clarendon Press.

Mellars, Paul. 2002. "Archaeology and the origins of modern humans: European and African perspectives", şu yayında: Tim J. Crow (hazırlayan), *The speciation of modern* Homo sapiens (Proceedings of the British Academy 106). Oxford University Press for the British Academy, 106, sayfa 31-47.

2006. "Why did modern human populations disperse from Africa ca. 60,000 years ago? A new model", *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 103 (25): 9381-6.

Mellars, Paul, Katie Boyle, Ofer Bar-Yosef ve Chris Stringer (hazırlayanlar). 2007. *Rethinking the human revolution: new behavioural and biological perspectives on the origin and dispersal of modern humans.* Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Mellars, Paul ve Chris Stringer (hazırlayanlar). 1989. *The human revolution: behavioural and biological perspectives in the origins of modern humans.* Edinburgh University Press.

Miller, Geoffrey. 2000. *The mating mind: how sexual choice shaped the evolution of human nature.* New York: Anchor Books. Türkçesi: *Sevişen Beyin,* NTV Yayınları.

Miller, G. H., P. B. Beaumont, H. J. Deacon, A. S. Brooks, P. E. Hare ve A. J. T. Tull. 1999. "Earliest modern humans in South Africa dated by isoleucine epimerization in ostrich eggshell", *Quatermary Science Reviews* 18: 1537-48.

Mitchell, Peter. 2002. *The archaeology of southern Africa.* Cambridge University Press.

2010. "Making history at Sehınghong: Soai and the last Bushman occupants of his shelter", *Southern African Humanities* 22: 149-70.

Mithen, Steven. 2005. *The singing Neanderthals: the origins of music, language, mind and body.* Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Morgan, Lewis Henry. 1877. *Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization.* New York: Henry Holt. Türkçesi: *Eski Toplum,* Payel Yayınları.

Morris, Job. 2011. 2011. "Indigenous leadership: value driven development:

a San perspective". "Sorumlu Önderlik: Öğrenilen Dersler" başlıklı tek günlük seminerde sunulmuş makale, Pretoria Üniversitesi, 15 Eylül 2011.

Murdock, George Peter. 1949. *Social structure.* New York: Macmillan.

Newmeyer, Frederick J. 1983. *Grammatical theory: its limits and its possibilities.* University of Chicago Press.

Noble, William ve Iain Davidson. 1996. *Human evolution, language and mind: a psychological and archaeological enquiry.* Cambridge University Press.

O'Connell J F. ve J. Allen. 2004. "Dating the colonization of Sahul (Pleistocene Australia - New Guinea): a review of recent research". *Journal of Archaeological Research* 31: 835-53.

Oppenheimer, Stephen. 2004. *The real Eve: modern man's journey out of Africa.* New York: Carroll and Graf.

2007. "What makes us human? Our ancestors and the weather", şu yayında: Pasternak, sayfa 93-113.

2009. "The great arc of dispersal of modern humans: Africa to Australia", *Quaternary International* 202: 2-13.

Pasternak, Charles (hazırlayan). 2007. *What makes us human?* Oxford: Oneworld.

Peterson, Nicolas. 1999. "Introduction: Australia", şu yayında: Richard B. Lee ve Richard Daly (hazırlayanlar). *The Cambridge encyclopedia of hunters and gatherers.* Cambridge University Press, sayfa 317-23.

Pettitt, Paul. 2011. *The Palaeolithic origins of human burial.* Londra: Routledge.

Phillipson, David W. 2005. *African archaeology* (3. edisyon). Cambridge University Press.

Pickering, Robyn, Paul H. G. M. Dirks, Zubair Jinnah, Darryl J. de Ruiter, Steven E. Churchill, Andy I. R. Herries, Jon D. Woodhead, John C. Hellstrom ve Lee R. Berger. 2011. "Australopithecus sediba at 1.977 Ma and implications for the origin of the genus Homo", *Science* 333: 1421-3.

Pinhasi, Roil ve Jay T. Stock (hazırlayanlar). 2011. *Human bioarchaeology of the transition to agriculture.* Chichester: Wiley-Blackwell.

Price, T. Douglas (hazırlayan). 2000. *Europe's first farmers.* Cambridge University Press.

Ptak, Susan E., Wolfgang Enard, Victor Wiebe, Ines Hellmann, Johannes Krause, Michael Lachmann ve Svante Pääbo. 2009. "Linkage disequilibrium extends across putative selected sites in FOXP2", *Molecular Biology and Evolution* 26: 2181-4.

Pufendorf, Samuel von. 1927 [1682]. *De officio hominis et civis juxta legem naturalem libri duo.* Cilt I: fotoğraflı baskı. Concord, NH: Rumford Press.

Quiatt, Duane ve Vernon Reynolds. 1993. *Primate behaviour: information, social knowledge, and the evolution of culture.* Cambridge University Press.

Radcliffe-Brown, A. R. 1951. "The comparative method in social anthropology", *Journal of the Royal Anthropological Institute* 81: 15-22.

1952. *Structure and Junction in primitive live society: essays and addresses.* Londra: Cohen and West.

1964 [1922]. *The Andaman Islanders.* New York: Free Press of Glencoe.

Rappaport, Roy A. 1971. "The sacred in human evolution", *Annual Review of Ecology and Systematics 2:* 23-44.

1999. *Ritual and religion in the making of humanity.* Cambridge University Press.

Ratzel, Friedrich. 1896-8 [1885-8]. *The history of mankind* (İngilizceye çeviren A. J. Butler) (3 cilt). Londra: Macmillan.

Reich, David, Richard E. Green, Martin Kircher, Johannes Krause, Nick Patterson, Eric Y. Durand, Bence Viola, Adrian W. Briggs, Udo Stenzel, Philip L. F. Johnson, Tomislav Maricic, Jeffrey M. Good, Tomas Marques-Bonet, Can Alkan, Qiaomei Fu, Swapan Mallick, Heng Li, Matthias Meyer, Evan E. Eichler, Mark Stoneking, Michael Richards, Sahra Talamo, Michael V. Shunkov, Anatoli P. Derevianko, Jean-Jacques Hublin, Janet Kelso, Montgomery Slatkin ve Svante Pääbo. 2010. "Genetic history of an archaic hominin group from Denisova Cave in Siberia", *Nature* 468 (7327): 1053-60.

Renfrew, Colin ve Paul Bahn (hazırlayanlar). 2008. *Archaeology: theories, methods and practice* (5. edisyon). Londra: Thames and Hudson.

Renfrew, Colin ve Iain Morley (hazırlayanlar). 2009. *Becoming human: innovation and prehistoric material and spiritual culture.* Cambridge University Press.

Renfrew, Jane M. 2009. "Neanderthal symbolic behaviour?", şu yayında: Renfrew ve Morley, sayfa 50-60.

Ride, W. D. L., H. G. Cogger, C. Dupuis, O. Kraus, A. Minelli, F. C. Thompson ve P. K. Tubbs. 2000. *International code of zoological nomenclature* (4. edisyon). Londra: Natural History Museum.

Riviere, Peter. 1969. *Marriage among the Trio: a principle of social organization.* Oxford: Clarendon Press.

1984. *Individual and society in Guiana: a comparative study of Amerindian social organization.* Cambridge University Press.

Rogers, Edward S. 1972. "The Mistassini Cree", şu yayında: Bicchieri, sayfa 90-137.

Rohde, Douglas L. T., Steve Olsen ve Joseph T. Chang. 2004. "Modelling the recent common ancestry of all living humans", *Nature* 431 (7008): 562-6.

Rousseau, Jean-Jacques. 1997a. *The Discourses and other early political writings.* Cambridge University Press.

1997b. *The social contract and other later political writings.* Cambridge University Press.

Rowley-Conwy, Peter. 2007. *From Genesis to prehistory: the archaeological Three Age System and its contested reception in Denmark, Britain, and Ireland.* Oxford University Press.

Sadr, Karim. 2003. "The Neolithic of southern Africa", *Journal of African History* 44: 195-209.

Sahlins, Marshall. 1974. *Stone age economics.* Londra: Tavistock Publications.

Türkçesi: *Taş Devri Ekonomisi*, Bgst Yayınları.
Salzman, Philip Carl. 2008. *Culture and conflict in the Middle East*. Amherst, NY: Humanity Books.
Sarmiento, Esteban. 2007. "Twenty-two species of extinct human ancestors", şu yayında: G. J. Sawyer ve Viktor Deak (yaratıcıları), *The last human: a guide to twenty-two species of extinct humans*. New Haven: Yale University Press, sayfa 24-229.
Saussure, Ferdinand de. 1974 [1916]. *Course in general linguistics* (hazırlayanlar Charles Bally ve Albert Sechehaye, İngilizceye çeviren Wade Baskin). Glasgow: Fontana/Collins.
Schmidt, Wilhelm. 1931. *The origin and growth of religion: facts and theories* (İngilizceye çeviren H. J. Rose). Londra: Methuen.
1939. *Primitive revelation* (İngilizceye çeviren Joseph J. Baierl). St Louis: B. Herder Book Co.
Schneider, David M. 1980 [1968]. *American kinship: a cultural account* (2. edisyon). University of Chicago Press.
1984. *A critique of the study of kinship*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
Scholz, Christopher A., Thomas C. Johnson, Andrew S. Cohen, John W. King, John A. Peck, Jonathan T. Overpeck, Michael R. Talbot, Erik T. Brown, Leonard Kalindekafe, Philip Y. O. Amoako, Robert P. Lyons, Timothy M. Shanahan, Isla S. Castaneda, Clifford W. Heil, Steven L. Forman, Lanny R. McHargue, Kristina R. Beuning, Jeanette Gomez ve James Pierson. 2007. "East African megadroughts between 135 and 75 thousand years ago and bearing on early-modern human origins", *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 104(42): 16416-21.
Shea, John J. 2011. "Homo sapiens is as Homo sapiens was: behavioral variability versus 'behavioral modernity' in Palaeolithic archaeology", *Current Anthropology* 52: 1-35.
Silberbauer, George B. 1981. *Hunter and habitat in the central Kalahari Desert*. Cambridge University Press.
Smith, William Robertson. 2002 [1894]. *Religion of the Semites*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
Soodyall, Himla (hazırlayan). 2006. *The prehistory of Africa: tracing the lineage of modern man*. Johannesburg: Jonathan Ball.
Spencer, Baldwin ve F. J. Gillen. 1899. *The native tribes of central Australia*. Londra: Macmillan and Co.
Sperber, Dan. 1975. *Rethinking symbolism*. Cambridge University Press 1985. *On anthropological knowledge: three essays*. Cambridge University Press.
Spiro, Melford. 1968. "Virgin birth, parthenogenesis and physiological paternity: an essay in cultural interpretation", *Man* 3: 242-61.
Stix, Gary. 2008. The migration history of humans: DNA study traces human origins across the continents", *Scientific American* 299 (1): 56-63.
Stoneking, Mark. 2006. "Genetic evidence for our recent African ancestry", şu yayında: Soodyall, sayfa 21-30.
Stringer, Chris. 2011. *The origin of our species*. Londra: Allen Lane.

Stutley. Margaret. 2003. *Shamanism: an introduction.* Londra: Routledge.
Tanaka, Jiro ve Kazuyoshi Sugawara (hazırlayanlar). 2010. *An encyclopedia of /Gui and //Gana culture and society.* Kyoto: Laboratory of Cultural Anthropology, Graduate School of Human and Environmental Studies, Kyoto University.
Testart, Alain. 1982a. *Les Chasseur-cueilleurs, ou l'origine des inegalites.* Paris: Societe d'Ethnographie.
1982b. "The significance of food storage among hunter-gatherers: residence patterns, population densities, and social inequalities", *Current Anthropology* 23: 523-37.
Tomasello, Michael. 2008. *Origins of human communication.* Cambridge. MA: MIT Press.
Tonkinson, Robert. 1978. *The Mardudjara Aborigines: living the Dreamtime in Australia's desert.* New York: Holt, Rinehart and Winston.
Towner, Sarah. 2010. "Concept of mind in non-human primates", *Bioscience Horizons* 3(1): 1-9.
Traill, A. 1994. *A !Xóõ dictionary.* Köln: Rüdiger Köppe Verlag.
Turnbull, Colin. 1968. *Wayward servants: the two worlds of the African Pygmies.* London Eyre and Spottiswoode.
1985. *The human cycle.* Londra: Triad/Paladin Books.
Turner, David H. 1985. *Life before Genesis: a conclusion. An understanding of the significance of Australian Aboriginal culture.* New York: Peter Lang.
Turner, Victor. 1967. *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual.* Ithaca, NY: Cornell University Press.
Tylor, Edward Burnett. 1871. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom* (2 cilt). Londra: John Murray.
Underhill, David. 2011. "A history of Stone Age archaeological study in South Africa", *South African Archaeological Bulletin* 66: 3-14.
Valiente Noailles, Carlos. 1988. *El circulo y elfuego: sociedady derecho de los kua.* Buenos Aires: Ediar.
Vaz, Ruth Manimekalai. 2010. "The Hill Madia of central India: early human kinship?", *Journal of the Anthropological Society of Oxford* (n.s.) 2 (1-2): 9-30.
2011. "The 'Big Bang' of Dravidian kinship", *Journal of the Anthropological Society of Oxford* (n.s.) 3 (1): 38-66.
Vico, Giambattista. 1982. *Vico: selected writings* (derleyen ve İngilizceye çeviren Leon Pompa). Cambridge University Press.
Vinnicombe, Patricia. 1972. "Myth, motive and selection in southern African rock art", *Africa* 42: 192-204.
von Brandenstein, C. G. 1970. "The meaning of section and section names", *Oceania* 41: 39-49.
1982. *Names and substance of the Australian section system.* University of Chicago Press.
Wadley, Lyn. 2001. "What is cultural modernity? A general view and a South African perspective from Rose Cottage Cave", *Cambridge Archaeological Journal* 11: 201-21.

2006. "Revisiting cultural modernity and the role of ochre in the Middle Stone Age", şu yayında: Soodyall, sayfa 49-63.
Wagner, Roy. 1986. *Symbols that stand for themselves.* University of Chicago Press.
Warren, William W. 1885. "History of the Ojibway people, based upon tradition and oral statements", *Collections of the Minnesota Historical Society* 5:21-394.
Watts, Ian. 1999. "The origin of symbolic culture", şu yayında: Dunbar ve diğ., sayfa113-46.
Weidenreich, Franz. 1947. "Facts and speculations concerning the origin of Homo sapiens", *American Anthropologist* 49: 187-203.
Wells, J. C. 1982. *Accents of English I: an introduction.* Cambridge University Press.
Wells, Spencer. 2007. *Deep ancestry: inside the genographic project.* Washington, DC: National Geographic.
2011. *Pandora's seed: why the hunter-gatherer holds the key to our survival.* Londra: Penguin Books.
Wendt, W. E. 1976. "'Art mobilier' from the Apollo 11 Cave, South West Africa's oldest dated works of art", *South African Archaeological Bulletin* 31: 5-11.
Whittle, Alasdair. 2003. *The archaeology of people: dimensions of Neolithic life.* Londra: Routledge.
Whittle, Alasdair ve Vicki Cummings (hazırlayanlar). 2007. *Going over: the Mesolithic-Neolithic transition in north-west Europe* (Proceedings of the British Academy 144). Oxford University Press for the British Academy.
Wikipedia yazarları. 2011. "Lunar deity". *Wikipedia: the free encyclopedia.* San Francisco: Wikimedia Foundation, Inc. http://en.wikipedia.org/wiki/Lunar_deity (erişim 2 Ekim 2011).
Willoughby, Pamela R. 2007. *The evolution of modern humans in Africa: a comprehensive guide.* Lanham, MD: AltaMira Press.
Wissler, Clark. 1923. *Man and culture.* New York: Thomas Y. Crowell.
1927. "The culture-area concept in American anthropology', *American Journal of Sociology* 32: 881-91.
Woodburn, James. 1982. "Egalitarian societies", *Man* (n.s.) 17: 431-51.
Wrangham, Richard. 2009. *Catching fire: how cooking made us human.* Londra: Profile Books.
Wynn, Thomas ve Frederick L. Coolidge. 2009. "Implications of a strict standard for recognizing modern cognition in prehistory", şu yayında: Beaune ve diğ. 2009, sayfa 117-27.
Zhivotovsky, Lev A., Noah A. Rosenberg ve Marcus W. Feldman. 2003. "Features of evolution and expansion of modern humans, inferred from genomewide microsatellite markers", *American Journal of Human Genetics* 72 (5): 1171-86.
Zilhao, Joao. 2007. "The emergence of ornaments and art: an archaeological perspective on the origins of 'behavioral modernity'". *Journal of Archaeological Research* 15: 1-54.

Dizin

Pek çok canlı türü iletişim kurar ama sadece insanlar bir dile sahip; yalnızca insanlar simgeler aracılığıyla iletişim kuruyor. Dolayısıyla simgelerle düşünmek insana özgü bir nitelik. Her ne kadar ilk-insanlar "düşünebilse", hatta yaratıcı olsalar da, iletişim amaçlı mecaz yapma, simgeler geliştirme ya da sanatsal yaratıcılık becerilerinden yoksunlardı. Ayrıca üzerine kafa yorulacak ya da başkalarıyla paylaşılacak mistik fikirlere de sahip değillerdi. Yalnızca avcı-toplayıcılar zengin ve karmaşık bir dil konuşabiliyorlardı. Alan Barnard'a göre, insan olmanın anlamı, demir, buhar, elektronik çağlarındaki toplumsal yaşam kadar avcı-toplayıcıların toplumsal yaşamında da saklıdır. Avlanmak, meyve ve bitki toplamak türümüzün "doğal" geçim yollarıdır ve simgesel düşüncenin doğuşunda da mevcuttular. İnsanlık durumu, başka insan toplumu türlerine kıyasla en berrak haliyle avcı-toplumlarda görülmektedir. *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*, avcı-toplayıcı düşünce biçiminin kökenine ve simge marifetiyle doğayla, dünya ruhuyla ve insanlarla iletişimin başlangıcına göz atmaya çalışıyor.

Simgesel düşünce bir kez vücut bulunca dili, ritüeli, müziği, sanatı, inancı etkiler ve ardından daha teşekküllü bir dil gelişir. Bu kültürel biçimlerden de nihayetinde, mitolojik düşünce için gerekli olan dilsel karmaşıklık filizlenir, yani mit aracılığıyla simgesel düşüncenin gitgide daha kapsamlı permütasyonları ortaya çıkar. Mitolojik düşünce, giderek daha karmaşıklaşan bir dil gerektirir, ardından bu da giderek karmaşıklaşan mitolojik ve simgesel bir düşünme biçimi doğurur.

Alan Barnard bu çalışmasında ilgisini, dilsel karmaşıklık ile kültürel karmaşıklık ilişkisine ve sosyal antropolojinin görkemli sorularından birisi olan simgesel düşünmenin kökenlerine yöneltiyor; insanların simgelerle düşündüğü tahminen son 130.000 yılın kısa bir tarihçesini ortaya koymaya çalışıyor.

ALAN BARNARD 1978'den beri görev yaptığı Edinburgh Üniversitesi'nde Güney Afrika antropolojisi profesörüdür. Kırk yılı aşkın süredir Güney Afrika'nın avcı-toplayıcı ve çoban topluluklarını incelemektedir. Botsvana, Namibya ve Güney Afrika'daki arkeolojik araştırma ve etnografik çalışma sahasının kapsamını genişletmek gibi zor bir işe girişmiştir. Çok sayıda yayını vardır. Başlıca eserleri arasında şunlar sayılabilir: *History and Theory in Anthropology* (2000); *Anthropology and the Bushman* (2007); *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013).

ISBN 978-605-4787-23-4
9 786054 787234

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ